

دیرایم

وهرزنامه‌ی چاندى-كۆمه‌لايه‌تیی چل‌چهمه، سالی ۲، ژماره‌ی ۶۵، بهار و هاوینی ۲۷۲۰

فصل‌نامه‌ی گردی و فارسی چل‌چهمه، سال دوم، شماره ۶۵، بهار و تابستان ۱۳۹۹

با گستره انتشار استان‌های ارومیه، ایلام، کرمانشاه، لرستان و گل‌گردستان.

■ دۆسییه‌ی تایبته به جوگرافیا و سروشتی زاگروس:

■ خه‌سارناسیی زاگروس.

■ پامان و هزر چمان هه‌ژقینی سه‌رده‌م.

■ کورته‌پانانیک له سه‌ر سارال.

■ چه‌مکی په‌روه‌رده‌ی ژینگه‌یی.

■ فمادشناسی در آیین باستانی گردی میترایسم زاگرس.

■ زیستگاه چل‌چهمه، منطقه‌ای حفاظت شده!

■ قلمروهای مورفودینامیک در اقلیم دیواندره.

■ دیواندره، بزرگترین ذخیره‌گاه آب ایران.

ISSN

7732-2676

In The Name Of God
Bi navê Xwedê, Rehîmê Dilovîn

چلچمه

چلچمه / Chlcheme

چاپ : ۱۵۰۰ نسخه
قیمت : ۱۰۰۰۰ تومان

خاوهن ئیمتياز و بهرپرس:
موحه ممه د فله للاح

سه رنووسه ز:
زانكو يارى

ليژنه ي نووسهران و هاوکارانى
ئه م ژماره:

د. ئوميد ره حيمى، د. هاشم حوسيني،
د. نهبي ئه حسه نى، د. هادى نه
قدى، د. سه لاج عه بدولموسين، ئه
نوهر معرفه ت، ئه حمه د عه بدولقاد،
ئه قده س بينايى، سه لام ئيسماعيل
سورخ، فواد شه هسه وارى، سيما
ئامووزگار، شه هاب موحه ممه دى،
ئاره ش ئه فزه لى.

دهسته ي پيداچوونه وه:

ژيلا ئه رده لان، ماريه ئه للاياري
ندا مه ردوخى.

◆ دهسته ي ده ره يتانى هونه رى

لوگو، نه خشاندى پروبه رگ و
پشت به رگ:

بيهازاد موحه ممه دى

نه خشاندى و دارشتنى ناوه روک:

سه هند سه لمانيان

ويته ي پروبه رگ:

بيهازاد نيغمه تى

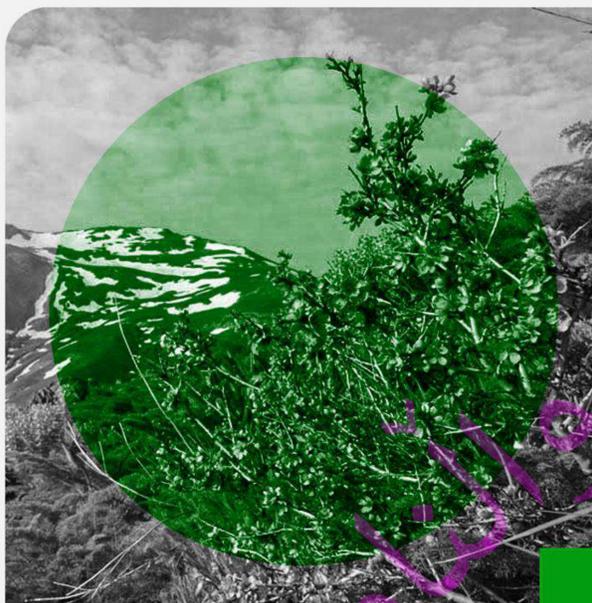
ويته ي پشت به رگ:

پروبه رگى چوار ژماره ي پيشوو

بو پيوهندي، ناردنى
بابه ت و هاوکارى
قه گه رد گوڤارى
"چلچمه"

نيمه يل:

chehelcheshmeh1398@gmail.com

پيرست

- وته ي سه رنووسه ز: رامان يان هزر چمان هه ژفنى سه رده م؛ به راييه ك.
- خه سارناسي هه ورامان، دواي هه ليه ستنى به نداوى داريان.
- سارال، سالال يان سارال؟ تيبينييه كى زمانه وانى.
- په روه ده ي ژينگه يى.
- اهميت علمى بررسى درياچه ي زربيار برائى بازسازى تغييرات آب و هوايى در طى دوره ي هولوسن (۱۰۰۰۰ سال قبل تا امروز).
- معرفى قلعه فلک الافلاك.
- آشنايى مختصرى بر "هه رسين" در كرماشان.
- زيستگاه چلچمه، به عنوان منطقه حفاظت شده.
- بررسى قلمروهاى مورفوديناميك يخچالى و مجاور يخچالى در ارتفاعات غربى ديواندره.
- چلچمه، بزرگ ترين ذخيره گاه آب ايران.
- نمادهائى آيين ميتراييسم كوردى در چلچمه در ديواندره.
- تداعى هاى انسانى از تمثيل هاى حيوانى.
- نقد و بررسى كتاب "مسخ"، اثر فرانتس كافكا.
- درك درست از حق مسكن.
- از تاييد طلبى تا بيگانه پرستى.
- له ناودارانى كوردستان، ناوچه ي ميژوويى ديواندره: ماموستا پرابت بستى.
- مالپيت (جدول).

چلچشمه

- فصل‌نامه‌ی چلچشمه در حد حفظ محتوا، در ویرایش و تلخیص مطالب آزاد است.
- مسئولیت محتوای مطالب و مقالات چاپ شده با نویسندگان است و انتشار مطالب در فصل‌نامه‌ی چلچشمه الزاماً به مفهوم موافقت نشریه با محتوای آنها نیست.
- در صورت ارسال مطالب و مقالات ترجمه شده، رونوشت مقاله به زبان اصلی و ذکر مشخصات منبع اصلی ارسال نمایید.
- بازنشر مقالات و مطالب صرفاً با ذکر مأخذ و نام "فصل‌نامه‌ی چلچشمه" مجاز است.

نشریه چلچشمه

در زمینه اجتماعی و فرهنگی به زبان فارسی و کردی و ترتیب انتشار فصلنامه با گستره استان‌های ارومیه، ایلام، کرمانشاه، لرستان و کل کردستان و نوع انتشار مجله‌ای می‌باشد.

فصل‌نامه‌ی چلچشمه (چهل‌چشمه) در قالب فصل‌نامه و براساس مجوز رسمی با شماره ثبت ۸۳۶۰۲ مورخ ۱۳۹۷/۱۰/۲۴ از اداره کل مطبوعات و اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر می‌شود.

این فصل‌نامه‌ی مستقل دارای شماره استاندارد بین‌المللی پایندها (شاپا): ISSN ۷۷۳۲-۲۶۷۶ می‌باشد و توسط سازمان بین‌المللی استانداردسازی به ثبت رسیده است.

صاحب‌امتیاز و مدیرمسئول: محمد فلاح

سرمدیر: زانکو یاری

ایمیل فصل‌نامه جهت انتقادات، پیشنهادات، ارسال مطالب و مقالات:

chehelcheshmeh1398@gmail.com

آدرس: کردستان، شهرستان دیواندره، میدان ساعت، جنب پارک ملت، کتابخانه عمومی.

Handwritten Urdu text: "میں نے تم سے کبھی نہیں مل سکا" (Main ne tum se kabhi nahin mil saka). The text is written in white ink on a dark green background. A faint watermark "www.KitaboSunnat.com" is visible across the middle of the page.

The Quarterly Periodical Magazine of Chlcheme.

This magazine is the first Kurdish cultural and social magazine in Dîwandere.

Chlcheme is the voice of knowledge. Knowledge leads to personal reflection. A person who becomes aware of the inner-self desires freedom and happiness. Self-knowledge also leads to self-expression. This magazine will reflect those expressions in the Kurdish language.

Aim:

Our magazine aims to present original research on the languages and peoples of Kurdish from its beginning down to the present. In addition to Kurdish itself, any aspects of Kurdish relations with an influence on the areas of the Kurdish who are all around the world fall within the journal's scope. Our purpose is to open the door for Kurdish as a scientific language to be used in the field of cultural and social.

Guide for Authors

IMPORTANT:

- 1-The opinions expressed in this magazine do not necessarily reflect the views of the editor or editorial board of Chlcheme.
- 2-Articles submitted to the journal must not have been previously published or accepted for publication anywhere else. Articles may be written in Kurdish or Farsi.

Sincerely:

Editor-in-Chief

E-mail: zanko.yari@yahoo.co.uk

خه سارناسی هه ورامان، دواى هه لبه ستنى به نداوى داريان.

سهلام ئيسماعيل سورخ (شاخه وان و بهريرسى ناوه ندى زاگرو س ناسى)

ئهو به شهى كوردستان، كه هه ورامانى ناوه، وهك ليزگه يهكى مهزن له "زاگرو س" هه ر له به ره به يانى ميژوووه، له نگره رى خاكى پاكي نيشتمان بووه و لانكه رى ژيان. له هه زاران سال له مه و بهر كه باوك و باوه ره رى ئيمه له داوينى دا ئاراميان گرت، بوو به رازى مانه ووه و حاوانه و هيان. ئه و سروشته جگه له پيت و به ره كه ت، ته نيا خاك و ئاو نه بوو، ته نيا جوان و رازاوه و دل گير نه بوو، به دريژهى ميژوو وهك هه شارگه يهكى سروشته بووه كه ژيان و ژيوار به هه موو دژوار به كانيه و به رده وام بوو. ره سه نايه تى بوو، بوو ژانه و هيه كى زانستى و فره هه نكي له ئارادا بوو. ده يان زانينگه و حوجره رى گه و ره وهك مه درسه و حوجره رى ئاوايى "روار" كه ده يان پرووناك بيه ر و بليمه تى وهك مه لا "خدرى روار" ي پيگه ياندى. كه ديمه نيك له روخسارى پرووناك بيه رى 2 سه د سال له وه به رى ئه و ده مه بوو.

مه كهر به عاده ت پريه و دره ختان
تا به زوو نه نيات ئه و سه رو و ته ختان

دره ختبر مه بو كه م زينده گانى
هه ژارى مارو نه چيره وانى

په رى كو تايى عومر، زولمى زياده
سه به بن زالم مه شو بيواده

ده وري زالم ان كو تا مه نزله ن
نامش مه مانو هه ركه س عادلن

هه وه ل جار، نزيك سى سال له وه و بهر كه چوومه هه ورامان و شاهو، به هه شتيك له دونياى خو م دا پيم وا بوو هه يه به ديم كرد. چ ديمه نيك! به هه شتيكى رازاوه به هه موو ديمه نيكيه وه. شاخ و داخى هه لموت و ليژاوى شاهو كه له داوينى دا به سه دان هه وار و مالى كوچكين، كه وهك موزه يهك له دلى ميژوو ودا بوون، مه كووى ژيوارى خه لكى ديها ته كانى هه ورامان بوو، بو چهن مانگ به هه زاران سه ر مه ر و مالاتيان تي دا ده حه وانه وه. گيا چارى به نده ن كو ده كراوه و بو ئازوو قه رى زستانى مه ر و مالات به "شه غره" بو ئاوايى راده گويزرا. خه لكيكى راره ستاو و به هيمه ت كه له ژيانى هه وار و هه وار نشينى رازاوه ترين و ره سه نترين فره هه نك و كه لتور له نيويان دا گوورا "نطفه" بوو و به قه ت به رزى شاهو بالاي كرد بوو. باخاتى رازاوه، مالى كوچكين و به فه ننى ميعمارى ديمه ك و ئاره قه .

واى ليها تبوو كه ناوه ندى "تاپوى جيهانى" كه وتبووه سه ر هه وا كه هه ورامان سه بتى كه لتوور و ميعمارى جيهانى بى. سه دان تا قگه و كانى وهك كانى "هه شتومل" له ديوه زناو، كانى "بل" له هه جيچ، كانى "گاهول" و "خوريله" له قه دى كيوى "نورى شاهو" و كانى "شيخ عومهر" له پاله نگان به پر تاو خو يان ده خسته باوه شى سيروان. دونيا به كى سيحرا وييان له ره نك و ده نك و پروناكى و ناوه دانى پيك ديئا.

"ههواره بهرزه" و "کۆلان بهفر" نزیك نووچکی شاهۆ که خه لکی ئاواپی "دیوه زناو" مه کۆی ههواریان بوو. پێگایه کی ساخت و قاقهر. بو دوندی کیو، پۆژه پێیهک بو ههوار. که داخی گرانم ئه و پۆ که وهک بیره وه پیهک بوته نوستالۆژی، دهیان ئه شکه وتی میژووپی وهک ئه شکه وتی "فوجهر" و "کناچی" نزیك ئاواپی "ناو" و "هه جیج" که ژیاپی مرۆقی "ناندرتال" ی به هه موو که ره سه یه کی پراوی تییدا دۆزرا بووه، که تیشکی میژوو و شه به قی پیز و شکۆی له قیمهت نه هاتوو دونهی ته مه دون و زانستی دا پۆشیوو، له بیدهنگی دا هه موو نوقمی ئاوی سه دی "داریان" بوون. کیوهکانی "کۆسالان" و "شاهۆ" وهک دو برای چاک شاهیدی میژووپی کی گه شاهه بوون. که جیگای هه زاران په له وهر و بالنده و کهل و بز نه کیوی بوون. که په سه نترین فه ره نهنگ و گۆرانی و هه وای "سیاچه مانه" ی له دلی دا زاخاو درابوو.

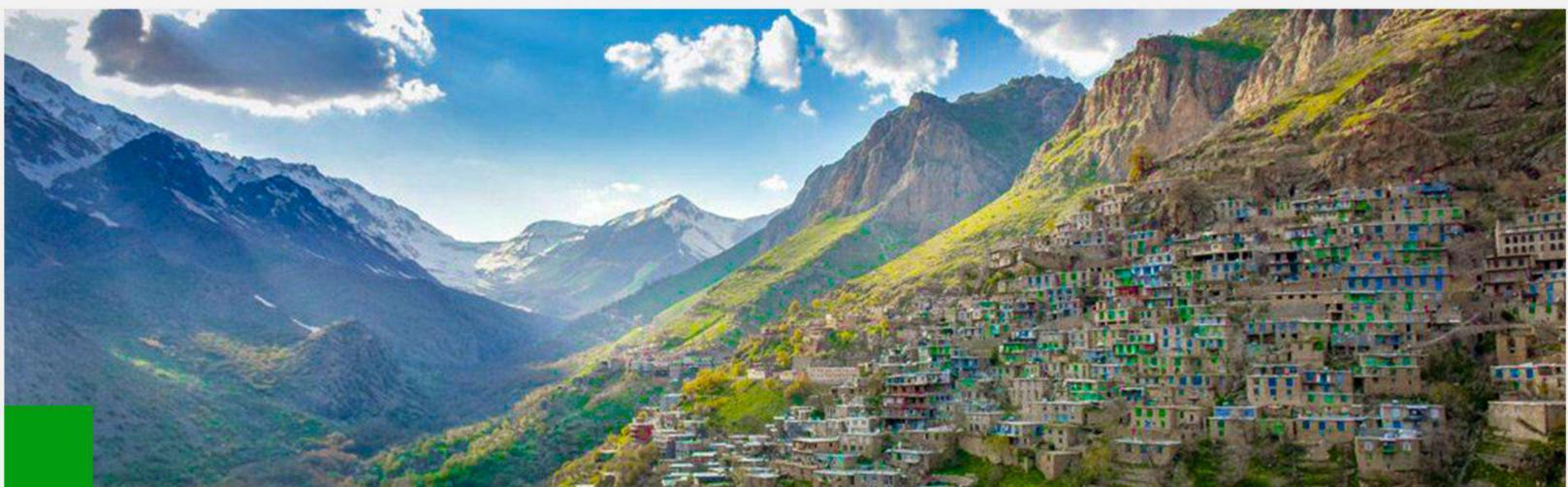
به م جوړه بوو ناوی کوردستانیان له سه ر موزهکانی جیهان دا نابوو. سه د مه خابن، داخی گرانم، چاوچنۆکان، تیک ده ران چاویان پراوی دیتنی ئه و هه مووه شانو و شکۆیانه نه بوو، به هه وای سه نهعت و پیشه ی دروست کردنی به نداوی داریان "سد داریان" کوردستانیان زامار کرد.

ئه ستیره ی پرشنگ دار و به تروسکه ی گه شه گه شی فه ره نهنگ، که لتوو و په سه نایه تی هه ورامان که وته داکشان و دارمان. ئه وانهی نانی ئه و ئاو و خاکه یان خواردوه، به داخه وه هه وای نه فس و شه یسانی چاوی وه فایانی کویر کرد. به داخه وه له هه موو بیستانیک دا "که له" ده روئ و له گشت باخیک دا "مله" ده جوئ. ئه و سال (به هاری ۱۳۹۹ هه تاوی) بو دروست کردنی موسته نه دیکی ژینگه یی و میژووپی و فیلم هه لگرتن له به رده نووس و ته ته له کانی "که تیه" ی ئاواپی "ژیوار" چووینه هه ورامان.

خۆزگه کویر بایه م و هه ورامانم ئاوا نه دیبایه. له ماوه ی ژیاپی دا زۆر به لآو وهیشه و مه م دیوه و چاوم پی که وتوو، به لام دواپی چی کرنی به نداوی داریان (سد داریان)، ئه وه ی دیتم و هه ستم پی کرد ئه وه نه ده قورس و گران نه بووه. که په وره وه ی ژیاپی سه دان و هه زاران ساله ی خه لکی ناوچه ی هه ورامانی ته خت به هه موو ئاواپی کانیه وه له ته کان خسته و تیکده رانه بووه. فه ره نهنگ و هونه ر سه ره وه ی هه موو سه روهت و سامانیکه.

چون میژوو پره له په ند و پراویژ و ئامۆژگاری. قهت پیم وا نه بوو له و ماوه که مه دواپی چی کردنی به نداوی داریان وهک بوومه له رزه ته وای که لتوری ئه و ناوچه یه سه ره و ژیر کا و له سه ر ژیاپی خه لک ئاوه تیکده رانه بی. کاتییک خه مییک به بالای ته مه ن له دلم بار ده بی، پرووداوی دل ته زین و به لآی کیو بزوین پروو به پروو ده بم، ئه و شیعه ری مامۆستا هیدیم دیته وه یاد و خه می دلی خۆمی پی ده ریژم، که کاک هه سه نی ده رزیش به گۆرانی کوتویه تی.

ده ردی دل بو کئ به یان که م، دل که نالاو پته وه.
 ئه و گرو ی گرتویه چ بکه م بی تو ژیر نابیته وه.
 به فری به فرانباره بی بای وه عده قهت ناچیته وه.
 ئه ی خودا که نگئ عه زیزی ئه و دله ی من دیته وه.
 که دلم هیوه ر ده کاته وه.

ئايا كوو ماناي گه شهى پراوه ستاو "توسعهى پايدار" يانئ ئه وه؟
دياره دهستى ئيمه، دهستى ئه وان ناشكئى. ده ميك بوو ده يانويست خه ونه كه يان وه دى بئ،
وهك شمشيرى داموكلوس بهر بهستى ئاوى سيروان بكن له بهرامبهر كوردستانى گهرمين و
پراگويژتنى گهره ترين سهروهت و سامانى ئه و ناوچه يه واته "ئاو" بو شوينه كانى ديكه ي ئيران
له بهرامبهر دارمان و ويړانى ئه و ناوچه يه.

تهنيا بو ميژوو! ۱۲۵ مال له كوئترين ئاوايى ميژوويى كوردستان "هه جيچ" كهوته بهر ئه و
به نداوى داريان. كه له بهرامبهر هه ر مالئيك كه كهوته ژير ئاو، زياتر له ۵۰ مليون
تمه ن بو قهره بووى زهره و زيانان نه دراوه، كه "۳چه رخيكي" بو دهست فروشى له شار پئ
ناكردرئ؛ هه موو ئاواره و دهركراو و كرئ نشين له شارى پاوه و مهربوان.

كام به لا و وهيشوومه ئه وهنده قورس و گران بووه؟! بو سه ركه وتن سه ر مه نزلئى هه سانه وه، كه
په روه وهى ژيان بسوورئ، تيبينى، دهست پاكى، بهرژه وهند خوازي و زانايى دهوئ، كه ياساى
دامه زراوى سروشتى و ژينگه يى و كه لتوورى تيك نه دا، وه رن بنواړن بو ده سره يه ك چ
قه يسه ريكيان سوتاند. ژيانى په له وه رى شاخه كانى شاهو و كوئسالان كهوته مه ترسى و فه وتان.
به نداوى داريان(سد داريان) وهك به ربه ست(مانع) له نيوان شاهو و كوئسالان؛ ئاوه كه ي پونگاوى
خوارده وه، ئيدى ريگاي ئه و په له وه رانه كه هات و چويان ده كرد و تراتيئى شاهو و كوئسالان
مه وداى ژيانان بوو بچرا و پروبه ريكي كه م بو ژيانان ماوه و، له مانور كه وتن. له لايه ن
پراوچى بئ به زه بيه وه به هاسانى پراو ده كرئ.

هه ر پرژه يه كى ئابوورى و سه نعه تى، خوئنده وه يه كى ژينگه يى، كه لتورى و ئابورى و دوا پرژئى بو
نه كرئ، ئه وه كارئيكى تيكده رانه يه. ئه ستيره ي كوړى زانياران، بازى تيژ بالئى ناو ياران،
سه يده كه ي سه ر پير(صيدى متولد سده دوازدهم هجرى) گوړ هه لته كئنه و پروانه ئه و
كاولكارىيه! ئه گه ر به شنه ي كوئستان و هه واره كانى "ده رويان" و "شيره ده ره" ئارامت ده گرت و
له خو شه ويستى ريحان ده كه وتيه سه ما و له بهر خو ته و خه مى دلئ هه لده پرشت.

ئانه كام دلن وئيش به دل زانو.
جه شهيداي زولفت په شيو مه مانو.
ئه ر شيخ ئه ر مه لا ئه گه ر ده روئيشه ن
سه وداى زولفى تو گرد عالم پئيشه ن.

زورى نه خاياند تيكده ران له داره پير به ره هم و سيپه رى هه ورامان كه له كلئى زه مانه هاتبووه ده ر،
كه وتته قين، ئه وهى كرديان كرديان، دارمان و ويړانى ژينگه، ميژوو و كه لتوور و...
هه ر جوانى سروشت و مرؤقايه تى ناوچه ي هه ورامان بوو سه به ب و پرونسانسى عيلمى و زانستى
وهك زانكوئكانى "پروار" له ۲۰۰ سال له مه و بهر پيگه ياندى سه دان شاعير و بيرمه ند و پرؤناكبيرى
وهك مه وله وى تاوه گوئى، سه ييدى سه ر پير، عه بدوللا به گى هه ورامان، مه لا هه سه نى دلئى و
مه لا خدرى پروار و...
شانو و شكوى كوئسالان كهوته بهر ته وژمى لودير و جاده زارى كرده وه و ژيان كهوته نزمى.

په كه سئى خاسه ن ميرزام كوئسالان
چه نئى يار كه رو سه يرى گولالان "سه ييدى سه ر پير".

ئەگەر پۈتۈنلۈك زىيانى ھەوار و ھەوار نشىنى، زىيانى زۆربەى ھەورامان ئاويتەى بوو، ئەورۇ بۆتە خەونىك. ئاوايى "زىوار" ھەتا ۴۰ سال لەو بەر نىك ۴۰ ھەزار سەر مەر و مالان دەچو ھەوارى "ھانەى لار" سەر كۆسالان كە ئەورۇكە ۲ ھەزار سەر ھەورامان نەماو، نە ھەوار ماو نە ھەوار نشىن. زىيانى نزمى دەسفرۇشى و قاچاغى و كۆلبەرى و... دەستيان ماچ دەكا.

شكان بە دوو چور مانا دەكرى، شكانىك كە مروق ھەستى ھەستانەو ھى تىيدا ھەبى، ئەو ھە شكان نىيە. بەلام شكانىك كە تىيدا ھەل نەستىتەو، ئەو ھە دارمانە. دوای چى كرنى "سدى داريان" ئەو ھى بە سەر ناوچەى ھەورامان و كەلتوورى خەلكەكەى داھاتو، ويران كاريەكى بەر چاوه كە بۇنى دارمانى لىو ھى. چونكىنە زەرەرى مال و سامان، مروق قولى لى ھەل مالى قەرەبوو دەكرىتەو. بەلام تىك شكانى فەرھەنگى و پىخوست كرن و توانەو ھى بۇ شتىكى نزم، ئەو ھە دارمانە. جيا لەو بە شىكى زور بەر چاوه لى خاك و ئاو و تاڭگە و كانى و ئەشكەوتە مېژووويەكان و ميراتى نەتەو ھى، كۆنترىن ناوچەى ھەورامان كە مەنشورە بە ھەورامانى تەخت كەوتە ژىر بەنداوى داريان(سد داريان). بە ھوى جادە و پىڭايەكى زور بە ھوى سەدى داريان كە لەو ناوچەدا لىدرا، كەوتە بەر تەوژمى شالووى ھات و چوى گەرالى (مسافر بى ارزش) سەر چەور، زكەرۇ و بى ئاكار و بى پرنسىب و قلىان كىش و...

كە كەلتوور و عادەتى گەشاو كەوتە نزمى. زەمانىك ھەورامان بە ژن و پىاو ھەموو كوردى پۇش بوون، كە جل و بەرگى بىگانە خەرىكە پەر بە بالايان دەبى! چۇنەتى ژيان و گوزەرانى خەلكى ناوچە ھەئال و گور بوو، كارى نزم و بى پرنسىب دەبىندرى. لە پەرھەندى كۆمەلايەتەو ھە مېعمارى ھەورامان، داروخانىكى بەر چاوه كەوتتە ئارا. سمىت و ئاسن و شىشى ئاس و فوم جىڭاي مېعمارى و شكەچىنى بەردى ھەورامانى گرتەو. سەنتەرى واژوى مېعمارى جىھانى(مركز تاريخى معمارى جھانى) ئىدى خوى لە سەبتى ھەورامان بۇ شوپنەوارىكى مېژووويى مېعمارى بوارد و ئاوپرى لى نەداو. كوتيان باسى ئەو قسە ئىدى زور كۆن بوو، داخى سەوزە!

دوور زەمانىك، كە ولات كەر و كپ لە بىدەنگى و سەركوت و تانە بوو، ناوھندى ھەورامان پىشەرەوى بىر و ھەستى ناسك و كارى بەرچاوه لە ھەرەو ھەس و فەلسەفەى پىكەو ھە ژيان، و مەشقى دىموكراسى لە ھاودەنگى (ژىلە و مەرى) بۇ بەرپو ھەردنى كار و بارى كۆمەلگا بوو. مەخابن، كۆگايەك لە خەم بە كۆلەو ھە بۇ ئەوشتانەى كە بوومانە و ئىستا لە كىس چوو. ھىچ پاساوىك ناتوانى ولامدەرى ئەو ويرانكارى و دۇراندن لە چەرخى پۈتگار لەو ماو كەمە دا بىت كە بۇ ھەورامان ماو ھەتەو.

ئىمە لە ئاست ميرات و كەلتوورى ھەزاران سالەى باوك و باو ھەرى خۇمان لەو بەشە لە كوردوستان كە بە ميرات ماو ھە، ھەكەمتەر خەم و ناوشيار بووین، بوو بە ھەلەيەكى كوشندە. ئەو ھى دەسەلات داران بۇ دارمانى كرىيان، كرىيان. خۇشمان لە ناو شىيارى ئەو دۇخە كەوتىنە سەرگەردانى. ئەگەر باى سەر سەر و گردە لولى پايىز و زستان لق و پوپ و گەلای دار و دەو ھەن داماللى، بۇ باخەوان خەمىك نەبوو. باخەوان كوتى پىشەم لە خاك دايەو، بەھارىش بەرپو ھە. ئايا كو بلىى بۇ ئىمە بەھارىكى دىكە ھەبى، ھەرن تەمى سەر دلمان بە بىستى ھەوايەكى "كۆنە ھەواران" ھەك نەرمە بارانى ئىوارە گەلای داران دەشواتەو، خەم و خەفەت لە دلمان پەرەوینىن و بەو چەند ھەوايە مال ئاوايتان لى بکەين.

ئارۇ رام كەوتەن كۆنە ھەواران
نە دەنگى بلبل نە سەداى ياران
ئارۇ رام كەوتەن ھەوارە كۆنە
نە دەنگى بلبل نە سەداى سۆنە
قاسپەى ژرەژان لە سەر ملەى چۆل
ئىتر نەمىنى ج چەم و لە دۆل
و ھست وانە ژرەژ بە سەر شاخو ھە
و ھست دلەكەم مەدە سىخى داخو ھە. "فولكلور"

دایه و به هاریش به پړوږه یه . ئایا کو بلیی بو ئیمه به هاریکی دیکه هه بی، وهرن ته می سهر دلمان به بیستنی هه وایه کی "کونه هه وارن" وهک نهرمه بارانی ئیواره گه لای داران ده شواته وه، خه م و خه فته له دلمان پره وینین و به و چند هه وایه مال ئا وایتان لی بکه یین .

ئارو رام کهوتهن کونه هه وارن
نه دهنگی بلبل نه سه دای یاران
ئارو رام کهوتهن هه واره کونه
نه دهنگی بلبل نه سه دای سونه

قاسپه ی ژره ژان له سهر مله ی چول
ئیتیر نه میننی ج چه م و له دول
وهست وانه ژره ژ به سهر شاخه وه
وهست دله که م مه ده سیخی داخه وه. "فولکلور"

بو ئا گاداری خوینهران:

هه ورامانی تهخت له ۱۳ دئی و ۲ مووچه پیکهاتوه و هه شیمه تی نزیک ۲۰ هه زار که س و پروو به ره که ی ۱۶۲/۲۵ کیلومیتری چوار گوشه یه و سنوری به م جوړه یه

- ۱- له باکووره وه به دیکوی ره زاو
- ۲- له باشووره وه به ناوچه ی پاوه
- ۳- له خوراوا به دیکوی سه ولوا
- ۴- له خوره لاته وه به دیکوی پایگه لانه وه نوساوه

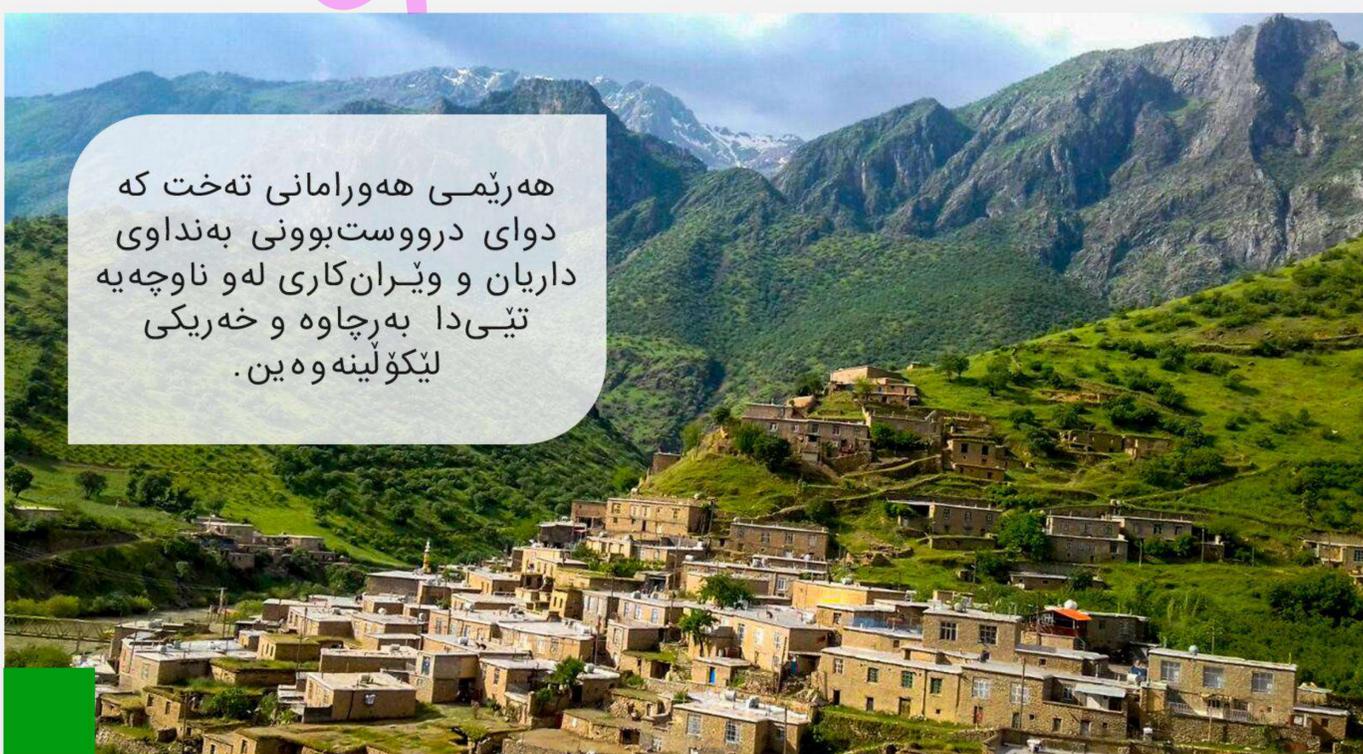
که دیهاته کانی ۱- بولبه ر ۲- روه و، وهری ۳- ژیوار ۴- سهر پیر ۵- سلین ۶- که لجی ۷- که ماله ۸- گه نجه ناو (گیجه ناو) ۹- مهر چه لمی ۱۰- ناو ۱۱- نوین ۱۲- وهر گه وپیر ۱۳- هه ورامانی تهخت ۱۴- هه باساوا ۱۵- وه یسیان.

که به داخه وه به نداوی داریان (سد داریان) به شیککی زوری ئه و ناوچه یه ی له گه ل ئاوییه کانی ئه سپه ریژ و هه جیج و پرواری خسته ژیر کاریگه ری خوی. که بوو به ئال و گوپری نه ریینی و خراپ له سهر کونترین شوینی هه ورامان؛ واته هه ورامانی تهخت و ئاویی داریان و دارستانه کانی به پرووی ناوچه ی هه ورامان.

به نداوی داریان دیواره که ی له ژیر ئاویی "داریان" چی کراوه که به و ناوه و ناو زه د ده کری.

ئارو: ئه ورو. ژره ژ: که و "وشه یه کی هه ورامین".

هه تاکوو زه رده ی خوری ده م که لیککی دی و هه واریکی تر مالوا.

هه رییمی هه ورامانی تهخت که
دوای درووست بوونی به نداوی
داریان و ویران کاری له و ناوچه یه
تییدا به رچاوه و خه ریکی
لیکولینه وه یین .

سارال، سالال یان سارال؟ تیبینییه کی زمانه وانی

زانکۆیاری

ناوچهیه سارال

پیشه کی:

زمان، له دوای پیشکه و تیبیکی دوور و درێژ و درۆنگانه پیکهاتوو و ههه نهتهوهیه که زمان و وێژهی نهتهوایه تیبی خۆی بپاریژێ، به نهتهوهیه کی زیندوو دهژمێردرێ. (3) وادیاره که ئاخوتن واتا توانایی مرووف بو قسه کردن که پرووداویکی له نهکاو و کتوپری نییه، سروشتیه و له گهه ئه ودا پیکه یشتوو ه.

سه بارهت به هۆی پهیدا بوونی زار و سه رهه لانی زمان، زۆر شت پروون کراوه ته وه. هه ندی که سیش ده لێن که له سه ره تاوه به جیاوازی ده رپین و کو کردنی ده نگه کان و وشه کان ده ست پیده کات و له گهه بلاو بوونه وه و فراوان بوونی سنووری به کاره یانی زمانه که گه شه ده ستینیت (1) کو لینه وه له سه ر میژوو و په وتی پیکه اتنی وشه کان (که لیره دا زمانی کوردی مه به سه ته) زۆر شتمان بو ده رده خات.

تیبینی:

لیره دا بو وینه به کورتی باسیک له سه ر وشه یه کی په سه ن و سه رنج راکیش ده خه نه پروو که له به ره ته دا بو کو یستانیکی ناوچه یه کی کوردستان (باشووری رۆژاوا ی شاری دیوانده ره) گو تراوه؛ به لام سه رده مانیکه به سه شیوه ی جیاوازی سارال، سالال یان سارال ده نووسریت. له و ناوچه یه له وه رزی به هاردا کو یستانه کانی سه رسه وز و پرگول و کانیاو له و ئی دا، دیمه نیک ی جوان پیک دینیت و ههروه ها له و ناوچه دا ئاسه واره زۆر کون و میژوو ییه کان وه ک: ته پۆلکه کونه و شیوه کارییه به ردینه کان دۆزراوه ته وه. ئیستا ده مانه و ئی دروو ستی پیکه اتنی ناوی ئه و ناوچه یه (واتا "سارال/Saral") پشت پرست بکه یه وه.

1- سارال: سار- Sar (ن/پ)، لیره دا وشه یه کی فارسییه و له فه ره نگه کان دا به واتای بالنده ی په شیله-گاوانی هاتوو (2) که پیکه وه ده بن به "گاوانی [په رنگ] سووری گه ش". که هیچ پیوه ندییه کی به وه و نییه.

2- سالال: سال- Sal (پ)، که لیره دا به رانه ری "سال" ی فارسییه که پیکه وه ده بن به "سالی سووری گه ش!". که دیسان ئه مه ش بی واتایه و پیوه ندییه کی به هیچ شتیک نییه.

3- سارال: تیکه ل- له دو وشه ی سار و ئال [سار+ئال] پیکه اتوو (4).

(۱-۳) **سار-Sar**: (ئاوہلناو)، ئەم وشە یە لە زاراوہکانی کورمانجی ژووردا واتا "سارد" (۵) و بۆ شوین یان مەلبەندیکی فیئک و سارد کەلکی لئ وەر دەگرن. لە فەرہەنگەکانی: "کانی، فە رەنگا کورمانجی پاک سەرشت-عومەرزادە و ھەنبانە بۆرینە" شدا بە واتای سارد ھینراوہ. ھەر وہ ھا لە فەرہەنگی شیخانی^(۶)، دوو وشە "سارد" و "شوین" لە بەرانبە ریدا بۆ نووسراوہ.

(۲-۳) **ئال-al**: ئاوہلناوہ و واتا پەنگی سووری گەش یان کال. "ئال" لە پاشگەر نەناسراوہکانی زمانی کوردییە کە لە زۆربەئ وشەکانیشدا بە ناوہوہ دەلکیت و واتای ویکچوونی و پێژەیی لئ زیاد دەکات و دەیکاتە ناویکی نوئ. وەکوو: ھەرزال-قەرژال-چەنگال و ھتد. میناک: واتاکانی "دەنکی ھەنار ئالە.."

یان:

لە ئەشکی خوین بەیادی لیوی ئالت کەنارم بوو بە کانی لەعل و یاقووت.. (دیوانی سالم)

بەس دەبئ بەوہش ئاماژە بەدەم کە وشە "ئال"، لە زمانی کوردیدا بە چەند جووری تریش تیکەل دەکرئ و زۆرجاریش پەنگە ھەمان واتای ھەبئ؛

میناک:

۱- ئالایی/al'ay: [ئال+ئایی]، شتی پەنگاوە پەنگ.

۲- ئالبوونەوہ/albnewe، (ئال+بوون+وہ)^(۷).

مەتەلی کوردی: "ھەموو کەس ددانی بە تورشی ئال دەبیتەوہ، قازی نەبئ بە شرینی.."

دەرەنجام:

ھەر وا کە دەزانن زمانی کوردی پەرە لە پێشگر-پاشگری پەسەن یان نەناسراو کە دەبئ بدۆزیتەوہ و لیکۆلینەویان لە سەر بکریئ؛ لەم باسەدا وشەکانی سارال و سالال ھیچ پەيوە ندییەکی میژوووی-زمانی یان بەو ناوچە و کوێستانەوہ نییە و درووستی وشە کە دەبیتە "سارال". واتا: "دەشت و کوێستانی فیئک و [پەر لە گول و کانیای] سووری گەش". لە ویژەیی کوردیشدا مەولەوی کورد (۱۸۸۲-۱۸۰۶) لە شیعیکی دیوانە کەیدا ئاماژە بەم جوانییە دەدا و دەفەرموون:

ھەر سارال وە خوسووس وەتەن بۆ
ئەرچی سەفای پوچ، راحەتی تەن بۆ
بەلام دووری تۆ یەند زۆر ئاوہردەن
دەردی وە دەروون ھامدەردان بەردەن
وہ ھەر جا تە شریف تۆ ئەرزانییەن
ھەر دیدە پە ی تۆ ھەزار کانییەن..

ناوچە ی سارال

سەرچاوەکان:

- ۱- د. شوانی، چەند بابەتیکی زمان و پێژمانی کوردی، ۲۰۰۱.
- ۲- فەرہەنگی فارسی-کوردی کاوہ.
- ۳- د. کاکل توفیق، ئاسایشی نەتەوہیی و پلانی زمان، ۲۰۰۷.
- ۴- ح، کاکوہەیس، لسان الکرد، ۱۹۸۷.
- ۵- ھەزار، ھەنبانە بۆرینە.
- ۶- فەرہەنگی فارسی-کوردی زانستگای کوردستان.
- ۷- فەرہەنگی کوردی-کوردی درنج-Dirinc.
- ۸- ھفتە نامە فرہنگی اجتماعی اقتصادی و سیاسی سیروان، سال ۲۱، شماره ۱۰۳۲، اردیبهشت ۱۳۹۸.
- ۹- مالبەری دەزگای پروناکبیری و پراگە یاندنی "دوارپوژ" و مالبەری زانستی "دەنگەکان" دا، گولانی ۲۷۱۹ (www.dwarozh.net)

چەمكى پەرۋەردەي ژینگەيى:

پەرۋەردەي ژینگەيى بەچەندى شىۋەيەك پىناسە كراۋە بەگۈيرەي جۈرى تى پروانين بۇئەۋچەمكە ۋە بەپىيى چەمكى پەرۋەردە ۋە ئامانجەكانى لەلایەكە ۋە ۋەچەمكى ژینگە لەلایەكە دىكە ۋە، بۇھەندى لەپەرۋەرشىاران دەرکە ۋە ۋەتوۋەكە توۋىژىنە ۋە ۋەي ژینگە بە ھەردوۋ لایەنى زىندەگى ۋە سىروشتى بەتەنھاپەرۋەردەي ژینگەيى دەست بەردەكات، لەكاتىكدا ھەندىكى تىرپىيان ۋە ۋە پەرۋەردەي ژینگەيى لەۋچەمكە بەتەسكەي ژینگە تى دەپەرپىت، ۋە پىرۋسەيەكى قولتروگشتىگىترەپىيىيان ۋە ۋە پىرۋسەيەكى پەرۋەردەي يە بەئامانجى پىكھىنانى بە ھاۋئاراستە ۋە پىپۋرى ۋە زانىيارى پىۋىستەبۇتتى گەيشتن ۋە زانىنى پەيۋەندىيە ئالۋزەكانە كە ئادەمىزاد ۋە شارستانىتى يەكەي بە دەۋرۋەرى زىندەگى فىزىيەي دەبەستىتەۋە. مسۆگەركىردنى پاراستنى سەرچاۋە ژینگە سىروشتىيەكان روون دەكاتەۋە، ۋە پىۋىسى بەكاربردنىيان بەباشى لەبەرژەۋەندى ئادەمىزاد پىپاراستنى ژيانىكى بەرپىز ۋە بەرزكردنەۋەي ئاستەكانى گوزەرانى ژيانى.

لەكاتىكدا كەسانى تىرپى ناسەي دەكەن كەھەۋلىكى فىركارى ئاراستە كراۋەياخودئامانج دارەبەرەۋناسىن ۋە پىكھىنانى زانىيارىيەكان بۇتتى گەيشتنى پەيۋەندى ئالۋزى نىۋان ئامىزاد ۋە ژینگەكەي لەروۋى كۆمەلەيەتى ۋە رۇشنىبىرى ۋە ئابورى ۋە بايەلۋژى ۋە سىروشتى يە ۋە تاكولەگىرەكەنىيان ئاگادارىپىت ۋە بتوانى پىرپارىبەت لەسەرچاكردەۋە ۋە چارەسەر كىشەكانىيان لەپىناۋ باشتر كىردنى ژيان بۇخۇي ۋە خىزانەكەي ۋە كۆمەلگاكەي ۋە جىھان.

ھەرۋەھا پەرۋەردەي ژینگەيى بەشىۋەيەكى كىردارى بەۋەپىناسە دەكەي كەپىرۋسەيەكى پەرۋەردەيى بەئامانجى پەرەپىدانى ھۇشيارى لای دانىشتوانى جىھان ۋە، ۋە روژاندنى بايەخىيان بەرەۋژىنگە، بەمانا گىشتىگرەكەي ۋە ھاۋبەشى پەيۋەست پىۋەي، ئەۋەش بەپىدانەي زانىيارى ۋە پەرەپىدانى ئارەزوۋ ئاراستە ۋە شارەزايىيان بۇكارى تاكەكەسى ۋە بەكۆمەل بۇ چارەسەر كىردنى گىرەتە ژىنگەيەكانى ئىستانا، دوركەۋتەۋە لەروودانى گىرەتتى نوپى ژىنگەيى.

منى جاد پىناسەي دەكات كەپىدانى ۋە زانىيارى ۋە پىناسىيەكانە دەربارەي خۇنەرىت ۋە باۋە ئىجابىيەكانى ژىنگە بە قوتايىيان ۋە دەستكەۋتتى ئاراستە ۋە بەھەژىنگەيى يەكان ۋە گەشەپىدانى پىپۋرىيەكۆمەلەيەتى يەكان بەمەش كەسايەتى يەكى ئىجابى كۆك لەگەل ژىنگە دىتەكايەۋە، يان ئادەمىزاد ۋە لى دەكات بەشىۋەيەكى دروست ۋە ھۇشيارانەمامەلەگەل سىسىستىمى ژىنگەي دەۋرۋەرىدا بىكات لەمىانەي تى گەيشتنى ئەۋشەتەنەي ژىنگە جىادەكەنەۋە لەسروشتىكى ئالۋزەلەئەنجامى كارلىك كىردن لەنىۋان لایەنە بايەلۋژى ۋە سىروشتى ۋە كۆمەلەيەتى ۋە رۇشنىبىرىيەكانىدا.

((النجدى)) بەم شىۋەيە پىناسەي پەرۋەردەي ژىنگەيى دەكات: پىرۋسەيەكە لەمىانەۋە تاك ۋە كۆمەل بەژىنگەكەيان ئاشنادەكەي ۋە ھۇشياردەكەي ۋە ۋە پىرۋى كارلىك لەنىۋان پەرەزبايەلۋژى ۋە فىزىيەي ۋە كۆمەلەيەتى ۋە رۇشنىبىرىيەكاندا، سەرەپراي ئەۋانەش پىدانى زانىيارى بەھاۋشارەزايى ۋە پىپۋرى، بەلكو بەبەرىۋەردن كەپىگى كارىيان بۇئاسان دەكات بەتاك ۋە كۆمەلەۋە، لەچارەسەر كىردنى كىشەكانى ژىنگە لەئىستانا داھاتوۋدا ۋە پىۋىستە ئەم پەرۋەردەيە پى نىشانەدەرىپىت نەك بۇرەفتارى خەلكى بەتەنھا بەلكو بۇ رەفتارى بەرپىرسەكانىش چۈنكە بەبىرپارەكانى ئەۋان ژىنگەدەگۈرپىت ۋە كارىگەرى لەسەرى دەپىت.

(محمدصابر سلیم) بهم شیوهیه پی ناسه دهکات:

پرۆسه یه کی ریکخراوه بۆ پیکهینانی بهها و ئاراسته و شارهزایی پیویست بۆتئی گهیشتنی په یوهندی یه ئالۆزه کان که ئاده میزاد و شارستانیتی یه که ی به ژینگه وه ده به ستیته وه، و بریاردانی گونجاو په یوه ست به چه شنی ژینگه و چاره سه رکردنی کیشه هه نوو که یی یه کان و پرگرتن له ده رکه ووتنی کیشه ی ژینگه ی تازه.

په گهزه کانی په روهرده یی ژینگه یی:

تاقیکاری: یان تی بینی کردن و پیوان و تو مار کردن و لیکدانه وه و پراقه ی دیارده ژینگه یی یه کان به شیوه یه کی بابه تیانه.

تیگه یشتن: زوره ست کردن به چۆنیه تی کاری سیستمه ژینگه یی یه کان.

به رپوه بردن: زانیی چۆنیه تی کار کردن له گروه یه کان تا کو ده گاته روودانی شتی دیار یکر اوو چۆنیه تی خه ملاندنی داها ته کان و گرد کردنه وه و چۆنیه تی جیه جیکردنیان.

خووره وشته کان: به توانایی له سه ره له بژاردنی پرگه ی دروستی ره وشتی هوشیار به رامه رگه شه پیدانی کومه لایه تی له کار لیک کردنی له گه ل ژینگه دا، و چۆنیه تی هه ل بژاردنی پرگه یه ک که بگونجی له گه ل ئامانج و به های مرۆقدا، له هه مان کاتیشدا پر بژله ئامانج و به های که سانی ترده گریت.

جوانکاریه کان: پر بژگرتنی ژینگه له به رخوی، و به کاره یینانی ژینگه بۆ خووشنووس و جوانی وهونه روه وه یینانه دی ئامانجه بالاکانی مرۆق.

پابه ند بوون: گه شه پیدانی هه ست به گرنگی دانی که سیتی و به پر سیاریتی له به رامه رخوش گوزه رانی کومه لگه ی مرۆیی و ژینگه به یه که وه و ئاماده کاری بۆ به شداری کردن له پرۆسه ی چاره سه رکردنی کیشه کان هه ره سه ره تا وه تا کو تایی، جار له دوای جار، سه ره پای گرانی و روو به روو بوونه وه ی و وره روو خینه ره کان.

گشتگیری: هوشیاری قوتاییان به سروشتی به یه کدا چوو و پیویستی ناسینی به هه موومه سه له ئالوگور کراوه کان به شیوه یه کی گشتی.

بنه ما کانی په روهرده یی ژینگه یی:

له کۆنگره ی ته بلیسی پایته ختی جۆرجیای یه کی تی سو فیه تی جار ان که له سالی ۱۹۷۷ به ستره بنه ما بنچینه یی یه کان په روهرده یی ژینگه یی ده ست نیشان کران که ئه مانه ن:

ژینگه له هه موو رووه کانی وه لیده کۆلدریته وه سروشتی و ته کنه لوژی و ئابوری و سیاسی و پرۆشنیبری و میژووی و ره وشتی و جوانی.

پیویسته په روهرده یی ژینگه یی پرۆسه یه کی به رده وام بیته به در بژایی ژیان له ناوسیستمی په روهرده یی وولات و ده ره وه یدا.

په روهرده یی ژینگه یی ته نه لقیکی له لقه کانی زانست نیه، به لکو سود له ناوه پرۆکی تاییه ت به هه موو زانستی که له زانسته کان وه رده گریت بۆ پیکهینانی تیروانینیکی گشتگیر و هاوسه نگ. په روهده یی ژینگه یی پیداگری له سه رگرنگی هاریکاری ناوخیی و نه ته وه یی و نیوده وه له تی ده کات له دور که و تنه وه له گرفته ژینگه یی یه کان و چاره سه رکردنیان. په روهرده یی ژینگه یی فیروخاوه کانی له هه موو ته مه نه کان فیرده کات وه لامی ژینگه بده نه وه و زانیاری یان له سه ری هه بیته و چاره سه ری گرفته کانی بکن له گه ل گرنگی دان به ژینگه یی فیروبوون له سالانی یه که م دا.

پەروردهى ژىنگەيى فېرخوازان ھان دەدات تاكو رۇلىيان ھەبى لەپلان دانانى پىپۇرىيە كانيان ورەخساندى دەرفەت بۇيان بۇبرىاردان و پەسەندىكى ئەنجامە كانيان. ھاوكارى دۇزىنەوھى گىرۋە ژىنگەيى يەكان و ھۆكارە پراستەقىنەكان دەكات. پىداگىرى لەسەر بىركىرنەوھى وورد و شارەزايى لە چارەسەركىرنى كىشە ژىنگەيى يە ئالۇزەكان.

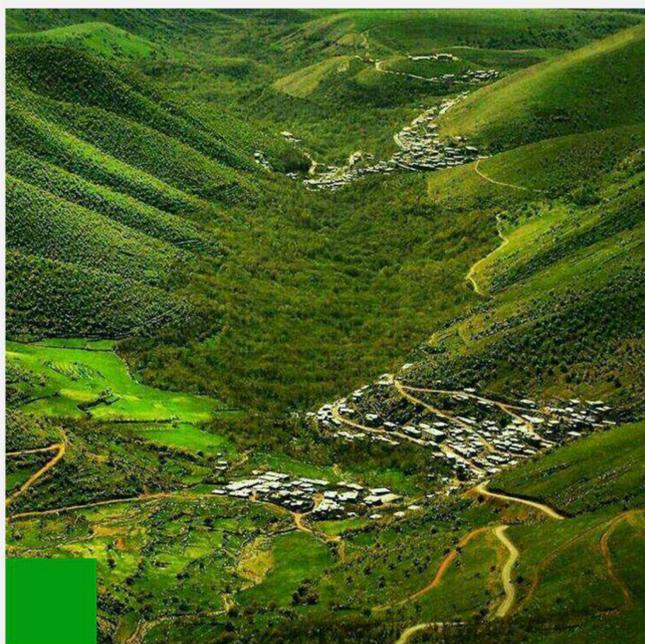
پەروردهى ژىنگەيى فېرخوازان جىاواز بەكاردىنى لەگەل ژمارەيەكى زۇر لەپىگى فېركارى بۇناسىنى ژىنگە و فېركىرنى لەگەل گىرۋە دان بە چالاكىە زانستى و بىنىنى پراستەوخۇ زۇر پىپۇسىتە ھەموو بەرنامەكانى خويىدن وچالاكىەكانى قوتابخانە ھاوكارى پەرەپىدانى پەروردهى ژىنگەيى بىكەن بە ھەموو ووردهكارىيەكانى، ھەندىكىيان زانىارى و چەمك و پراستى يە زانستى يەكان بە قوتابى ئاشنادەكەن، و ھەندىكى تىرشىيان بەھاو ئاراستەو زانىارى دەربارەى ژىنگەپىك دەھىن. كەمكىرنەوھى سەرورەى بەرنامەسەربەخۇكان لەبوارى ژىنگە، چونكە ئەمەرنەنگە ئەنجامى پىچەوانەى لى بىكەوئىتەوھە ئەگەر ھاتو شىوازى ئامۇژگارى و پىنمايى كىرن بىلاوبۇوھ. نىك كىرنەوھى لىكۇلىنەوھە زانستى يەكان و بەرنامەكانى خويىدن لەيەكتى ئەوھش لەپىناوى زىاتركارابوونى پەروردهى ژىنگەيى. ھىنانەدى ئاراستەيەكى زانستى لەمىانى پىادەكىرن و جى بەجى كىرنى كىردارى بۇ چەمك و بەھاو زانىارىيەكان كە قوتابى بە شىوھى تىورى فېرىيان دەپىت.

گرنگى پەروردهى ژىنگەيى:

زۇربەى توئىنەوھە پەروردهى يەكان كەباس لە پەروردهى ژىنگەيى دەكەن ھەمىشە لەھەولى ئەوھە دابوون وەلامى پرسىارىك بەدەنەوھە كە دەلىت: پەروردهى ژىنگەيى بۇچى؟ وەلامى ئەم پرسىارەش لەم پاساوانەى خوارەوھە خوى دەبىنئىتەوھە: پەرەسەندى گىرۋە ژىنگەيى يەكان وقەبەبون و ئالۇزبىيان بە توندى لەگەل تى پەرپوونى كات و دووى ئەوھە بايەخدان بە پەروردهى ژىنگەيى بە پىپۇسىت زانراوھ. شۇرشى زانستى و تەكنەلۇژى كەچەكىكى دوولايەنە، مەرۇف لەلایەكەوھە سوودى لى وەرگىرتووھە بەلام لەلایەكى دىكەوھە دووچارى مالى وىرانى كىردووھ، بەمەش كىشەى ژىنگەيى زۇرمەترسىدارى كىردووھ، ئادەمىزاد خاوەنى داھىنانى زانستى و تەكنەلۇژى يەكەبۇتەھوى زىادبوونى كىشەى كەم بوونەوھى داھاتى ژىنگە، ئەوگىرۋەنە دەرىيان خستووھە كە ئادەمىزاد خوى يەكەمىن گىرۋەى ژىنگەيە، بۇيە و پىپۇسىت دەكات ھەولەكان ئاراستەبكرىن بەرەو پەروردهى ئادەمىزاد بە پەروردهى يەكى ژىنگەيى.

لەوانەش:

1. ھەستىكرىن بە بارى ژىنگەيى ئەمپرو و گىرنى پى و شوپىنى پىپۇسىت بۇپەرەپىدانى پەيوەندىە ئىجابىيەكان لەنىوان ئادەمىزادو ھاورىكانى ولەنىوان ئەم و پەرەزەكانى ژىنگەيى دەوروبەرى وگەشە كىرنەشارەزايى ئادەمىزادو فراوان بوونى بوارەكانى لەناسىنى شوپىنەوارى دەركەوتەپىشەسازى و تەكنەلۇژى يەكان بەگىشتى، كارتى كەرەژىنگەيى و تاييەتمەند يەكانى گواستەنەوھىيان لەنىوان ژىنگەنىكەكان لە يەكتىرەوھە.

2. ھەرورەھاخەلكىش پىپۇسىتەيان بە پەروردهى ژىنگەيى يەوھە ھەيەكە لەو مىانەوھە تىيگەن ئەركى بنەرەتى يان چىوھە تا دەگاتە بەرھەمەپىنانى خۇراك، بەدەست ھىنانى ئا، و پراستى خويان لەگورانى كەش و ھەوا، و لەپراستى دا كۆمەلگە و سىروشت كارلىك دەكەن، لەگەل يەكتى و ھەرىكەيان كارىگەرى لەسەرئەوى تر ھەيە.

ئامانجەكانى پەرۋەردەي ژىنگەيى چىن:

ئامانجەكان برىتىن لەئاراستەدارەكان كەپرىنماي يان لى وەردەگرىت لەھەرھەولېك لەھەربوارېك دەدرىت و بوارى پەرۋەردەي ژىنگەيى لەھەموو بوارەكانى پەرۋەردەيى زياتر پىويستى بەئامانجى روون و ديارىكردى نەزانراوہكان ھەيە، پىشېنى دەكرىت ئەم ئامانجەھەمەجۇربن، بەچەشنىك لايەنى ھەستى و پىپۇرى و ھەلچوونى بگرنەو، وئامانجى بەدەست ھىنانى زانىارى و بەھاوپىسپۇرىيەكانە، كەدەتوانىت چارەسەرى گرتەژىنگەيى يەكان بكات بەتەواوى پىكھاتەكانى مامەلەگەل ژىنگەدادەكات، و ھەرۋە كوچەمكى پەرۋەردەي ژىنگەيى جۇروچەشنى جياوازى ھەبوولەتتى پروانىنەكان. ھەرواش ئامانجەكانى پەرۋەردەي ژىنگەيى جياوازن و ھەكوجياوازى كۆمەلگەكان. لەرووى پىكھاتە و گرتەكانىيە، بەلام چەندىن ھەولى نىودەولەتى و ناوخۇيى و ئىقلىمى دراوہەمەبەستى ديارى كردنى ئامانجەكانى پەرۋەردەي ژىنگەيى:

ھۆشيارى: يارمەتى دانى تاكەكان لەو دەست ھىنانى ھەستىارى و ھۆشيارى ژىنگەيى تەواوگرت و كىشەكانى.

زانىارى: يارمەتى دانى تاكەكان بۇ بەدەست ھىنانى ئەزموونى ھەمەجۇرلەسەژىنگە، و دەستكەوتنى تى گەيشتنىكى بنچىنەيى لەژىنگە و كىشە و گرتەكانى.

ئاراستەكان: يارمەتيدانى تاك و گروپە كۆمەلاتىيەكان لەو دەست ھىنانى زنجىرەيەك بەھاو ھەستى بايەخدان بەسروشت، و پالئەرهكان بۇ ھارىكارى كارا بۇ چاك كردن و پاراستنى ژىنگە.

پىپۇرىيەكان: يارمەتيدانى تاكەكان بۇ بەدەست ھىنانى پىپۇرىيەكان لەدەست نىشانكردن و چارەسەركردنى كىشە و گرتەكانى ژىنگە.

ھاوكارىكردن: ھەل رەخساندن بۇ تاك و گروپە كۆمەلاتىيەكان بۇ دەستخستنى زانىارى پىويست بۇ بىرىدان و چارەسەركردنى كىشەكان، بەشيوەيەك بواريان پى بىرى بۇ ھاوكارى كردن بەسيفەتى ئەو ھى ھاوالاتىن بەرپرسىارن لەپلان دانان و بەرپۇبردنى كۆمەلگەي دىموكراسى.

- يارمەتيدانى تاك و گروپەكان بۇ دەستكەوتنى شارەزايى پىويست بۇ چارەسەركردنى كىشە ژىنگەيى يەكان و پىشخستنى بارودۇخى ژىنگە بەرەو باشتىر.

- پىكھىنانى ئاراستەي گونجاو بەرانبەر ژىنگە، ئەم پىكھىنانەش پىويستى بەتېكەل كردنى زانىارىيەپىشەيى يەكان و ھەستى تاكەكان ھەيە.

((رشدى طعيمة)) پىيى و اىپەرۋەردەي ژىنگەيى ئامانجى يارمەتيدانى تاكەكانەلەسەر: بەدەست ھىنانى تى گەيشتنىكى روون و ئاشكرا كە مروۇف بەشېكە لە سىستىمىك و لىي جيانابىتەو ھەكە پىك دىت لە مروۇف و رووشنبرى و ژىنگەيى سروشتى و ژىنگەيى زىندەگى و مروۇف تواناي ھەيە كە پەيوەندىيەكان لەو سىستەمە بگورىت. بەدەست ھىنانى تى گەيشتنىكى قول و گشتگىر بۇ گرتە ژىنگەيى يەكان كە روبرووى رەگەزى مروۇيى دەبنەو لەو ساتەو ھەختەدا بە ھەردو لايەنى سروشتى و بايەلوژى و چۆنىيەتى بەشدارى كردن لە چارەسەركردنى ئەم گرتانە.

يارمەتيدانى تاك و گروپەكان لەسەر بەدەست ھىنانى شارەزايى پىويست بۇ چارەسەركردنى كىشە ژىنگەيى يەكان. پىكھىنانى ئاراستە گونجاو ھەكان لە بەرانبەر ژىنگەيى سروشتى و زىندەگى كە پال بەھاوالاتىانەو دەنىت بەھەزى خۇيان بەشدارى بكن لە چارەسەركردنى كىشە ژىنگەيى يەكان و گورنى رەفتارىان رۋە و ژىنگەكەيان. ھەندىك لە پىپۇران پى يان و اىپەرۋەردەي ژىنگەيى مەبەستى ھاوكارىكردنى تاك و گروپەكانە لەسەر دەستخستنى:

* ھۆشيارى لەسەر ھەموو پىكھاتەكانى ژىنگەوئە و گرتانەي پەيوەستن پى يەو (ھۆشيارى).

* تىگەيشتنى بنچىنەيى و تەواو لە ژىنگە، و ئەو گرتانەي پەيوەستن پى يەو رۇلى مروۇف و بەرپرسىارىتى تىايدا (زانىارى).

وگورینی رەفتاریان پەرەزە ئۆزگەرتىش. ھەندىك لەپسپۇران پىيان وايەپەرەزە ئۆزگەرتىش مەبەستى ھاوکارىكىردنى تاك و گروپە كانە لەسەر دەستخستنى:

- * ھۆشيارى لەسەر ھەموو پىكھاتە كانى ئۆزگەرتىش ۋە ئۆزگەرتىش پەيوەستىن پىيە ۋە (ھۆشيارى).
- * تىگەشتى بىچىنەيى و تەواو لە ئۆزگەرتىش، و ئۆزگەرتىش پەيوەستىن پىيە ۋە پۇلى مۇڧ و بەرپىسىرىتى تىپىدا (زانبارى).
- * بەھاي كۆمەلايەتى ۋە ھەستى بەھىزبۇگىرىنگى دان بە ئۆزگەرتىش، بەرگىرى نواندىن بە گورۇچالا كانە بۇبە شدارىكىردن لەپاراستى ئۆزگەرتىش ۋە چاك كىردنى (ئاراستە).
- * پسپۇرى لە چارەسەر كىردنى كىرتە ئۆزگەرتىش پەكان (پسپۇرى پەكان).
- * تواناي ھەلسەنگاندىن پىيە ۋە شويئە ئۆزگەرتىش پەيوەردەيى پەكان (تواناي ھەلسەنگاندىن).
- * ھەست كىردن بە بەرپىسىرىتى بەرانبە كىشە كانى ئۆزگەرتىش ۋە دەست پىشخەرى كارى گونجاو بۇ چارەسەر كىردنى ئەم كىشە ۋە ئۆزگەرتىش (بە شدارى كىردن).

مەبەستى پەرەزە ئۆزگەرتىش:

ھەندىك پىيان وايەپەرەزە ئۆزگەرتىش ھەول دەدات جىھان پىش بخت دانىشتوانە كەي زياتر ھەست بە وگىرىنگى ئۆزگەرتىش و گىرف تەكانى بىكەن، و زانبارى و شارەزايى پىيان ھەيىت و پابەندىن بە كاروچالاكى بە تاك و گروپ بۇ چارەسەر كىردنى كىشە ھەنو كەي پەكان و بەرگىرتىش لەدەر كەوتتى تازە.

زانبارى پەرەزە ئۆزگەرتىش دەگەرتىش ۋە بۇ فراوان بوونى كارىگەرى مۇڧ لەسەر ئۆزگەرتىش كەي لە قۇناغى پىشكەوتتى تەكەنەلۇزى كە بۇتە ھۆي دەركەوتتى چەندىن كىشە و گىرف كە ھەر شە لە مۇڧ دەكەن پەكەم جارو پاشان لە ئۆزگەرتىش تىپىدا دەرتىش نەمۇنەي ئەو گىرتىش: پىس بوونى ئۆزگەرتىش بە پىيان بوون تىكچوونى ھاوسەنگى سىروشتى.

ھەر ھەلە كۆرۈ كۆبۈنە ۋە كان دووپات كراوتە ۋە كە تاكە ھۆكارى سەرەكى كارا بۇ پەرەزە پىدانى ھۆشيارى ئۆزگەرتىش لاي قوتابيان ۋە بە دەست ھىنانى بە ھا ئۆزگەرتىش پەكان ۋە پەرەزە ئۆزگەرتىش پاك بىرتىپە لە پەرەزە ئۆزگەرتىش خستتە ناو بەر نامە كانى فىر بوونى گىشتى، ھەر ھەلە كۆك بوون لە سەر بايەخى ھۆشيار كىردنە ۋە سەر جەم تاكە كانى گەلان، لە ھەموو تەمەنە كان ھۆشيار كىردنە ۋە ئۆزگەرتىش بەردەوام و چاوخشاندىنە ۋە بە بەر نامە كان بە شىو پەيە كى گىشتى.

دەرۋازە كانى دابىن كىردنى پەرەزە ئۆزگەرتىش لە پىرۇگراممە كانى خويئىن:

۱. دەرۋازە تىكەل كىردن (چەندىن لىق): لىرە داچەندىن بە تىكى ئۆزگەرتىش دىيارى كراولە گەل ھەندىك پىرۇگراممى خويئىننى ئاسايى لىكەدە درىت ياخود ناو پىرۇكە كەيان بە بابەتتى ئۆزگەرتىش گونجاو گىرى دەدرىت، لە چوارچىو ھى ئەم دەرۋازە دە تەوانىت پىرۇگراممە كانى خويئىن بە چەمكە كانى ئۆزگەرتىش دەولە مەندى بىرىن.

۲. دەرۋازە يەكە كانى خويئىن: ئەم دەرۋازە يەش ۋە كويە كەيەك بابەتە ئۆزگەرتىش پەكان چارەسەر دەكەت، لىرە داۋە و يەكە يەلە ماو پەيە كى دىيارى كراودا دە خويئىرى بە ھەموو پەرەزە ھەندە كانى ۋە كۆمەلايەتتى و ئابورى و سىروشتى

۳. دەرۋازە تايپە تەمەندى يە بە ناو پە كداچو ۋە كان و تەواو كارى پەكان:

لىرە شىدا پەرەزە ئۆزگەرتىش ۋە كوپىرۇگراممىكى خويئىننى سەر بە خۇدە خويئىرى، ھەر ۋە كۇبابە تە كانى تىرى خويئىن لە ھەر پىلاننىكى خويئىن و تىكەل كىردنى پەرەزە ئۆزگەرتىش پەكانى خويئىن سى لايەن دەگىرتە خۇي كە بىرتىن لە فىر كىردن دەر بارەي ئۆزگەرتىش ۋە فىر كىردن لە پىياناوى ئۆزگەرتىش.

۴. دەرۋازەى كۆمەلایەتى و دەۋلەمەند كەردنى پىرۇگراممە كان لەرووى ژىنگەۋە:
لە ئامانجەكانى ئەم دەرۋازەيە نىشاندىنى پەيوەندى نىۋان زانست و تەكنەلۇژىيا و كۆمەلگە و ژىنگەيە
لېرەدا دەرفەت بۇ فېرخۋازان دەرەخسىت پراھىتان لەسەربىردان بكن سەبارەت بەژيانى
رۇژانە. و. ئايندەى كۆمەلگا.

۵. دەرۋازەى چەمكارى: چەمگ برىتتە لەجيا كەردنەۋەى رەگەزەھاۋبە شەكان لەنىۋان چەندەھلۇيىستىك يان
راستى يەك و بەشيوەيەكى ئاسايى ئەم جيا كەردنەۋەيە ناۋىك ياخودناۋنىشانىك دەدات
بەدەستەۋە، لېرەداناۋەرۋكى پىرۇگراممە كەدەر بارەى چەمكە گشتى يەبنەرەت يەكان دەبىت بۇئەۋەى بربرەى
پشتى بەرنامەى ژىنگەيى پىك بەيىنى.

پىگە و شىۋازەكانى پەرۋەردەى ژىنگەيى- بەكارھىتانى شىۋازى چىرۇك نامىز:

دەكرىت چىرۇك و بەسەرھات و كارى زانايان باس بكرىت و بەتايىبە تىش ئەوانەى باس لەپەيوەندى
خۇشەويستى و رىزلەسروشەت دەكەن بەۋەى تىيادايە، كە دەبىتە ھۆى گەشە كەردنى ھۆشيارى ژىنگەيى
ۋە پەرەسەندى خۇنەرىتى ژىنگەيى گونجاۋ.

* بەكارھىتانى يارى و گەفتوگۇ كەردن و نەمىش كەردن:

بەمانە دەوترىت شىۋەى پىشېنى كراۋى گەرتە ژىنگەيى يەكان نىشان بەررىت كەكارىگەرى
راستە و خۇيان لەسەربەرژەۋەندى تاكەكان ھەيە.

* شىۋازى چارەسەر كەردنى كىشەكان: ھالەتى نەرەزى بوون يان گەرتى كىشەيە، ۋەھۇكارى بوونى كىشەش
بەزۇرى ھەست كەردنە بە بوونى پىگەلە بەردەم گەشەتن بە ئامانج، بە كورتى ھەنگاۋەكانى شىۋازى زانستى
لە چارەسەر كەردنى كىشەكان برىتتە لە: دىارى كەردنى كىشە - كۆكەردنەۋەى زانيارى و داتالەسەركىشەكە، پۇلېن
كەردنى زانيارى و داتاكەن - ھەلسەنگەندى زانيارى يەكان - ھەلبىزەردى يەكىك لە پىگە چارەكان -
ھەلسەنگەندى چارەسەر كە.

* لىكۇلېنەۋەى ھالەتەكان: سەرەتالە چاۋدېرى كەردنى قوتابى بۇھەرزىندەۋەر پىك
لە ژىنگەسروشەتتە كەى، ياخوگۇرانى ووزەلە يەكىك لە ۋەرگاكان، يان لىكۇلېنەۋەى كارىگەرى يە ژىنگەيى
يەكان كە بواربۇتاكەكان دەرەخسىت لە بابەتتە قول بېنەۋە.

* شىۋازى فېربوونى كار لە كۆمەلگا (كارى بە كۆمەل): شىۋازى كەشەبەھۇشيارى ونەرىتى ژىنگەيى
دەدات، و قوتابى لە كارىكى كۆمەلایەتى بە شەدارى دەكات بە شىۋەيەكى راستە و خۇ، كە بە ۋەھۇيەۋە قوتابى
رىزلەخۇى و بەرپىر سيارىتى كە سايەتى دەگرىت ۋە كوبە شەدارى بكات لەلابەردى خۇل و خلشاك
ۋە پىر كەردنەۋەى چال و زۇنگاۋەكان.

* گەشت و سەردانى ژىنگەيى: گەشت يان سەردانى شىۋىنىكى ژىنگەيى چالاكىەكى پلان
دارىزاۋ و ئامانجدارە لەدەرەۋەى ژوورى خۇيىدن ئەنجام دەدرى، و قوتابى شارەزايى ۋەھا بە دەست دىنى
كە ناتوانرىت بە شىۋازەكانى و انە خۇيىدىنى ئاسايى بە دەست بەيىرىت.

((مەھابدىر رازق)) گەرتىن شىۋازەكانى پەرۋەردەى ژىنگەيى لەم چەند خالە دادىارى كەردوۋە:

* نیشان دان: خستنه رووی رانیاریه کانه به هوی ئاسانکاریکه وه تاوه کوپیشوازیکاربتوانیت بیستی و بیستی وتی بگات له پره هه نده کانی کیشه ژینگه یی یه کان.

* خویندنه وه: ئەمەش بەرنامە یەکی تاکە کە سیه بوپیشکەش کردنی زانیاریه کان له میانی بابەتی چاپ کراو کە بیروکه و زانیاری ژینگه یی تیدایه.

* نمونه وه رگرتن: نمونه کان به شیکن له راسته قینه ی ته واو، ههروه ها به رجه سته کردنیکی ته واوی شیوه راسته قینه کان.

* مشت ومپری به کۆمه ل: ئەمەش ئالوگۆریکی گوفتاری بیروکه کانه وتی پروانینه کانه له نیوان تاکه کان و پسپوران.

* وینه ی فیركاری یه کان: پیک دیت له نه خشه وتابلووینه ی هه مه جوړ

* پیاده کردن: له میانی به شداری کردن له پیشکەش کردنی شانۆگه ریه ک یان گۆرانی که ووزه و توانا به تاک ده به خشیت بو شاره زاوون و دووپات کردنه وه ی چه مکه نو ی یه کان له میانه ی به شداری کردن له پروسه ی په یوه ندی کردن ئەمه و سه ره پای کۆک بوونی له گه ل (النجدی) له گرنگی شیوازی ئالوگۆری پۆله کان و لیکۆلینه وه ی باره که.

* دهروازه ی زانست و ته کنه لوژیا و کۆمه لگا:

هه ول ده دات په یوه ندی نیوان زانست و ته کنه لوژیا و کۆمه لگا توندوتۆل بکات قوتابی بو خوی به شداری ده کات تاوه کو کار بکاته سه ر ژینگه ی ده وروبه ری یه شیوه یه کی ئیجابی. بابته سه ره کیه کانی ئەم په یوه ندیه ش بریتین له (برسیه تی و سه رچاوه کانی خوراک، گه شه کردنی دانیشتون، جوړی هه وا و به رگه ی هه وا ی زه وی سه رچاوه ئاوییه کان، ته ندروستی مرو ف و نه خۆشیه کانی، که م بوونی سه رچاوه کانی ووزه، رووه ک و گیانداره کان، که ره سه مه تر سیداره کان، سه رچاوه کانزاییه کان، نه مانی رووه ک و گیانداران، ته کنه لوژیا ی جه نگ.

* دهروازه ی پروژیه کان: پروژه بریتی یه له کۆمه لیک چالاکی ئامانجدار که فیرخواز ئەنجامیان ده دات، له و میانه وه زانیاری و شاره زایی و ئاراسته و به ها و توانای پلاندانانی به ده ست ده یینی.

* لیکۆلینه وه کانی گۆره پان: قوتابی راسته وخۆ مامه له له گه ل ژینگه دا ده کات ئەوه ش بنچینه یه له فیروونی په روه رده ی ژینگه یی.

* تیمی وانه ووتنه وه: وتنه وه ی وانه کان به هوی ده سته یه ک یان تیمیک له مامۆستایانی تاییه تمه ند له بابته جیاوازه کانی خویندن ده بی، وگرنگی دان به مه شق و راهینان له سه ر یه کییک له بابته کانی ژینگه کۆیان ده کاته وه هه ر یه کی به پیستی بواری تاییه تمه ندیه کی به شداری ده کات له مشت و مپرکردن و چاره سه رکردنی گرفته که که له ژیر لیکۆلینه وه دایه.

* به دواداچوونی ژینگه یی: قوتابیان گرفتییکی ژینگه یی ده سنیشان ده کهن که په یوه ندی به هه ندیک له بابته کانی ژینگه هه یه و هه ول وده دهن چاره سه ری بکه ن، له پاشان چه ند ریگه چاره یه ک پیشنیارده کهن و له ژیر روشنایی چه ند به لگه یه کی دیاری کراو تاقی ده که نه وه.

* نه خشه ی چه مکه کان: چه مکه که له دوو چه مک پیکهاتوه به ووشه یه کی یه کگرتن په یوه ست بوون به یه کتریه وه بو دروست کردنی مه سه له یه ک که ره نگه زور ئالۆزییت.

* ئەندیشه ی بیر: ئەندیشه ی بیر بریتییه له کۆریکی داھینان له پینا و هینانه به ره می لیستییک بیروکه که ده کری و کۆکۆمه له کلیلیک به کاربه ییری بو به رجه سته کردنی کیشه که و پیکه یینانی چاره سه ر بوئه و کیشه یه.

سه رچاوه:

[Online]. Available, <https://www.emrro.com/wergerdiraw.htm> (Accessed on 10th, July 2020).

اهمیت علمی بررسی دریاچهی زیربار برای بازسازی تغییرات آب و هوایی در طی دورهی هولوسن (۱۰۰۰۰ سال قبل تا امروز)

امید رحیمی دکترای جغرافیای طبیعی (ژئومورفولوژی)

چکیده

دریاچه‌ها محیط‌های رسوبی بسیار جالبی برای بررسی آب و هوای دیرینه، تغییرات محیط‌های رسوبی می‌باشند. دریاچه زیربار در فاصله سه کیلومتری شمال غربی شهر مریوان، در کوه‌های زاگرس، استان کردستان واقع شده است. هدف اصلی این پژوهش، مطالعه و بررسی دانه‌بندی رسوبات ثبت شده در لایه‌های رسوبی انباشته شده در دریاچهی زیربار به منظور بررسی تغییرات محیطی و تغییرات آب و هوایی در طی دورهی هولوسن (۱۰۰۰۰ سال قبل تا امروز) است.

مغزه‌ی ۶۸۸ سانتی‌متری به دست آمده با استفاده از دستگاه مغزه‌گیر از دریاچه مورد آنالیزهای رسوب‌شناسی شامل دانه‌بندی قرار گرفت. تعداد سه نمونه به روش رادیو کربن (AMS) تعیین سن گردید. نتایج به دست آمده از مطالعات و تحلیل داده‌ها حاکی از وجود شرایط آب و هوایی گرم و مرطوب، افزایش در بارش‌های بهاری و میزان رطوبت قابل دسترس، افزایش در سطح و عمق آب دریاچه، همراه با شرایط آب کاملاً شیرین در طی ۸۹۵۰ - ۶۸۷۰، ۵۵۰۰ - ۳۱۷۰ سال قبل و وجود شرایط آب و هوایی گرم و خشک، کاهش در میزان بارش و رطوبت قابل دسترس، وقوع خشکسالی، پایین رفتگی سطح آب دریاچه و کاهش عمق آن در طی ۶۸۷۰ - ۵۵۰۰، ۳۱۷۰ - ۱۳۰۰ سال قبل و وجود تغییرات نامنظم در سطح آب دریاچه در اواخر هولوسن ۳۱۷۰-۱۳۰۰ سال قبل در نتیجهی تغییرات بارشی، سرریزهای اتفاقی دریاچه و فعالیت‌های انسانی است. همچنین میزان نرخ متوسط رسوب‌گذاری در دریاچه در طی دورهی هولوسن برابر با ۰/۹۵ میلی‌متر در سال که حاکی از نرخ رسوب‌گذاری ملایم در طول این دوره است.

کلیدواژه‌ها: رسوبات دریاچه‌ای، تغییرات آب و هوایی، ژئومورفولوژی دیرینه، دریاچهی زیربار.

مقدمه

دریاچه‌ها محیط‌های رسوبی بسیار جالبی برای بررسی آب و هوای دیرینه می‌باشند. بررسی ویژگی‌های رسوب‌شناسی برای شناخت و تکامل ویژگی‌های رسوبی اواخر کواترنر (۲/۵ میلیون سال قبل) بسیار مفید است حوضه‌های بسته به دلیل حساسیت بسیار زیاد نسبت به بالانس تبخیر و بارش، مناسب‌ترین سیستم جهت بررسی‌های دریاچه‌شناسی و آب و هوای دیرینه می‌باشند (لک و دیگران، ۱۳۹۱). دریاچهی زیربار و کوه‌های زاگرس، متعلق به هلال حاصلخیز غرب آسیا است. یعنی جایی که گذر از اقتصاد مبتنی بر شکار و جمع‌آوری میوه به مرحلهی تولید غذا در مرحلهی کاهش اواخر دورهی یخچالی رخ داد. شروع و تولید کشاورزی که بعداً در سرتاسر اروپا گسترش یافت مربوط به این منطقه است. شرایط آب و هوایی در طی زمان‌های توسعه و گسترش کشاورزی به منظور فهم بهتر وابستگی متقابل عمومی رفتار مردم و محیط طبیعی بیشتر مورد بحث قرار گرفته و قرار خواهد گرفت.

براساس مطالعات وان‌زیست و رایت (۱۹۶۳) و تعیین سن رسوبات دریاچه، رسوبات دریاچهی زیربار تغییرات آب و هوایی بیش‌تر از ۴۰۰۰۰ سال را در خود ثبت نموده است (کریستینا واسیلیکوا، ۲۰۰۶). که موضوع بررسی‌های علوم مختلف بوده که در چندین نشریه گزارش داده شده است. (تحلیل گرده‌های گیاهی به وسیلهی (وان زیست و رایت، ۱۹۶۳). (وان زیست و بوتیما، ۱۹۷۷، ۱۹۹۱). شیمی رسوبات به وسیلهی (هوت چینسون و کوگ ویل) ۱۹۶۳، ماکرو فسیل گیاهی به وسیلهی (واسی لیکوا، ۱۹۶۷، ۲۰۰۵).

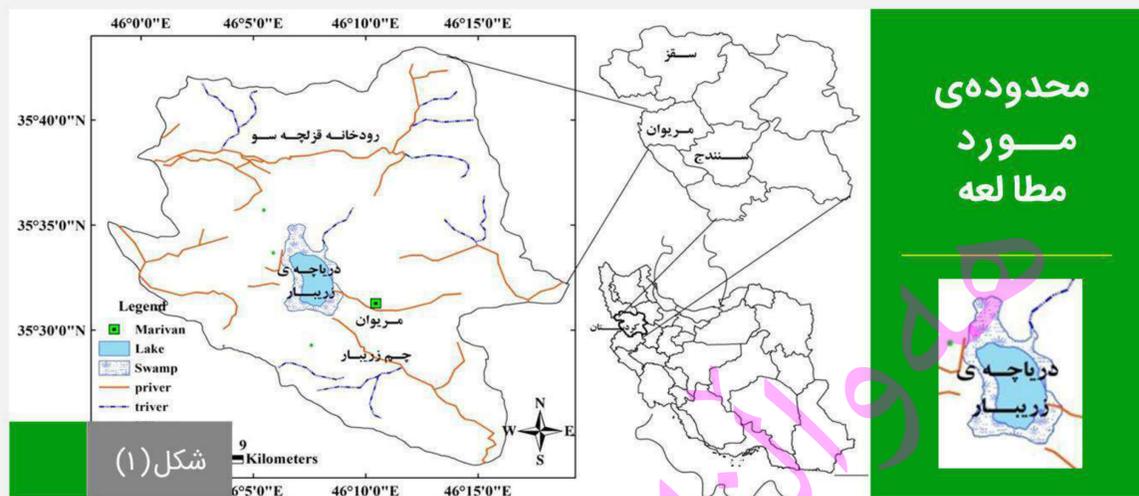
(واسی لیکوا و والانوس ، ۲۰۰۴). دیاتومه‌ها به وسیله (اسنایدر و دیگران، ۲۰۰۱). ایزوتوپ‌های پایدار به وسیله (استیونس و دیگران، ۲۰۰۱). دریاچه شناسی دیرینه به وسیله (واسی لیکوا و دیگران، ۲۰۰۶). حوضه‌های دریاچه‌های الگوهای شاخصی از نظر مکانی و زمانی دارند. رسوبات دریاچه‌ای نگاشت‌های ارزشمندی از تاریخچه فیزیکی و شیمیایی یک دریاچه و الگوهای رخساره‌ای آن می‌باشند بنابراین، رسوبات دریاچه‌ای را می‌توان به عنوان مناطقی برای تشخیص محیط‌های دیرینه در نظر گرفت (پایک و کیم ، ۲۰۰۶). این تاریخچه تحت تأثیر عوامل خارجی (از قبیل تغییرات آب و هوایی، تغییرات حوضه زهکش و نئوتکتونیک حوضه) و عوامل داخلی (از قبیل فرآیندهای زیستی، باد، موج و تجمع رسوب) قرار دارد . تغییرات در تاریخچه فیزیکی و شیمیایی یک دریاچه اغلب تغییرات چشمگیری در رسوب‌گذاری ایجاد می‌کند، که می‌توان از آن برای پی بردن به فرآیندهای رسوبی و محیط‌های رسوبی قدیمه استفاده نمود. ارتباط بین نوع رسوبات دریاچه‌ای و محیط رسوبی به‌منظور تعیین تغییرات اقلیم گذشته در یک محدوده وسیع مقیاس زمانی توسط (وان هوتون ، ۱۹۶۴، اولسن ، ۱۹۸۶) مورد بررسی قرار گرفته است. در مورد دریاچه‌ی زریبار مطالعه‌ای در مورد دانه‌بندی رسوبات و ارتباط بین پارامتر ذکر شده با تغییرات آب و هوایی و تغییرات سطح دریاچه انجام نشده است؛ و هدف انجام این پژوهش ترکیب اطلاعات ناشی از این پارامتر به منظور آشکارسازی تعدادی از تغییرات آب و هوایی و تغییرات محیطی گذشته در دریاچه‌ی زریبار است.

موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

دریاچه آب شیرین زریبار در فاصله سه کیلومتری شمال غربی شهر مریوان، در کوه‌های زاگرس در استان کردستان و از طرف غرب به کشور عراق منتهی شده این دریاچه به وسیله ی مخروط افکنه‌های از اطراف مسدود شده است. بر اساس مطالعات ترکیبات شیمیایی دریاچه توسط (لوفلر ، ۱۹۶۱) سطح الکترولیت پایین نگه داشته شده، بنابراین آب دریاچه شیرین باقی می‌ماند. و اطراف دریاچه به استثنای قسمتی از شرق آن به وسیله‌ی کمربندی از پوشش گیاهی باتلاقی از جمله نی و لوئی احاطه شده است که وسعت این پوشش‌ها حدود ۱۲۰۰ هکتار برآورد شده است (مهندسین مشاور آسار، ۱۳۷۲)؛ و آب آن از تعدادی چشمه‌ی کفجوش و چشمه‌های بخش غربی دریاچه و بارش تأمین می‌شود. این دریاچه در طول جغرافیایی شرقی و عرض جغرافیایی شمالی و ارتفاع ۱۲۸۵ متری بالاتر از سطح دریا واقع شده است. حداکثر طول دریاچه زریوار حدود ۴/۸ کیلومتر (با رویش‌های مرتبط ۸/۷ کیلومتر) و عرض آن حدود ۲/۱ کیلومتر با پوشش گیاهی ۴/۴ کیلومتر است. وسعت دریاچه به دلیل تغییرات حجم آبی در فصول مختلف متغیر و سطح دریاچه در شرایط طبیعی حدود ۸۳۰ هکتار و حداکثر ژرفای امروزی دریاچه پنج الی شش متر است. براساس مطالعات وان‌زیست و رایت (۱۹۶۳) رسوبات دریاچه بیش از ۴۰ متر رسوب را شامل می‌شود. بررسی‌های سن‌سنجی (بوتیما و وان‌زیست، ۱۹۷۷) به روش کربن ۱۴ و مطالعه روی ماکرو فسیل‌هایی مانند دیاتومه‌ها (اسنایدر و دیگران، ۲۰۰۱) و نرم‌تنان (کریستینا واسیلیکوا ، ۱۹۶۷، ۲۰۰۵، کریستینا واسیلیکوا و آدام والانوس، ۲۰۰۴) نشان داده است که این دریاچه در حدود ۴۲۰۰۰ سال قبل در شرایط آب و هوایی سرد تشکیل شده است. از نظر ویژگی‌های آب و هوایی دارای تابستان‌های معتدل و زمستان‌های سرد است. میانگین سالانه‌ی دما برابر با ۱۲/۸ درجه‌ی سانتی‌گراد و میانگین بارش سالانه ۸۸۷/۴ میلی‌متر با تعداد ۹۹ روز یخبندان سالانه است.

- Last Glacial
- Vanzist and Wright
- Bottema
- Hutchinson
- Cogwill
- Walanus
- Snyder
- Stevens
- Paik and Kim
- Van Houten
- Olsen
- به کردی: Zrêbar , Zrêwar
- Alluvial Fans
- Loffler

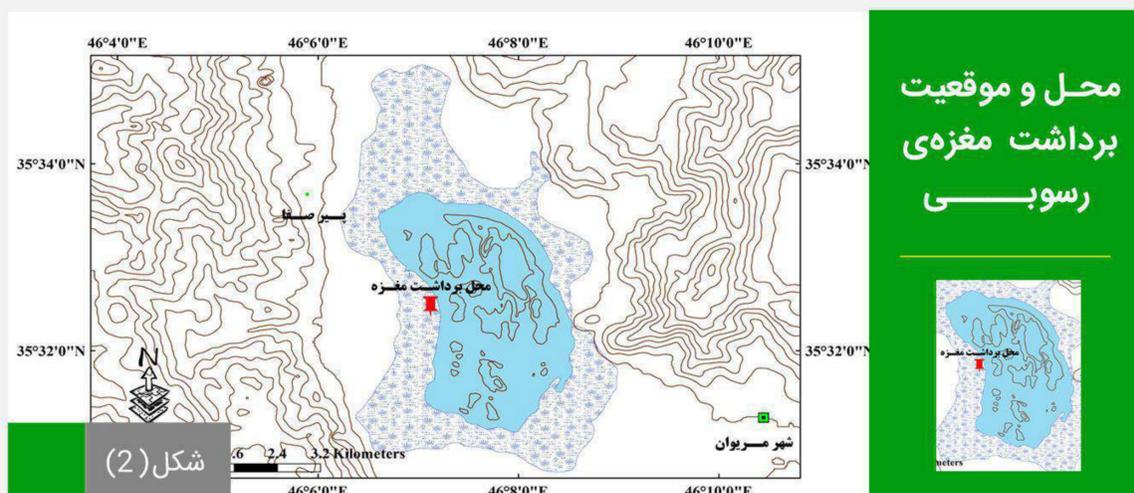
از نظر زمین‌شناسی و زمین‌ریخت‌شناسی دریاچه‌ی زیریار در بخش مرکزی یک فروافتادگی جای گرفته که این فروافتادگی را می‌توان به طور قطعی یک فرو زمین نامید. در یک فرونشست محلی به نسبت باریک در زون سنندج - سیرجان تشکیل شده که دو سوی غربی و شرقی آن، به گسل طولی شمال غربی - جنوب شرقی محدود است. احتمال می‌رود که دو گسل یاد شده در تشکیل و تکوین این دریاچه نقش داشته باشند. که در پایان کوتاه‌تر شکل گرفته است؛ و به فرا زمین گسل شمالی - جنوبی محدود می‌شود (شکل ۱).

داده‌ها و روش‌ها

کارهای میدانی و نمونه‌برداری

پس از بررسی‌های صحرائی از بخش غربی دریاچه (شکل ۲) مغزه‌ای به طول ۶۸۸ سانتی‌متر با استفاده از دستگاه نمونه‌بردار دستی پیت کورر با طول ۵۰ سانتی‌متر و قطر ۵ سانتی‌متری (شکل ۳) به دست آمد سپس تعداد ۴۳ نمونه انتخاب گردید.

روش تهیهی نمونه‌ها به گونه‌ای بود که در طول مغزه‌ها با توجه به تغییرات در رنگ، اندازه‌ی ذرات و رخساره‌ها یک نمونه انتخاب شود (شکل ۴) و مورد آزمایشات رسوب‌شناسی قرار گرفت.

شکل (۳)

برداشت مغزه‌ی ۵۰ سانتیمتری
با استفاده از نمونه‌بردار
پیت کورر.

شکل (۴)

نمونه‌ای از تفکیک رخساره‌ای و
آماده‌سازی جهت نمونه‌برداری برای
دانه‌بندی و تعیین
سن از رسوبات
مغزه دریاچه‌ی زریبار.

گرانولومتری دانه‌ها

ابتدا برای برداشت مواد آلی از نمونه‌ها از ۳۰٪ آب اکسیژنه استفاده گردید. به منظور جداسازی کامل نمونه‌ها از یکدیگر به مدت ۱۰ دقیقه در داخل حمام التراسونیک قرار داده شد. نمونه‌های بالای ۶۳ میکرون با استفاده از الک شیکر به روش مرطوب (مدل Analysette ۲۲ - pro ۳ Fritsch) با استفاده از سری الک‌های استاندارد ASTM به مدت میانگین ۳۰ دقیقه در شش فراکسیون دو میلی‌متر، یک میلی‌متر، ۵۰۰ میکرون، ۲۵۰ میکرون، ۱۲۵ میکرون و ۶۳ میکرون عملیات دانه‌بندی به روش (فولک و وارد، ۱۹۵۷، تاکر، ۱۹۸۸) انجام شد. نمونه‌های زیر ۶۳ میکرون با استفاده از دستگاه لیزر دانه‌بندی ذرات A-۲۲ مدل Micro tec. در آزمایشگاه مرکز پژوهش‌های کاربردی سازمان زمین‌شناسی دانه‌بندی شد. به منظور تعیین دانه‌بندی مقیاس (فولک و وارد، ۱۹۵۷) مورد استفاده قرار گرفت؛ گرانول < ۲ میلی‌متر، ماسه ۶۳-۲۰۰۰ میکرون (۱- تا ۴ فی)، سیلت ۶۳-۳/۹ میکرون (۴ تا ۸ فی)، رس ۳/۹-۱/۱ میکرون (۸ تا ۱۰ فی). جورشده‌گی، میزان پراکندگی اندازه‌ی ذرات در اطراف میانگین، کج‌شدگی، میزان تقارن در پراکندگی اندازه ذرات و کشیدگی ذرات با استفاده از فرمول آماری (فولک و وارد، ۱۹۵۷) محاسبه گردید (جدول ۱).

پارامترها

فرمول فولک و وارد (۱۹۵۷)

میانگین

$$Mz = (\phi_{16} + \phi_{50} + \phi_{84}) / 3$$

جورشده‌گی

$$\sigma = (\phi_{84} - \phi_{16}) / 4 + (\phi_{95} - \phi_5) / 6.6$$

کج‌شدگی

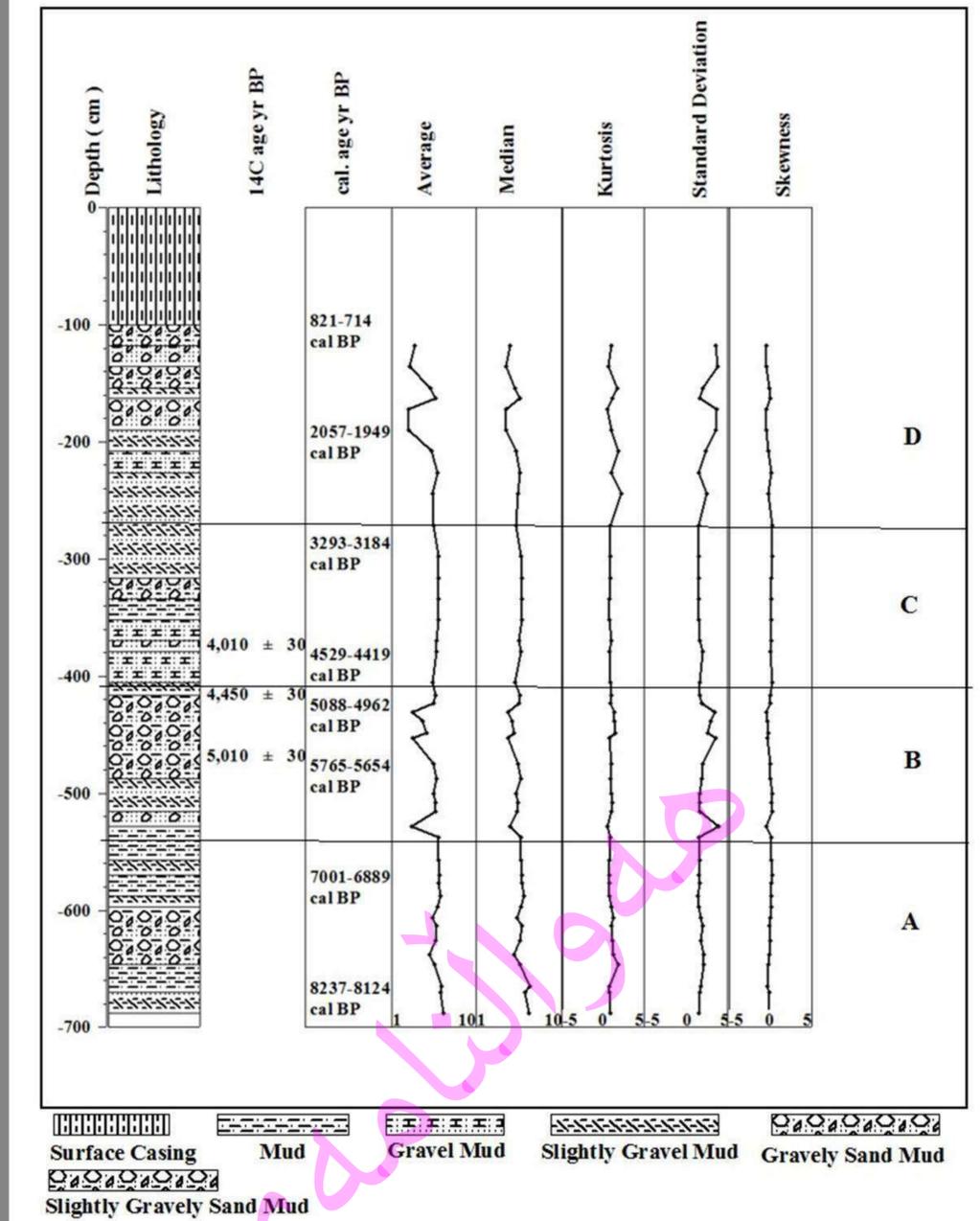
$$SK1 = (\phi_{16} + \phi_{84} - 2\phi_{50}) / 2(\phi_{84} - \phi_{16}) + (\phi_5 + \phi_{95} - 2\phi_{50}) / 2(\phi_{95} - \phi_5)$$

کشیدگی

$$KG = (\phi_{95} - \phi_5) / 2.44 (\phi_{75} - \phi_{25})$$

فرمول‌های مورد استفاده در محاسبه‌ی پارامترهای تغییرات دانه‌های رسوبی بر اساس فرمول فولک و وارد (۱۹۵۷)

تغییرات پارامترهای آماری (میانگین، میانه کشیدگی، انحراف معیار و کج‌شدگی) در مغزه به دست آمده از دریاچهی زیربار

شکل (6)

واحد A: (اوایل دوره هولوسن ۸۹۵۰ سال تا ۶۸۷۰ سال قبل) :

رسوبات بین ۶۸۸ و ۵۲۸ سانتی‌متری عمدتاً گل، گلی ماسه همراه با کمی گراول و گلی کمی گراول را شامل می‌شود. میانگین ذرات، سیلت متوسط تا سیلت ریز (۵ - ۶/۴ فی) را شامل می‌شود. در این واحد غلبه بیشتر با ذرات سیلت ریز است. میزان رس در این واحد برابر با ۱۸/۴۴ درصد، سیلت ۷۴/۸ درصد، ماسه ۶/۳۳ درصد و گراول ۴۲٪ درصد می‌باشد. میزان انحراف استاندارد ذرات ۱/۳ فی تا ۲/۱ فی که حاکی از جورشدگی بد ذرات در اوایل دوره ی هولوسن است. در این دوره ذرات دارای کج‌شدگی منفی می‌باشند (۰/۳۸ - فی تا ۰/۲۶۳ - فی) (نمودار ۱).

واحد B: (۶۸۷۰ - ۵۵۰۰ سال قبل) :

رسوبات بین ۵۲۸ و ۴۲۳ سانتی‌متری عمدتاً گلی ماسه‌ای با کمی گراول و گلی با کمی گراول را شامل می‌شود. میانگین ذرات ماسه خیلی ریز، سیلت متوسط (۳/۱ - ۵/۷ فی) را شامل می‌شود. در این واحد غلبه بیشتر با ذرات ماسه خیلی ریز است. میزان رس در این واحد برابر با ۱۲/۴۴ درصد، سیلت ۶۷/۱۸ درصد، ماسه ۱۴ درصد و گراول ۶/۴ درصد است این دوره دارای کمترین میزان رس و سیلت و بیشترین میزان ماسه و گراول در بین واحدهای دیگر است. میزان انحراف استاندارد ذرات ۱/۵ فی تا ۳/۷ فی که حاکی از جورشدگی خیلی بد ذرات در این دوره‌ی زمانی از هولوسن است. در این دوره ذرات دارای کج‌شدگی منفی می‌باشند (۰/۲۲ - فی تا ۰/۳۶ - فی) (نمودار ۱).

واحد C: (۵۵۰۰ سال تا ۳۱۷۰ سال قبل) :

رسوبات بین ۴۲۳ و ۲۴۴ سانتی‌متری عمدتاً گل همراه با کمی گراول، گل ماسه‌ای همراه با کمی گراول و گل گراولی را شامل می‌شود. میانگین ذرات، سیلت متوسط (۵/۵ فی) را شامل می‌شود. در این واحد غلبه بیشتر با ذرات سیلت متوسط می‌باشد. میزان رس در این واحد برابر با ۱۵/۶۴ درصد، سیلت ۷۷/۴ درصد، ماسه ۵/۷ درصد و گراول ۱/۲ درصد است. میزان انحراف استاندارد ذرات ۱/۳۸ فی تا ۱/۸۸ فی که حاکی از جورشدگی بد ذرات در این دوره‌ی زمانی از هولوسن می‌باشد. در این دوره ذرات دارای کج شدگی مثبت می‌باشند (۰۱۲. فی تا ۰۳۲. فی) (نمودار ۱).

واحد D : (اواخر هولوسن ۱۳۰۰ - ۳۱۷۰ سال قبل) :

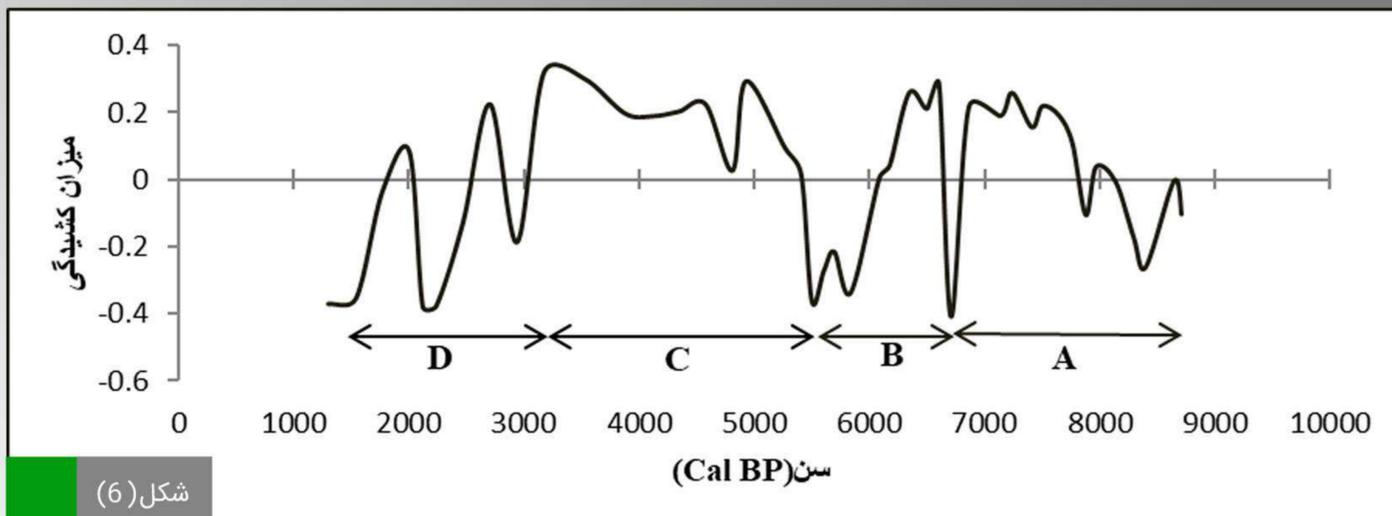
رسوبات ۱۰۰ - ۲۴۴ سانتی‌متری را شامل می‌شود. در این دوره‌ی زمانی افزایش ذرات درشت دانه ماسه به میزان ۱۰/۵ درصد و گراول به میزان ۸/۹ درصد و کاهش ذرات ریز دانه رس به میزان ۱۰/۷ درصد و سیلت به میزان ۶۹/۸۶ درصد. همچنین میزان کج شدگی در این محدوده‌ی زمانی برابر با ۰/۳۷. - فی یعنی کج شدگی به شدت درشت دانه می‌باشد (نمودار ۱). میزان انحراف استاندارد در این دوره‌ی زمانی بین ۱/۴ - ۳/۵ فی بوده که حاکی از جورشدگی خیلی بد رسوبات است.

نتایج به دست آمده از مطالعات در دریاچه‌ی زریبار نشان می‌دهد؛ که در واحد B، ۶۸۷۰ سال تا ۵۵۰۰ سال قبل و واحد D، اواخر هولوسن ۱۳۰۰ - ۳۱۷۰ سال قبل. افزایش ذرات درشت دانه (توزیع کشیدگی منفی) (نمودار ۱) از جمله ذرات ماسه و گرانول و کاهش میزان سیلت و ذرات ریز دانه حاکمیت شرایط انرژی زیاد تولید رسوب یا حمل رسوبات و غلبه‌ی فرایندهای فرسایشی بالا را نشان می‌دهد. همچنین این ویژگی کج شدگی در رابطه با عملکرد سرعت زیاد عامل‌های رسوب‌گذاری نیز می‌باشد. به طور کلی در این محدوده‌ی زمانی شرایط نسبتاً بالای تغییرات جزر و مدی و عرضه و ورود مواد تخریبی افزایش قدرت جریان‌های ورودی، حاکمیت شرایط انرژی زیاد تولید رسوب یا حمل رسوبات و غلبه‌ی فرایندهای فرسایشی بالا حاکم بوده است. که ناشی از کاهش بارش‌های بهاری و رطوبت قابل دسترس و وجود شرایط آب و هوایی گرم و خشک ناشی از پسروی و عقب نشینی یخچال‌ها در طی دوره‌ی هولوسن بوده است، که منجر به کاهش سطح آب و کاهش عمق دریاچه‌ی زریبار شده است.

واحدهای A، ۸۹۵۰ سال تا ۶۸۷۰ سال قبل و واحد C ۵۵۰۰ سال تا ۳۱۷۰ سال قبل افزایش در میزان سیلت و ذرات ریز دانه (توزیع کشیدگی مثبت) (نمودار ۱) و کاهش ذرات درشت دانه از جمله ذرات ماسه و گرانول (تا یک درصد) در این دوره‌های زمانی حاکمیت شرایط انرژی کم تولید رسوب یا حمل رسوبات و غلبه‌ی اندک فرایندهای فرسایشی را نشان می‌دهد همچنین ویژگی کج شدگی در این دوره‌های زمانی در رابطه با عملکرد سرعت بسیار کم عامل‌های رسوب‌گذاری نیز می‌باشد. به طور کلی در این محدوده‌های زمانی شرایط عرضه نسبتاً کم مواد تخریبی وجود دارد. که ناشی از شرایط آب و هوایی نسبتاً گرم و مرطوب در آغاز دوره‌ی هولوسن و افزایش در میزان بارش‌های بهاری، رطوبت قابل دسترس و شروع فراوانی نوسانات در سطح آب دریاچه‌ی زریبار همراه با افزایش میزان رطوبت، افزایش سطح دریاچه زریبار و بالا آمدن سطح آب و افزایش عمق آن می‌باشد.

وجود شرایط آب و هوایی گرم و مرطوب و افزایش سطح آب دریاچه‌ی زریبار در واحد C ۳۱۷۰-۵۵۰۰ سال قبل با مطالعات استیونس (۲۰۰۱) با استفاده از ایزوتوپ اکسیژن ۱۸ و مطالعات وان زیست و بوتیما (۱۹۷۷) با استفاده از اجتماع منحنی گرده‌های گیاهی کورسوس و کاهش نهایی فراوانی چنوپودم روبروم در بین ماکروفسیل‌ها و مطالعات کریستینا واسیلیکوا (۲۰۰۶) مبنی بر ناپدید شدن کامل دیاتومه‌های آب-های شور در دریاچه‌ی زریبار کاملاً منطبق می‌باشد. و نتایج به دست آمده در این تحقیق با نتایج سیمون ریهل و دیگران (۲۰۰۸) مبنی بر افزایش رطوبت قابل دسترس و درجه‌حرارت‌های نسبتاً بالا در بین‌النهرین بالایی با استفاده از شواهد کربنات‌های پدوژنیک، داده‌های دیرینه گیاه‌شناسی، مدل‌های آب و هواشناسی دیرینه در منطقه‌ی بین‌النهرین فوقانی در اواسط هولوسن (بین ۵۰۰۰ تا ۴۰۰۰ سال قبل) منطبق می‌باشد. و نتایج جی‌لمک و ام ستورم (۱۹۹۷) در دریاچه‌ی وان در شرق ترکیه مبنی بر رسیدن درجه‌ی شوری دریاچه‌ی وان به کمترین میزان و بالا آمدن سطح آن در هولوسن میانی ۴۰۰۰-۷۰۰۰ سال قبل با استفاده از اندازه‌گیری عناصر کمیاب و ایزوتوپ کاملاً منطبق می‌باشد.

نتایج به دست آمده در این مطالعه مبنی بر افزایش خشکی و کاهش سطح آب دریاچه در واحد B، ۶۸۷۰-۵۵۰۰ سال قبل با مطالعات وانزیست و بوتیما (۱۹۷۷) مبنی برگسترش گرده‌های گیاهی سالیکس و فراکسینوس در زریبار منطبق می باشد.

شکل (۶)

تغییرات میزان کثیدگی و چهار مرحله‌ی تغییر آب و هوایی در دریاچه‌ی زریبار طی دوره‌ی هولوسن (۱۰۰۰۰ سال قبل تا امروز)

نتیجه گیری

نتایج حاصل از مطالعات به ویژه رسوب-شناسی شامل دانه‌بندی رسوبات نشان می‌دهد که رسوبات دریاچه‌ی زریبار شامل پنج نوع رسوب گل، گل گراولی، گل با کمی گراول، گل ماسه گراولی و گل ماسه‌ای با کمی گراول می‌باشد. میزان نرخ متوسط رسوب‌گذاری در دریاچه‌ی زریبار برابر با ۰/۹۵ میلی‌متر در هر سال یعنی ۹۵ سانتیمتر در هر یک هزار سال بوده است.

که نشان دهنده‌ی نرخ رسوب‌گذاری ملایم در طول دوره‌ی هولوسن می‌باشد. کاهش سطح آب دریاچه طی ۷۸۷۸ - ۸۹۴۴، ۵۵۰۰ - ۶۱۰۰، ۲۱۰۰ - ۲۵۰۰ سال قبل همراه با شرایط آب و هوایی گرم و خشک، فرسایش سطحی زیاد، کاهش در بارش‌های بهاری و رطوبت قابل دسترس، افزایش قدرت جریان‌های ورودی، حاکمیت شرایط انرژی زیاد تولید و حمل رسوبات و غلبه‌ی فرایندهای فرسایشی بالا و کاهش میزان هوازدگی شیمیایی می‌باشد که این نتایج با مطالعات انجام شده توسط وانزیست و بوتیما (۱۹۷۷) مبنی برگسترش گرده‌های گیاهی سالیکس و فراکسینوس در این دوره‌های زمانی در دریاچه‌ی زریبار و نتایج مطالعات لک، راضیه (۱۳۸۶) مبنی بر وقوع خشکسالی در دریاچه‌ی مهارلو (۵۲۵۰، ۱۸۰۰، ۲۰۰۰ سال قبل) تقریباً منطبق می‌باشد. همچنین افزایش سطح آب دریاچه در طی ۶۱۰۰ - ۷۸۷۸، ۳۱۵۰ - ۵۵۰۰ سال قبل و وجود شرایط آب و هوایی گرم و مرطوب، افزایش بارش، افزایش در رطوبت قابل دسترس، حاکمیت شرایط انرژی کم تولید و حمل رسوبات، غلبه‌ی اندک فرایندهای فرسایشی، عرضه‌ی نسبتاً کم مواد تخریبی و غلبه‌ی هوازدگی شیمیایی می‌باشد که با مطالعات استیونس (۲۰۰۱) با استفاده از ایزوتوپ اکسیژن ۱۸ و مطالعات وانزیست و بوتیما (۱۹۷۷) با استفاده از اجتماع منحنی گرده‌های گیاهی کورسوس و کاهش نهایی فراوانی چنوپودم روبروم در بین ماکروفسیل‌ها و مطالعات کریستینا واسیلیکوا (۲۰۰۶) مبنی بر ناپدید شدن کامل دیاتومه‌های آب‌های شور در دریاچه‌ی زریبار کاملاً منطبق می‌باشد.

شور در دریاچه‌ی زیربار کاملاً منطبق می‌باشد. همچنین وجود تغییرات نامنظم در سطح آب دریاچه در طی اواخر هولوسن ۱۳۰۰ - ۳۱۵۰ سال قبل در نتیجه‌ی تغییرات بارشی، سرریزهای اتفاقی دریاچه و فعالیت‌های انسانی می‌باشد.

تشکر و قدردانی

از سازمان زمین‌شناسی کشور جهت انجام همکاری‌های لازم در انجام پژوهش تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

- ۱- Bronk, Ramsey, C. ۲۰۰۹. Bayesian analysis of radiocarbon dates, Radiocarbon ۵۱(۱), ۳۳۷-۳۶۰.
- ۲- Brooks, Ian, A; ۱۹۸۲. Geomorphological Evidence for Climatic Change in Iran During the Last ۲۰,۰۰۰ Years, Paleoclimates, paleoenvironments and Human communities in Eastern Mediterranean region in later prehistory, Last Part, Translated by Ali Khorshid Dost, Roshd-e- Geography Quarterly, No. ۴۸, pp. ۸-۱۲.
- ۳- El-Moslimany, A., ۱۹۸۶. Ecology and Late Quaternary History of the Kurdo-Zagrosian Oak Forest Near Lake Zeribar, Kurdistan (western Iran), Vegetatio ۶۸: ۵۵-۶۳.
- ۴- El-Moslimany, A.P., ۱۹۸۷. The Late Pleistocene Climates of the Lake Zeribar Region (Kurdistan, western Iran) Deduced from the Ecology and Pollen Production of Non-arboreal Vegetation, Vegetatio ۷۲: ۱۳۱-۱۳۹.
- ۵- Folk, R, L. ۱۹۸۰. Petrology of Sedimentary Rocks (Austin, Texas: Hemphill).
- ۶- Folk R. L., Ward M.C., ۱۹۵۷, Brazos River bar (Texas): a study in the significance of grain size parameters, J. Sediment. Petrol., ۲۷ (۱), ۳-۲۷.
- ۷- Friedman, G.M., ۱۹۶۱. Distinction between dune, beach and river sands from their textural characteristics, J. Sediment. Petrol., ۳۱ (۴), ۵۱۴-۵۲۹.
- ۸- Hooke, J.M. ۱۹۸۸. Geomorphology in Environmental Planning. John Wiley & Sons, Ltd.
- ۹- Hutchinson, G.E. and Cowgill, U.M. ۱۹۶۳. Chemical examination of a core from Lake Zeribar. Iran. Science ۱۴۰, ۶۷-۶۹.
- ۱۰- Jowsey, P.C. ۱۹۶۶. An improved peat sampler. New Phytologist ۶۵, ۲۴۵-۲۴۸.
- ۱۱- Loffler, H; ۱۹۶۱. Beitrage zur Kenntnis der Iranischen Binnengewasser II. International Review of Hydrobiology. ۴۶, ۳۰۹-۴۰۶.
- ۱۲- McManus, J. Duck, R, W. ۱۹۹۳. Geomorphology and Sedimentology of Lake and Reservoirs. John Wiley & Sons Ltd.
- ۱۳- Megard, R.O, ۱۹۶۷. Late-Quaternary Cladocera of Lake zeribar Western Iran. Ecology. ۴۸, ۱۷۹-۱۸۹.
- ۱۴- Reading, H,G. ۱۹۹۶. Sedimentary Environments: Processes, Facies and Stratigraphy. Blackwell Science Ltd.
- ۱۵- Reimer, P.J. et al. ۲۰۰۹. IntCal۰۹ and Marine ۰۹ radiocarbon age calibration curves, ۰-۵۰,۰۰۰ years cal BP, Radiocarbon ۵۱(۴), ۱۱۱۱-۱۱۵۰.
- ۱۶- Reinhardt, C; Wunnemann, B; Krivonogov, S,K. ۲۰۰۸. Geomorphological evidence for the Late Holocene evolution and the Holocene lake-level maximum of the Aral Sea. Geomorphology. ۹۳; ۳۰۲-۳۱۵.

- ۱۷- Riehl, S; Pustovoytov, K.E; Hotchkiss, S; Bryson, R.A; ۲۰۰۹. Local Holocene environmental indicators in Upper Mesopotamia: pedogenic carbonate record vs. archaeobotanical data and archaeoclimatological models. *Quaternary International*, ۲۰۹, ۱۵۴-۱۶۲
- ۱۸- Roberts, Neil. ۱۹۹۸. *The Holocene: an environmental history* (۲nd ed.). Malden, MA: Blackwell.
- ۱۹- Sahu B. K., ۱۹۶۴. Depositional mechanism from the size analysis of clastic sediments, *J. Sediment. Petrol.*, ۳۴ (۱) , ۷۳-۸۳.
- ۲۰- Snyder, J.A; Wasylik, K; Fritz, S.C; Wright Jr, H.E; ۲۰۰۱. Diatom-based conductivity reconstruction and palaeoclimatic interpretation of a ۴۰-ka record from Lake Zeribar, Iran, *The Holocene*. ۱۱, ۷۳۷-۷۴۵
- ۲۱- Stevens, L.R; Ito, E; Schwalb, A; Wright, H,E; ۲۰۰۶. Timing of atmospheric precipitation in the Zagros mountains inferred from a multi-proxy record from Lake Mirabad, Iran. *Quaternary Research*, ۶۶, ۴۹۴-۵۰۰.
- ۲۲- Stevens, L.R, Wright Jr.H.E, Ito, E; ۲۰۰۱. Proposed Changes in seasonality of climate during the Late-glacial and Holocene at Lake Zeribar, Iran, *The Holocene*, ۱۱, ۷۴۷-۷۵۵.
- ۲۳- Stuiver, M. ۱۹۶۹. Yale radiocarbon measurements IX. *Radiocarbon* ۴, ۵۴۵-۶۵۸.
- ۲۴- Stuiver, M. and Polach, H.A. ۱۹۷۷. Discussion: Reporting of ^{14}C data, *Radiocarbon* ۱۹, ۳۵۵-۳۶۳.
- ۲۵- Tucker, M. E., ۱۹۸۸. *Techniques in sedimentology*. Blackwells, Oxford, ۳۹۴ pp.
- ۲۶- Van Zeist, W; Wright Jr; H,E; ۱۹۶۳. Preliminary pollen studies at Lake Zeribar, Zagros Mountains, Southwestern Iran. *Science* ۱۴۰, ۶۵-۶۷.
- ۲۷- Van Zeist, W; ۱۹۶۷. Late Quaternary vegetation history of western Iran. *Rev. Palaeobotany. Palynology*. ۲, ۳۰۱-۳۱۱.
- ۲۸- Van Zeist, W. and Bottema, S. ۱۹۷۷: Palynological investigations in western Iran. *Palaeohistoria* ۱۹, ۱۹-۸۵.
- ۲۹- Wasylikowa, K; Witkowski, A; Walanus, A; Hutorowicz, A; ۲۰۰۶. Palaeolimnology of Lake Zeribar, Iran, and its climatic implications. *Quaternary Research*. ۶۶, ۴۷۷-۴۹۳.
- ۳۰- Wasylikowa, K; ۲۰۰۵. Paleoecology of Lake Zeribar, Iran, in the Pleniglacial, Lateglacial and Holocene, reconstructed from plant macrofossils. *The Holocene* ۱۵, ۷۲۰-۷۳۵.
- ۳۱- Wasylikowa, K; Walanus, A; ۲۰۰۴. Timing of aquatic and marsh-plant successions in different parts of Lake Zzeribar, Iran, during the Late Glacial and Holocene. *Acta Palaeobotanica*. ۴۴, ۱۲۹-۱۴۰.
- ۳۲- Wasylikowa, K; ۱۹۶۷. Late Quaternary plant macrofossils from Lake Zeribar, western Iran. *Review of palaeobotany and palynology*. ۲, ۳۱۳-۱۸.
- ۳۳- Wright, H.E; jr; ۱۹۶۳. Pleistocene glaciations in Kurdistan. *Eiszeitalter und Gegenwart*, ۱۲, ۱۳۱-۱۶۴.

معرفی قلعه فلک الافلاک

سیما آموزگار

مقدمه

قلعه تاریخی و باشکوه «فلک الافلاک» یکی از قلعه‌های معروف و با اهمیت سرزمین کهن زاگرس به‌شمار می‌آید که به رغم گذشت سالیانی بس دراز و پرفراز و نشیب، توانسته است از آشوب زمانه و گزند حوادث و رخداد‌های بی‌شمار، جان سالم به در برد و همچنان صلابت و استواری خود را محفوظ بدارد.

مفهوم واژه قلعه

فرهنگ فارسی عمید، قلعه را پناهگاهی که بر فراز کوه یا جای بلند ساخته شده، دژ یا دژ معنا کرده است. آنگونه که از متون تاریخی استنباط می‌شود، «دژ» یا «دژ» نام قدیمی‌ترین قلعه بوده است. مرحوم علی‌اکبر دهخدا واژه قلعه را پناهگاه و محل امن می‌داند.

مفهوم واژه فلک الافلاک

واژه فلک الافلاک در فرهنگ‌های لغت به معنای فلک نهم که آن آسمان همه آسمان‌هاست، سپهر سپهران و در زبان شرع به معنای عرش آمده است. اما در اصطلاح نام دژی است در شهر خرم‌آباد لرستان.

معرفی اجمالی

شهر خرم‌آباد از جمله شهرهایی است که بر اساس شواهد و مدارک دارای پیشینه تاریخی چند هزار ساله کوردی است. این شهر دوره‌های تاریخی بسیاری را به خود دیده است. به گفته یاقوت حموی، هسته اولیه شهر خرم‌آباد، «خایدالو» یکی از شهرهای مهم تمدن عیلام بوده است. از دوران امپراتوری بزرگ ماد، هخامنشی، سلوکی و اشکانی کمتر بنایی را می‌توان یافت و شاید علت آن ویرانی آن‌ها در دوره ساسانیان بوده است. از دوران ساسانیان چندین بنا در شهر خرم‌آباد به جای مانده است که قلعه فلک الافلاک از جمله آن‌هاست.

قلعه در متون تاریخی

این قلعه در طی ادوار گوناگون دارای اسامی متعددی بوده و در هر دوره، تحت عنوانی خاص از آن یاد شده است. چنانچه ابتدا به نام شهر «شاپورخواست» آنرا «دژ شاپورخواست» و سپس به دنبال ویرانی شهر شاپورخواست و بنای شهر خرم‌آباد در فاصله قرن‌های ششم و هفتم هجری قمری، به نام شهر جدید، «قلعه خرم‌آباد» خوانده شد. این قلعه در متون تاریخی با نام‌های دیگری از جمله «دژ شاپورخواست»، یا «سابرخواست»، «دژ سیاه»، «دز بر»، «قلعه دوازده‌برجی» و «سلاسل» نیز یاد شده است.

تاریخ پیدایش قلعه

متأسفانه تاکنون هیچ سند یا مدرکی دال بر تاریخ ساخت بنا و نام سازنده آن به دست نیامده و منابع نیز در این خصوص خاموش مانده‌اند. قدیمی‌ترین سند مکتوب که اشاره به قلعه فلک‌الافلاک تحت عنوان «قلعه شاپورخواست» نموده، کتاب «مجم‌التواریخ و القصص» اثر نویسندگانی نامعلوم مربوط به قرن ششم هجری است. براساس مندرجات این کتاب، پیشینه تاریخی قلعه تا نیمه دوم قرن چهارم هجری می‌رسد. اما به طور کلی بر اساس شواهد تاریخی و به عقیده باستان‌شناسان پایه‌های اولیه این بنا مربوط به دوره ساسانیان در قرن سوم میلادی است.

موقعیت جغرافیایی قلعه فلک‌الافلاک

قلعه تاریخی فلک‌الافلاک بر بلندای تپه‌ای باستانی و در مرکز شهر خرم‌آباد واقع شده است. حریم این بنای باشکوه از سمت شرق و جنوب غربی به رودخانه خرم‌آباد، از غرب به خیابان دوازده‌برجی و از شمال به خیابان فلک‌الافلاک محدود می‌شود.

ویژگی‌ها

احداث بنا بر فراز صخره‌های سنگی و اشراف کامل آن بر دره تاریخی خرم‌آباد و نیز جاری شدن چشمه پرآب گلستان از دامنه شمالی تپه از ویژگی‌های اصلی بنا به شمار می‌آیند. از سوی دیگر نزدیکی بنا با غارهای پیش از تاریخ دره خرم‌آباد و دیگر آثار دوران تاریخی نظیر سنگ‌نبشته، مناره آجری، آسیاب گبری، پل شکسته و گرداب سنگی، بیانگر پیوستگی تاریخی قلعه با آثار یاد شده است.

ساختار معماری قلعه فلک‌الافلاک

قلعه فلک‌الافلاک در طول تاریخ، بنا بر شرایط و مقتضیات زمان دستخوش تحولات و دگرگونی‌های زیادی شده است به طوری که چهره واقعی و اولیه قلعه، سخت دگرگون شده است اما با این حال هنوز تا اندازه‌ای می‌توان آثار بافت و نمای اولیه را در چهره آن مشاهده کرد. وسعت محوطه باستانی قلعه حدود «۳۰۰*۴۰۰» مترمربع و ارتفاع تپه با احتساب ارتفاع دیوارهای بنا از سطح خیابان‌های مجاور حدود ۴۰ متر است. مساحت این قلعه بر روی تپه هم اکنون حدود ۵۳۰۰ مترمربع است. قلعه دارای هشت برج مدور در زوایای مختلف تپه است.

برج و باروی قلعه بر لبه عمودی و شیب تپه بنا نهاده شده و کنگره دارند. این برجها که اغلب از لحاظ ارتفاع با یکدیگر متفاوتند، در گذشته نقش دیده‌بانی و دفاعی داشته‌اند. فضای درونی قلعه را به دو صحن یا حیاط که توسط چهار تالار نسبتاً بزرگ و چندین اتاق کوچک و بزرگ احاطه شده، می‌توان تقسیم کرد. حیاط‌های قلعه به وسیله یک راهرو به هم وصل می‌شوند. نحوه دسترسی به قلعه فلک‌الافلاک بدین گونه است که نخست باید با عبور از یک شیب‌راهه مارپیچ به ورودی رسید و پس از آن با پشت سر گذاشتن هشتی و یک راهرو به حیاط اول وارد می‌شویم. برای دسترسی به حیاط دوم که نسبت به حیاط اول خصوصی‌تر است باید از یک دالان با دو شکستگی عبور کرد. تمامی فضاها گرداگرد دو حیاط مرکزی سازماندهی شده‌اند. از جمله تزئیناتی که در قلعه فلک‌الافلاک به کار رفته است می‌توان به تزئینات آجری و در قسمت کوچکی از حمام قدیمی به تزئینات آهک‌بری اشاره کرد. یکی از برج‌های قلعه نیز دارای تزئینات آجری زیبایی است. این تزئینات مربوط به دوره سلجوقیان است که عصر پیشرفت هنر آجرکاری در ایران بوده است. اکثر تزئینات به کار رفته در جداره‌های داخلی قلعه، آجرکاری خفته و راسته، قاب‌های دندان‌های، آجرکاری دندان موشی در قسمت بالای قاب‌ها و آجرکاری هره‌ای می‌باشند.

دلایل ساخت و به‌وجود آمدن قلعه فلک‌الافلاک

عامل اصلی پیدایش قلعه فلک‌الافلاک نیاز مبرمی بوده است در جهت امنیت بخشیدن به نقاط مسکونی و راه‌های مواصلاتی لرستان. قلعه فلک‌الافلاک در ابتدا به عنوان یک دژ نظامی و امنیتی بنا شده و در ادوار بعد نقش‌های دیگری همچون گنجینه حاکمان و والیان، مقر حکومتی، کهن‌دژ، انبار غله و آذوقه، زندان، موزه باستانی و فرهنگی و ... را عهده دار بوده است. خزانه حکومتی خاندان بدر در قرن چهارم هجری، مقر حکومتی اتابکان و والیان در دوره صفویه تا قاجار و سرانجام پادگان نظامی و زندان سیاسی در دوران پهلوی اول و دوم از مهم‌ترین کاربری‌های قلعه در گذشته محسوب می‌شود.

کاربری کنونی قلعه فلک‌الافلاک

این اثر ارزشمند در سال ۱۳۴۹ از ارتش به فرهنگ و هنر سابق واگذار و به شماره ۸۸۳ در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسید. در سال ۱۳۵۴ با راه‌اندازی موزه مردم‌شناسی و مفرغ‌های لرستان بنا به موزه تبدیل گردید. در سال‌های اخیر با مرمت نمای بیرونی و داخل قلعه موزه‌های باستان‌شناسی، مردم‌شناسی، آزمایشگاه مرمت اشیاء، مرکز فروش تولیدات فرهنگی و چاپخانه سنتی در این مجموعه فرهنگی تاریخی راه‌اندازی و هر ساله پذیرای بازدیدکنندگان داخلی و خارجی است.

منابع:

اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان لرستان (بی‌تا). قلعه فلک‌الافلاک (دژ شاپورخواست). دسترسی از: <https://lorestan.mcth.ir/Portals/PDF/FalakolAflak.pdf>. تاریخ بازیابی: ۹۹/۶/۲۰.
حموی، یاقوت (۱۳۶۲). برگزیده مشترک یاقوت. ترجمه گنابادی، محمد پروین، چاپ دوم. تهران: امیرکبیر.
خودگو، سعادت (۱۳۸۳). قلعه فلک‌الافلاک (دژ شاپورخواست): مروری بر پیشینه تاریخی قلعه فلک‌الافلاک از آغاز تا امروز. خرم‌آباد: افلاک.
دهخدا، علی اکبر (۱۳۳۴). لغت‌نامه. تهران: انتشارات سیروس.
عمید، حسن (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی عمید. تهران: انتشارات امیرکبیر.
مؤمنی، کورش؛ عطاریان، کورش؛ سلیمان‌نیا، احسان (۱۳۹۵). بازشناسی ویژگی‌های معماری قلعه فلک‌الافلاک. مجموعه مقالات سومین کنگره بین‌المللی افق‌های جدید در معماری و شهرسازی. دزفول: دانشگاه صنعتی جندی شاپور.

آشنایی مختصری بر "هرسین" کرمان

محسن فتاحی هرسینی

شهرستان هرسین با قدمتی به درازای تاریخ و فرهنگی اصیل همچون مرواریدی درخشان در قلب تاریخ زاگرس می‌درخشد، شهرستان هرسین در چهل و پنج کیلومتری شرق استان کرمان واقع شده است که دارای پتانسیل‌های بسیار زیادی در زمینه جذب توریست و گردشگران داخلی و خارجی می‌باشد که به مرور زمان و شناخت کم مردم و عدم معرفی این شهرستان و لحاظ نکردن نقاط تفریحی و تاریخی مورد قهر باستان شناسان و توریست‌ها واقع شده است به طوری که خیلی از باستان‌شناسان فقط اسم این شهرستان را به واسطه دارا بودن مناطق باستانی همچون اولین تمدن یکجانشینی بشر، آثار بجا مانده از تمدن امپراطوری بزرگ مادها مانند گور دخمه‌های اسحاقوند (سکاوند) و سرخ ده و همچنین پارک باستانی این شهرستان که دارای آثار متعدد مانند دیواره‌ی تراشیده شده که به احتمال زیاد مربوط به دوره ساسانی می‌باشد و ساعت آبی واقع در این پارک که دارای دوازده ضلع می‌باشد که به احتمال زیاد در زمان گذشته از آن برای تقسیم زمان آبیاری در نهرهای این شهر مورد استفاده قرار گرفته است و یا دروازه قلعه قدیمی این شهرستان و یا قلعه ساروجی واقع در مرکز این شهرستان که امروزه به خاطر عبور جاده از مرکز این شهر قسمت عمده ای آن از بین رفته است و تنها قسمت اندکی از آن باقی مانده است شنیده اند و در کتب مختلف به صورت گذرا به آن اشاره کرده اند.

هرسین در جنوب شرق استان کرمان، که دارای آب و هوای کوهستانی و معتدل می‌باشد و از دو بخش مرکزی و بیستون تشکیل شده است. اطراف این شهر را کوه‌های سر به فلک کشیده مانند زرین کوه، کوه شیرز و دیوانگاه که در زمان‌های قدیم به احتمال زیاد محل آتشکده بوده است

و وجه تسمیه آن این است که کوه دیوانگاه محل حضور مغان و نگهبانان آتش و همچنین محل دادخواهی مردم از حقوق خود بوده است. کوه زرین در قسمت جنوب این شهرستان واقع شده است که در فصل بهار همچون نگینی زیبا بر این شهرستان سایه می افکند و به محیط طبیعی این شهر زیبایی خاصی می دهد. باغات و مزارع میوه این شهرستان زبازد خاص و عام می باشد که عمدتاً این باغات در مسیر کمربندی جنوبی این شهر واقع شده است .

ابتدای این باغات از محله ای به نام دُم باغ شروع شده و تا محله ای به نام سرجو (سر جوب) و قریل ادامه دارد که شامل مناطق مختلفی از جمله دُم باغ (ابتدای باغات) چشمه محسن، شیر مه بگی، چشمه یاران، کاو مرای، ورکاو، سر نغمه، قریل، خنه ق، نام کاول، ژیر چیا، نام چیا، پشت چیا، لو شط، سر نغمه، بان خاوه، بیژنگان درکه نام، چفته، بوره بان، نوژی چیا، مه وگی، آسن گری، میانور و می باشد که مناظر بسیار زیبا و دلنشینی را در این شهر به وجود آورده اند این باغات از طریق چهار نهر که همگی از سراب خروشان این شهرستان سرچشمه می گیرند، و باغات و مزارع این شهر را سیراب می کنند. این چهار نهر شامل برآفتاب (بر آفتاو) مرینه، خندق و همچنین رود بیژنگان میباشند.

شهرستان هرسین از دو بخش مرکزی و بیستون تشکیل شده است که بخش بیستون سالیانه میزبان هزاران نفر از سراسر ایران و جهان میباشد، از آثار متعدد و تاریخی بخش بیستون را می توان بزرگترین سنگنبشته جهان یا همان کتیبه داریوش بزرگ هخامنشی نام برد و همچنین صفحه تراشیده شده و ناتمام ساسانی (فرهاد تراش) که بزرگترین صفحه تراشیده شده جهان است و کاروان سرای شاه عباسی و همچنین کتیبه شیخ علی خان زنگنه که متن آن وقف نامه ملک قره ولی و چمبطن جهت تسهیل هزینه سفر مردم ایران به عتبات عالیات است و مجسمه هراکلیوس خدای بزرگ یونانیان که در زمان حکومت سلوکیان در ایران است و همچنین غارهای مختلف که یکی از معروفترین آنها غار شکارچیان میباشد و که آثار زیادی از انسان های ماقبل تاریخ در آن کشف شده و هم اکنون در موزه ایران باستان تهران به نمایش عموم درآمده، نام برد.

همچنین بقایای کاخ ساسانی که آن هم به دلایل نامعلوم نیمه کاره رها شده است و یا نقش برجسته اشکانی که متأسفانه توسط شیخ علیخان زنگنه قسمت زیادی از آن بخاطر متن وقفنامه از بین رفته است. جمعیت هرسین را به دو بخش عمده هرسینی و عشایر می توان تقسیم کرد که عشایر از حدود بعد از انقلاب به صورت پراکنده اما مداوم به این شهرستان مهاجرت کرده و بصورت مسالمت آمیز در کنار هم زندگی می کنند.

شهرستان هرسین دارای وسعتی به مساحت ۸۱۶ کیلومتر مربع می باشد. این شهرستان از طرف شمال به شهرستان صحنه از جنوب به استان لرستان و از طرف شرق به شهرستان نور آباد دلفان و از سمت غرب به کرمانشان متصل می باشد. شهر هرسین در طول جغرافیایی سی و پنج درجه و چهل و هفت دقیقه و عرض جغرافیایی شانزده درجه و سی و چهار دقیقه و در بلندی ۱۵۷۰ متری از سطح دریا واقع شده است.

گودترین منطقه این شهرستان روستای گره بان با ارتفاع ۱۲۴۱ متر از سطح دریا می باشد. از مناطق کوهستانی و دیدنی این شهر می توان از منطقه برفه چال که در سراسر سال پوشیده از برف است و داری آب و هوای مطبوع و دلنشینی است نام برد.

مساحت شهرستان هرسین حدود ۶۸۰۰ هکتار می باشد که قسمت های از آن از سمت روستاهای حسن بقعه و سراب بادیه (سراو بایه) توسط درختان بلوط پوشیده شده است .

و تا حدود روستای سیراوله امتداد دارد. قسمتی از این پوشش به طرف رودخانه گیزه رود و چشمه آب گرم هرسین می‌باشد.

مردم هرسین به زبان کُردی و گویش لکی تکلم می‌کنند که زبان هرسینی‌ها بیشتر نزدیک به گویش کلهری و زبان عشایر این شهرستان قرابت و نزدیکی به شهرستان نورآباد دارد. خون گرمی و مهمان نوازی اهالی این شهرستان زبانزد خاص و عام می‌باشد به طوری که اهالی این شهرستان در زمان جنگ تحمیلی پذیرای هزاران نفر از اهالی جنگ زده کرماشان و استان های غربی و همچنین اهالی حلبچه عراق بوده است به طوری که خیلی از اهالی جنگ‌زده حلبچه بخاطر این حس مهمان نوازی اسم هرسین را بر روی کودکان تازه متولد شده خود می‌گذاشتن. در سطح شهرستان هرسین بخاطر مهمان نوازی اهالی آن حتی یک مسافرخانه وجود ندارد و اکثر گردشگران این شهرستان در زمان بازدید از اماکن باستانی، مهمان اهالی این شهر می‌شوند که این حس مهمان دوستی زبانزد گردشگران می‌باشد.

وجه تسمیه این شهرستان به اعتقاد بعضی از اهالی تاریخ و باستانشناسان از سین که کلمه ای آشوری بمعنای ایزد بانوی ماه در بابل باستان می‌باشد گرفته شده است البته در بعضی منابع دیگر هرسین را هورسین (خورسین) نام برده اند که هور یا خور یک کلمه باستانی به معنی خورشید و سین را به معنی معبد نام برده اند یعنی معبد آفتاب یا شهر آفتاب البته در بین اهالی هرسین این باور هم وجود دارد که در زمان قدیم سه قلعه مستحکم وجود داشته است که از حاکم هرسین سوال می‌شود که در بین این سه قلعه کدام را به عنوان مرکز حکومت انتخاب می‌کنید؟ که این حاکم می‌گوید از (هرسه این) که به مرور زمان این جمله (از هر سه این) به هورسین هرسین و هرسین تغییر نام داده است.

شباهت زیادی وجود دارد که آیا هرسین همان شاپور خواست است یا خیر؟ با توجه به نظر گلزاری که شاپور خواست در نزدیکی قلعه دُزدبَر است و اتفاقاً در حدود یک کیلومتری هرسین قلعه ای به نام دُزدبَر وجود دارد می‌توان هرسین را همان شاپور خواست دانست اما با توجه به این که قلعه دُزدبَر در سایر مناطق ایران وجود دارد پس به قطع نمی‌توان نظریه گلزاری را تایید یا رد کرد همچنین بعضی از مورخین قدیم محل شاپور خواست را شهر خرم آباد کنونی معرفی کرده اند. پس با این وجود که قلعه دُزدبَر در مناطق دیگری از ایران وجود دارد پس نمی‌توان به قطع گفت که هرسین همان شاپور خواست است و در این زمینه احتیاج به تامل و تحقیقات بیشتری است.

بعضی از محققین جدید براساس حدس و گمان و بدون داشتن مدرک مکتوب اهالی هرسین را بازماندگان کاسیان باستان که برای مدت ۵۷۵ سال بر بین النهرین حکومت کرده اند میدانند که این نظریه به نظر بنده کاملاً رد شده می‌باشد چرا که اولاً بعد از شکست کاسیان از ایلامی های باستان این گروه بصورت کامل از میان برداشته شدند و دیگر نام و نشانی از آنها باقی نمانده که بخواهند بازماندگانی داشته باشند. دوماً زمانی که هنری راولینسون بعنوان مستشار در ایران بوده است بخاطر کارهای تحقیقاتی فراوانی که در زمینه تاریخ ایران انجام داد و زمانی که در محل خرم آباد کنونی مشغول تحقیق و کاوش بوده است اهالی این شهر را کاسیان نامید. سوماً هیچ اثر باستانی مکتوبی که اثبات کننده وجود کاسیان در شهر کنونی هرسین باشد وجود ندارد.

اما زبان مردم هرسین کُردی و گویش لکی می‌باشد و بر سر این موضوع بین مورخین قدیم و جدید اختلاف نظر جدی وجود دارد. همچنین بعضی از زبانشناسان معتقد هستند که لک از دو حرف ل و ک یعنی ترکیبی از ل و

کنونی معرفی کرده اند. پس با این وجود که قلعه دژدبر در مناطق دیگری از ایران وجود دارد پس نمی توان به قطع گفت که هرسین همان شاپور خواست است و در این زمینه احتیاج به تامل و تحقیقات بیشتری است. بعضی از محققین جدید براساس حدس و گمان و بدون داشتن مدرک مکتوب اهالی هرسین را بازماندگان کاسیان باستان که برای مدت ۵۷۵ سال بر بین النهرین حکومت کرده اند میدانند که این نظریه به نظر بنده کاملاً رد شده می باشد چرا که اولاً بعد از شکست کاسیان از ایلامی های باستان این گروه بصورت کامل از میان برداشته شدند و دیگر نام و نشانی از آنها باقی نمانده که بخواهند بازماندگانی داشته باشند. دوما زمانی که هنری راولینسون بعنوان مستشار در ایران بوده است بخاطر کارهای تحقیقاتی فراوانی که در زمینه تاریخ ایران انجام داد و زمانی که در محل خرم آباد کنونی مشغول تحقیق و کاوش بوده است اهالی این شهر را کاسیان نامید. سوماً هیچ اثر باستانی مکتوبی که اثبات کننده وجود کاسیان در شهر کنونی هرسین باشد وجود ندارد. اما زبان مردم هرسین کُردی و گویش لکی می باشد و بر سر این موضوع بین مورخین قدیم و جدید اختلاف نظر جدی وجود دارد. همچنین بعضی از زبانشناسان معتقد هستند که لک از دو حرف ل و ک یعنی ترکیبی از لر و کورد است که به نظر بنده این اسم نمی تواند درست باشد و لک در اصل واحد شمارش است و نمیتواند اسم طایفه و یا مکان خاصی باشد. بعضی دیگر از مورخان لک را یک واحد شمارش به معنی صد هزار معرفی کرده اند و گفته اند جمعیت لک زبانان یک لک به معنی صد هزار بوده است و علت نام گذاری لک به همین خاطر بوده است.

هرسینی ها داری تقویم مختص به خود می باشند که ماه های آن عبارت است از:
پنجه (فروردین)، میریان (اردیبهشت)، گاکور یا گاغور (خرداد)، آگرانی (تیر)، مردار (مرداد)،
ماله ژیر (شهریور)، ماله ژیر دوماینه (مهر)، توپیل تکن (آبان)، مانگه سیه (آذر)، نوروژ (دی)،
خاک لیه (بهمن)، مانگ عید (اسفند).

زیستگاه چل‌چهمه (Chel Chame) به‌عنوان منطقه حفاظت شده

تهیه و تنظیم: اداره کل حفاظت محیط زیست کردستان، بخش زیستگاه (دکتر نبی احسنی و شهاب محمدی)

۱- مقدمه:

بهره‌برداری از سرزمین و منابع طبیعی بسیار متنوع بوده و دامنه آن از حفاظت صرف تا توسعه کامل تغییر می‌کند. مناطق حفاظت‌شده در مفهوم عام خود به طور کلی در انتهای این طیف و در نقطه مقابل بهره‌برداری فیزیکی قرار دارند. ایجاد مناطق حفاظت شده تلاش آگاهانه‌ای برای حمایت از آخرین بازمانده تنوع زیستی است که کم و بیش در روند توسعه ناپایدار کنونی ویژگی‌های طبیعی خود را حفظ کرده‌اند. از سوی دیگر تفکیک و توسعه این مناطق با درجات حفاظتی متفاوت در داخل شبکه مناطق حفاظت‌شده بیانگر نوعی ارتقاء سطح نگرش، احساس مسئولیت و تکامل اخلاقی است که جوامع در فرایند تحول فکری و عاطفی خود در طول زمان به آن دست یافته‌اند (Mcneely, et al, 1994). سازمان حفاظت محیط‌زیست برای حفظ و نگهداری از تنوع اکوسیستمها و ذخایر توارث گیاهی و جانوران کشور نمونه‌هایی از غنی‌ترین مناطق طبیعی این سرزمین را در چهار رده یعنی پارک ملی، آثار طبیعی ملی، پناهگاه حیات وحش و مناطق حفاظت شده به عنوان الگو انتخاب و در محدوده وظایف قانونی خود اداره می‌کند.

اداره کل حفاظت محیط زیست استان کردستان یک منطقه جدید با مشخصات ذیل را جهت حفاظت پیشنهاد می‌کند.

۲- نام منطقه:

نام منطقه چل‌چهمه (چل همان چهل بوده و چهم یعنی رودخانه) که نام خود را از وجود رودخانه‌های متعدد که از قله مرتفع سرچشمه می‌گیرد، گرفته است.

۳- مختصات جغرافیایی منطقه:

چل‌چهمه و سارال در $48^{\circ} 42' 42''$ تا $48^{\circ} 46' 40''$ طول شرقی و $35^{\circ} 56' 21''$ تا $35^{\circ} 32' 12''$ عرض شمالی قرار گرفته است. از نظر تقسیمات کشوری در شمال غرب استان کردستان و شهرستان‌های دیواندره، سقز و مریوان زیر حوزه بخش‌های چهل چشمه، سارال، چهل چشمه غربی، خور خوره، سرشیو و گلچیدر واقع گردیده است.

نزدیکترین محل شناخته شده در منطقه شهرستان دیواندره، بخش‌های چهل چشمه و سارال می‌باشند. روستاهای داخل منطقه (۱۷ روستا) عموماً دارای جمعیت بسیار کم هستند و مرز منطقه به گونه‌ای بسته شده است که عمده روستاها درحاشیه منطقه (۱۹ روستا) می‌باشند. از مهمترین جاده‌های دسترسی به منطقه می‌توان جاده آسفالت دیواندره - هزار کانیان، دیواندره - بست، مریوان - سقز و سنه - مولان‌آباد را می‌توان نام برد (نقشه شماره ۱).

۴- مساحت منطقه: ۹۷۵۶۳ هکتار می‌باشد.

۵- ضرورت و توجیهات لازم برای ایجاد مناطق حفاظت شده:

بر اساس تصمیمات کنگره بالی (۱۹۸۲) و توافق سازمان حفاظت محیط زیست با سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، سطح مناطق حفاظت شده باید به ۱۰ درصد از مساحت کشور افزایش یابد (مجنونیان، ۱۳۷۸). در حال حاضر کشورها متعهد شده‌اند که سطح مناطق تحت مدیریت خود را تا پایان سال ۲۰۱۲ به ۱۲ درصد برسانند در حالی که در حال حاضر استان کردستان از این شاخص بیش از ۵ درصد فاصله دارد و لزوم دستیابی به این تراز می‌طلبد که اداره کل محیط زیست استان کردستان در صدد توسعه مناطق بوده و مناطق مستعد و دارای قابلیت حفاظتی را اعلام نماید.

به دلایل دوری از مرکز، نبود اداره حفاظت محیط زیست در شهرستان دیواندره و مشکلات مناطق کردستان در رژیم گذشته، هشت سال جنگ تحمیلی ایران و عراق و غیره، زیستگاه بکر و دست نخورده چل‌چمه و سارال بعنوان یکی از مناطق چهارگانه سازمان حفاظت محیط زیست قرار نگرفته است. در حال حاضر این منطقه بهترین گستره برای حفاظت می باشد زیرا:

- ۱- از ارزش حفاظتی بالایی برخوردار است.
- ۲- به نسبت سایر مناطق هنوز بکر و دست نخورده است.
- ۳- دارای گونه‌های بارز و با ارزش حفاظتی بوده و بسیاری از گونه‌های موجود در لیست قرمز IUCN را در خود جای داده است.
- ۴- تنوع اقلیمی و اداپتیکی بیشتری در مقایسه با سایر مناطق حفاظتی دارد.
- ۵- یکی از مناطق مهم گردشگری و محل رجوع کوه‌نوردان و طبیعت‌گردان سراسر کشور و کشورهای هم‌جوار است.
- ۶- به دلیل شرایط توپوگرافی، تنوع مسیرهای دسترسی (قرار گرفتن منطقه در بین شهرستان‌های دیواندره، سقز، میوان و سنندج) هزینه حفاظت از منطقه نیز پائین خواهد بود.
- ۷- وجود فعالیت‌های اقتصادی و معیشتی پایدار و همسو با اهداف اکوسیستم‌های کوهستانی شامل: مرتعداری، دامپروری، زنبورداری، برداشت از گیاهان داروئی.
- ۸- عوامل تهدیدکننده کشاورزی خزندگان و هجوم استعلامات معدنی (که با مقاومت این اداره کل روبرو بوده) است.
- ۹- در صورتیکه منطقه تحت حفاظت قرار نگیرد، به شدت آسیب دیده و مناطق حفاظتی کشور، نگرینی با ارزش از لحاظ تنوع زیستی را از دست خواهد داد.

۶- اهداف مورد نظر و چشم انداز منطقه:

تضمین بقای هرگونه زیست‌مند، حفظ زیستگاه‌های آنهاست که این امر توسط سازمان حفاظت محیط زیست و با همکاری جوامع محلی امکان‌پذیر می‌شود، خوشبختانه اخیراً سازمان حفاظت محیط زیست توجه جدی‌تری به این مهم نموده و گونه خرس قهوه‌ای (*Ursus arctos*) را به عنوان یکی از گونه‌های شاخص به شمار آورده است، بنابراین منطقه چل‌چمه و سارال که از زیستگاه‌های مهم و اصلی این گونه در ایران و استان به شمار می‌آید، باید تحت عنوان منطقه حفاظت شده اعلام گردد.

معالوصف از مهمترین اهداف حفاظتی منطقه علاوه بر حفظ اکوسیستم طبیعی موجود با توان اکولوژیکی بالای آن، حفظ و حراست از حیات وحش منطقه از جمله گونه بارز خرس قهوه‌ای (*Ursus arctos*) است.

منطقه چل‌چمه و سارال برای اولین بار است که در کشور در تعامل با برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم منطقه به عنوان یک منطقه حفاظتی معرفی می‌گردد؛ بنحوی که محیط زیست تلاش دارد که:

الف- برنامه‌های اشتغال‌زائی سازمان‌های ذیربط در امور مربوط به بهره‌برداری از مراتع، گیاهان داروئی و خوراکی، زنبورداری، دامپروری، آبخیزداری، تفرج گسترده و متمرکز، ژئوتوریسم را با حفاظت هم‌سو نماید تا نتایج آن یک منطقه حفاظت شده پایدار باشد.

ب- با همکاری اداره کل تربیت بدنی استان، ضمن مطالعه و مکانیابی مناطق و عرصه های مناسب برای ورزش‌هایی مانند اسکی را که با هدف حفاظت منافاتی ندارد شناسائی و معرفی نماید.

ج- با توجه به قوانین و مقررات موجود و حمایت سازمان متبوع در حفاظت این منطقه از جوامع محلی کمک گرفته و آنها را شریک می‌کند.

۸- حدود منطقه:

ضلع شمالی:

محل تلاقی جاده آسفالتی شریف آباد- بست با روستای دره وزان به سمت روستای بست، از محل تلاقی جاده بست با رودخانه چل-چمه تا محل تلاقی جاده روستایی دره خشکه، از محل تلاقی جاده روستایی دره خشکه با رودخانه چل-چمه به سمت روستایی دره هوان، راه جیب رو دره هوان به سمت روستای متروکه سوله، از روستای متروکه سوله به سمت روستای اسحاق آباد، جاده روستایی اسحاق آباد به سمت بسطام.

ضلع غربی:

جاده آسفالتی روستایی بسطام به سمت روستای کانعمت، جاده آسفالتی کانعمت به سمت روستای قمچیان، محل تلاقی جاده آسفالتی با رودخانه به سمت روستای کانی تمرخان، جاده روستایی کانی تمر خان به سمت روستای گلچیدر، راه روستایی گلچیدر به سمت محل تلاقی راه روستایی آلی همدان-صوفی بله.

ضلع جنوبی:

محل تلاقی راه روستایی آلی همدان - صوفی بله به روستای صوفی بله، جاده روستایی صوفی بله به سمت روستای دره هرد، راه روستایی پدره هرد به سمت روستاهای چاولکان وزیر تا روستای ول، از روستای ول از سمت آبراهه به سمت ارتفاعات تا روستای متروکه باساکو، از روستای باساکو به سمت روستای آغ بلاق.

ضلع شرقی:

راه روستایی آغ بلاق به سمت روستای کوس عنبر، روستای کوس عنبر به سمت محل تلاقی رودخانه قزل اوزن با راه روستایی، رودخانه قزل اوزن به سمت روستای دوزخ دره، جاده آسفالتی دوزخ دره به سمت روستای کول، جاده جیب رو روستای کول به سمت روستای قلعه ولیانه، جاده روستای قلعه ولیانه به روستای کول، تلاقی جاده روستایی قلعه ولیانه - گرجی به سمت روستای هزارکانیان، جاده قدیم هزارکانیان به سمت روستای قزل بلاغ، جاده جیب رو روستای قزل بلاغ به سمت روستای دره وزان، از محل تلاقی جاده قزل بلاغ - دره وزان به سمت محل تلاقی جاده آسفالتی شریف آباد - بست.

۹- فعالیت های انسانی و کاربری های فعلی سرزمین:

مهمترین فعالیت‌های موجود منطقه کشاورزی (دامپروری و زراعت) می باشد، کشاورزی منطقه عمدتاً به صورت دیم و اراضی باغی و زمین‌های آبی در مساحت‌های خیلی کم وجود دارند. کشاورزی به صورت سنتی بوده و سایر فعالیت‌ها از جمله صنایع و خدمات قابل توجه نیست. از جمله فعالیت‌های معدنی می‌توان به معدن باریت روستای شانشین در ضلع جنوب غربی منطقه اشاره داشت که از سال ۱۳۸۳ توسط شرکت تعاونی ۱۲۴۰ کوهستان به مدت ۱۵ سال تحت بهره برداری می‌باشد. برای فقرزدایی روستاهای منطقه اقدام به انتقال برق و احداث جاده های شوسه و آسفالت درجه دو گردیده است. همچنین در بیشتر روستاها خانه بهداشت و مدرسه وجود دارد. در این منطقه تاکنون هیچ گونه خطوط انتقال گاز، نفت، پتروشیمی و غیر احداث نشده است.

با عنایت به اینکه شغل اصلی مردم منطقه دامداری و دامپروری بوده و با توجه به غنی بودن پوشش گیاهی و بالا بودن میزان تولید علوفه خشک، طرح مرتعداری در اکثر روستاهای منطقه تهیه گردیده است. با توجه به شیب بالا (عموماً بیش از ۵۰ درصد) مساحت زیادی از منطقه به طور طبیعی دارای کاربری حفاظت می باشد.

۱۰- مزیت‌ها و ویژگی‌های اکولوژیکی منطقه:

۱- مهم‌ترین ویژگی این منطقه یکپارچگی زیستگاه بوده و یکی از معیارهای مهم IUCN دست نخوردگی مناطق و زیستگاه‌ها هستند.

۲- چل-چمه و سارال دارای کمترین میزان تخریب در استان کردستان است.

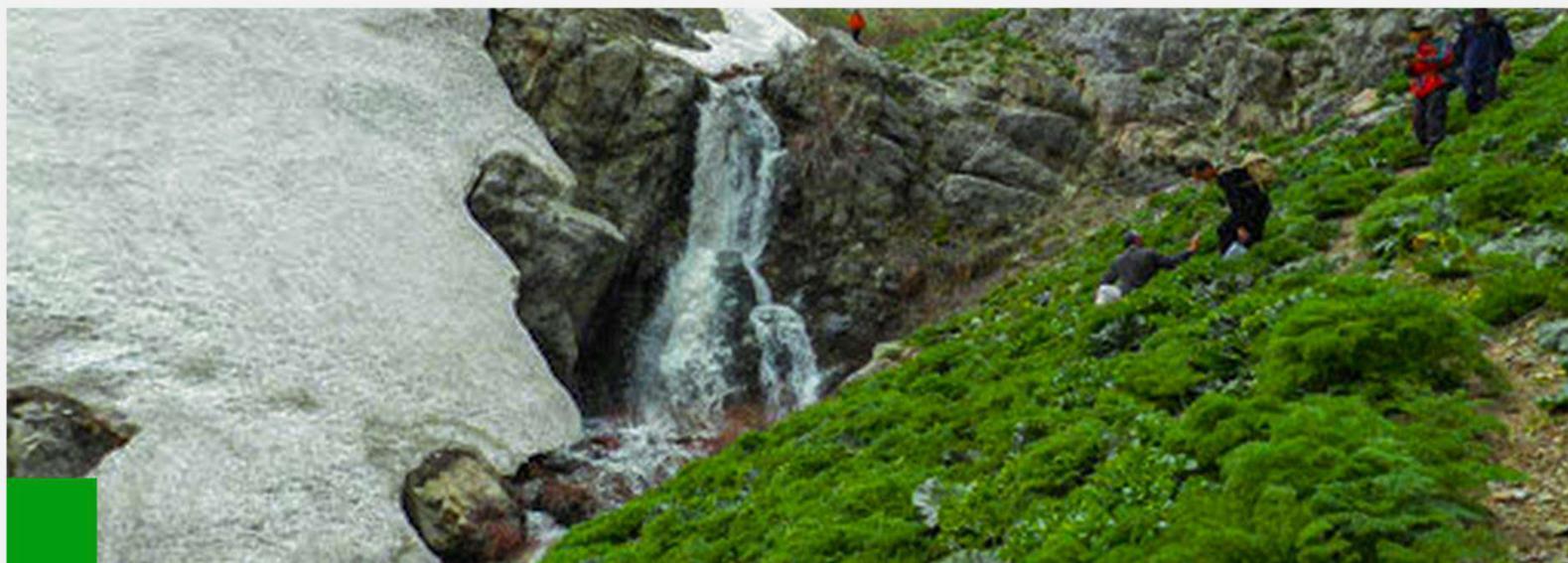
۳- در تمام فصول سال بالغ ۲۰۰۰۰ نفر اکوتوریسم و کوهنورد وارد منطقه چل‌چمه و سارال می شوند و از طبیعت بکر و زیبای آن بهره‌مند می‌گردند.

۴- دارای قله مرتفع در چل-چمه و تپه ماهورهای پیرامون آنها با دره‌های عمیق و نیمه‌عمیق و دشت سرسبز و خرم سارال با گونه‌های اندمیک است. دامنه تغییرات ارتفاع از حداقل ۱۵۰۰ متر به ۳۱۳۷ متر (کوه مسجد و میرزا) متغیر است.

۵- جزء سردترین ناحیه استان است که در سنوات گذشته دارای یخچال‌های دائمی بوده و در حال حاضر قله مرتفع آن تا اواخر خرداد و اواسط تیر دارای برف می‌باشند. اغلب ریزش‌های جوی به صورت برف و متوسط بارندگی ۴۵۰ تا ۶۰۰ میلیمتر (در ارتفاعات) و جزو مهم‌ترین حوزه های آبخیز استان و کشور می‌باشد.

۶- از رودخانه‌های بسیار مهم این منطقه می‌توان به قزل اوزن که به سفید رود می‌ریزد و یکی از شاخه‌های سیروان که به دریای عمان می‌ریزد و همچنین رودخانه خورخوره که به سد بوکان می‌ریزد اشاره کرد.

۷- مجموعه کوه‌های چل‌چمه شامل حدود بیست قله دیگر می‌باشد از جمله شاه نشین در چهل چشمه، دالاش، دوبرار، کوه سلطان، کوه باینچوب، کوه کانی‌میران، کوه هزار میرگ، باشورتی و کوه کل کوژ با ارتفاعات گوناگون. خود قله چل‌چمه دارای یال‌های متعددی می‌باشد، از جمله: کل با، یا یال مله‌کوه، یال کانی زلیخا یا قولی زلیخا، یال گاو لال، یال برده قبله، یال شاه‌نشین، یال کال کالی، یال دلو، یال نه ستیره ره ش (حوض سیاه).

۱۱- منابع زیستی

الف) پوشش گیاهی:

منطقه چلچهمه و سارال منشاء گونه‌زایی بوده و بیش از ۱۰۰۰ گونه گیاهی را می‌توان نام برد.

لیست تعدادی از گونه های گیاهی منطقه

نام فارسی یا محلی	فرم رویشی	نام خانواده	نام علمی
بومادران	علفی	Compositae	Achillea eriophora
خارشتر	بوته	Papilionaceae	Alhagi persarum
پیاز	علفی	Liliaceae	Allium sp.
قدومه	علفی	Cruciferae	Alyssum sp.
زیروك- تنگرس	درختچه	Rosaceae	Amygdalus lycioides
گون	بوته	Papilionaceae	Astragalus spp.
اسفناج وحشی	فورب	Chenopodiaceae	Atriplex . sp.
دم گربه ای	گراس	Poaceae	Boissiera sqarosa
زیره	علفی	Umbeliferea	Boniumpersicum
برموس	گراس	Poaceae	Bromus danthoniae
برموس	گراس	Poaceae	Bromus tectorum
علف پشمکی	گراس	Poaceae	Bromus tectorum
بادبر	بوته ای	Chenopdiaceae	Caratocarpus arenarius
گل گندم	فورب	Fabaceae	Centaura virgata
کنگر صحرايي	علفی	Compositae	Cirsium arvense
علف مار	علفی	Capparidiaceae	Cleome chorassanica
پیچک	فورب	Convolvulaceae	Convolvulus
پیچک	بوته	Convolvaceae	Convolvulus leiocalycinus
اشترك- کندل	علفی	Umbeliiferae	Dorema ammoniacum
شکرتیغال	علفی	Compositae	Echinops villosissimus
افدرا	بوته ای	Ephedra . sp	Ephedra . sp
زول	علفی	Compositae	Eryngium Bungei
خا کشیر	علفی	Curiceferae	Erysimum crassicaule
شیرسگ	علفی	Euphorbiaceae	Euphorbia densa
کما	فورب	Ferula gummosa	Ferula gummosa
کما	علفی	Umbeliiferae	Ferula spp.
تلخ بیان	فورب	Leguminasae	Goebelia alopecuroides
کنگر	فورب	Compositae	Gundelia spp
آفتاب پرست	علفی	Boraginaceae	Heliotropium chorassanicum
جو موشی	گراس	Poaceae	Hordeum glaucm

نام علمی	نام خانواده	فرم رویشی	نام فارسی یا محلی
Hultemia persica	Rosaceae	بوته ای	نسترن
Hulthemia persica	Rosaceae	بوته ای	ورگ
Hyssopus officinalis	Labiatae	فورب	گوش بره
Iris songarica	Iridaceae	فورب	زنبق
Juncus spp	Juncaceae	شبه گراس	سازو
Lactuca orientalis	Compositae	فورب	کاهوی وحشی
Malva spp	Malvaceae	فورب	پنیرک
Melica jacyemontii	Gramineae	علفی	ملیکا
Peganum harmala	Zygophyllaceae	علفی	اسپند
Pistacia atlantica	Anacardinaceae	درخت	بنه
Polygonum afghanium	Polygonaceae	علفی	علف هفت بند
Prosopis farcta	Mimosaceae	بوته	جفجغه
Rheum ribes	Polygonaceae	علفی	ریواس
Rheum ribes	Polygonaceae	علفی	ریواس- ریوآش
Rubia florida	Rubiaceae	علفی	روناس صخره‌زی
Salvia macrosiphon	Labiatae	علفی	مریم گلی
Salvia tebesana	Labiatae	بوته	پونه
Scorzonera mucida	Compositae	علفی	شنگ
Scrophularia leucoclada	Scrophulariaceae	بوته ای	مخلصه
Stipa parviflora	Gramineae	علفی	دم اسبی
Stipagrostis pangens	Poaceae	گراس	سیف
Stipagrostis plumosa	Poaceae	گراس	سبد
Tamarix sp	Tamaricaceae	درختچه	گز
Taraxacum . sp	Compositae	بوته ای	گل قاصدک
Teucrium scordium	Labiatae	علفی	کل پوره
Thymus vulgaris	Labiatae	علفی	آویشن
Tulipa micheliana	Liliaceae	علفی	لاله
.Verbascum sp	Scrophulariaceae	علفی	گل ماهور
Ziziphora clinopodoides	Labiatae	علفی	کاکوتی کوهی

ب) حیات وحش:

گونه‌های جانوری منطقه شامل پستانداران، پرندگان، خزندگان، دوزیستان، حشرات و بندپایان می‌باشد. منطقه چل‌چمه و سارال زیستگاه اصلی خرس قهوه‌ای (*Ursus arctos*) در استان و کشور بوده، همچنین گونه‌های فراوانی از:

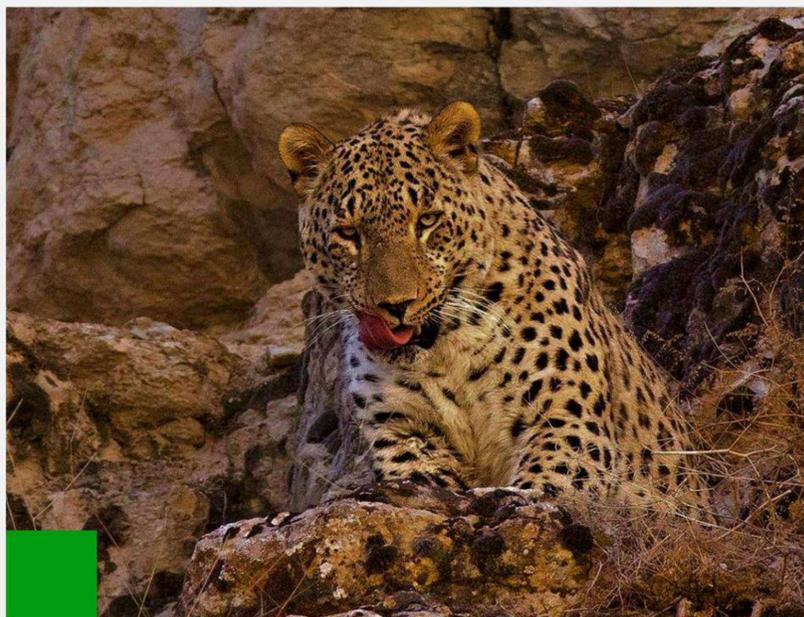
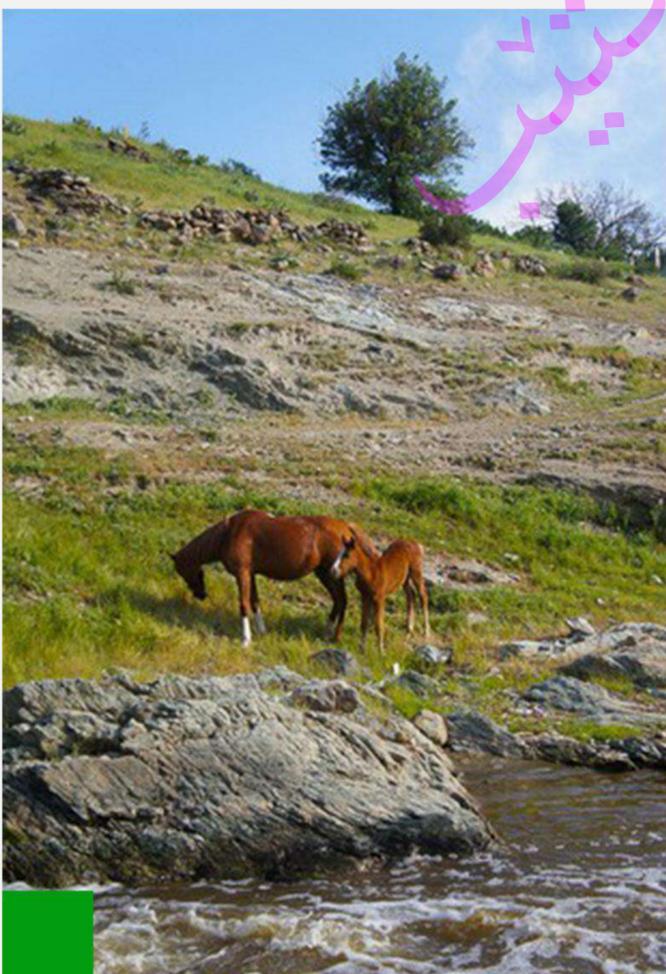
پستانداران: از جمله خانواده گربه‌سانان (گربه وحشی، سیاه‌گوش و پلنگ)، سگ‌سانان (گرگ، شغال، روباه و کفتار)، جوندگان (سمور، تشی، خرگوش، انواع جردها، انواع موش‌ها، انواع حفا‌رها، جوجه تیغی) و گونه‌های فراوانی از گیاه‌خواران شامل خانواده گاوسانان (قوچ و میش ارمنی) و خفاش‌ها است.

پرندگان: منطقه غنی از انواع پرندگان شکاری (عقاب طلایی، عقاب دشتی، سارگپه پا بلند، سارگپه معمولی و فالکون‌ها)، گنجشک‌سانان (چکاوک، فاخته، سبز قبا، زنبورخوار، سار)، بلدرچین، کبک معمولی، زرده پر سر سیاه، هدهد، خروس کولی، پرندگان آوازخوان، گونه‌هایی از پرندگان آبی و کنارآبی که در هنگام فصل بارندگی در کنار چشمه‌ها و دره‌های پر آب منطقه برای مدتی کوتاه سکنی می‌گزینند.

خزندگان: انواع مختلفی از مارهای سمی، غیرسمی و نیمه‌سمی از جمله خانواده کلوبریده (مار آبی، چپیی، قمچه مار، مار دستی، مار پلنگی، تیررمار افعی سوسن) خانواده واپریدها (گرزه مار، افعی خالدار کردستانی، افعی زنجانی) خانواده تیفوئیدهها (مارکتوله) و انواعی از سوسمارها (اسکنیک چشم ماری دو خط، اسکنیک علفزار قفقاز، سوسمار سبز سه خط، سوسمار کردستانی، سوسمار مار چشم کردستانی، لاسرتای کردستانی، سوسمار صخره‌ای ارومیه‌ای) آگاماها (آگاما‌های قفقازی، آگاما‌های صخره‌ای فلس درشت کردستانی، جکوی سنگی نیغدار، جکوی انگشت باریک آسیای صغیر، جکوی صخره‌ای کردستانی) و مارمولک‌ها، همچنین دو گونه لاک‌پشت خشکی‌زی (مهمیزدار) و آبی (برکه‌ای) وجود دارند.

دوزیستان: انواع مختلفی از قورباغه‌ها (درختی، مردابی و مردابی راه‌راه)، وزغ‌ها (وزغ سبز)، در منطقه وجود دارد.

لازم به توضیح می‌باشد که گروه‌های کثیری از حشرات (از جمله پروانه‌ها) و بندپایان اندمیک در این منطقه وجود دارد، اما هنوز مطالعات جامعی انجام نگرفته است.

۱۲- مسائل و مشکلات موجود:

در گذشته در شهرستان دیواندره اداره محیط زیست یا سرمحیط بانی وجود نداشت و منطقه توسط نیروهای اندک اداره کل و گاهاً توسط نیروهای شهرستان مریوان حفاظت می‌شد. در این صورت می‌توان گفت هیچکدام از امکانات موجود و نیروی انسانی قادر به حفاظت کامل این منطقه نمی‌باشد. خوشبختانه با پیگیری‌های افراد بومی و متخصص محیط‌زیست شاغل در اداره کل حفاظت محیط زیست در سال ۱۳۹۴ اداره حفاظت محیط زیست شهرستان دیواندره دایر و فعالیت حفاظتی خود را شروع نمود. با توجه به این که این زیستگاه دارای حساسیت خاص خود بوده و به علت وجود گونه خرس قهوه‌ای (Ursus arctos) و سایر زیست‌مندان فوق‌الاشاره می‌بایستی از حمایت ویژه‌ای برخوردار شود. تا کنون هیچ امکانات حفاظتی (از قبیل وسایل و تجهیزات و نیروی انسانی) برای منطقه در نظر گرفته نشده است. با توجه به بررسی‌های به عمل آمده طی چندین سال متوالی می‌توان گفت مردم محلی و داخل منطقه و حاشیه از وجود زیست‌مندان و گونه خرس قهوه‌ای اطلاعات کافی و حتی در اکثر اوقات همکاری لازم را با نیروهای محیط‌زیست به عمل می‌آورند به طوری که خرس نرگسله (یکی از روستاهای منطقه) زبان زد خاص و عام در استان می‌باشد.

اکثر زیستگاه‌های پیرامون این منطقه به صورت آزاد بوده و دشت و تپه ماهوری می‌باشد و می‌توان گفت این منطقه به صورت پشتوانه‌ای با سایر مناطق در ارتباط است چون بعضی از گونه‌های مهاجر از جمله پرندگان در این منطقه جوجه‌آوری نموده و مجدداً با تغییر فصل به سمت جنوب مهاجرت می‌نمایند.

منابع سنگی و فعالیت‌های معدنی از دیگر عوامل مخرب این زیستگاه با ارزش هستند که هر روز نیز بر فعالان این حوزه افزوده می‌شود و زمینه تخریب عرصه‌های طبیعی را فراهم می‌آورند. دامداری و دامپروری بیش از حد ظرفیت این توسط ساکنین منطقه و خارج از آن تحت عنوان عشایر و ایلات کرمانشاه علاوه بر کاهش تنوع و فراوانی گونه‌های گیاهی و جانوری، خاک را متراکم و نفوذپذیری را کاهش داده‌اند که با سیلابهای ویرانگر همراه خواهد بود.

بهره‌برداری (بهره‌کشی) بی‌رویه از گونه‌های گیاهی خوراکی و صنعتی سالیانه توسط سودجویان و منفعت‌طلبان، فشار مضاعفی را در انقراض فون و فلور شاخص اکوسیستم به همراه دارد. گردشگری آن هم از نوع نوظهور آن یعنی آف رود در این اکوسیستم، انهدام قریب‌الوقوع را به همراه دارد.

۱۳- وضعیت مالکیت اراضی به دو صورت است:

الف) بیش از ۹۰ درصد مساحت منطقه مراتع و تحت مالکیت سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور می‌باشد.

ب) اراضی کشاورزی که متعلق به روستانشینان است.

۱۴- وضعیت زیستگاه:

امنیت	پناه	منابع آبی	منابع غذایی
خوب	خوب	خوب	خیلی زیاد

- منابع و ماخذ:

۱. احسنی، نبی (۱۳۸۳) مقاله راهکارهای عملی حفظ منابع طبیعی، فصلنامه موج سبز، سال اول شماره ۴، سال ۱۳۸۰
۲. احسنی، نبی (۱۳۸۳)، بررسی توان زیست‌محیطی منطقه کوسلان مریوان بر مبنای معیارهای IUCN با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای SPOT۵، دانشگاه مازندران، دانشکده منابع طبیعی.
۳. احسنی، نبی (۱۳۸۶) معرفی شیوه‌ای برای عمال مدیریت پایدار بر سرزمین و بر مبنای معیارهای IUCN ، فصلنامه تحقیقات مرتع و بیابان، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع، تهران.
۴. بلانکو، گابالدون (۱۹۹۲) ماتریس تعیین حساسیت ذاتی مناطق تحت حفاظت - انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، تهران.
۵. سالم و کلارک (۱۹۸۲) راهنمای طرح ریزی و اجرای احداث مناطق حفاظت شده انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
۶. ضیائی، هوشنگ (۱۳۷۵) راهنمای صحرایی پستانداران ایران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست. تهران.
۷. فیروز، اسکندر (۱۳۵۳) محیط زیست در ایران- انتشارات انجمن ملی حفاظت از منابع طبیعی.
۸. قصریانی، فرهنگ و معروفی، حسین (۱۳۷۸) شناخت مناطق اکولوژیک کشور (پوشش گیاهی استان کردستان)، انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع.
۹. مجنونیان، هنریک (۱۳۷۹) مناطق حفاظت شده ایران (مبانی و تدابیر حفاظت از پارکها و مناطق) انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
۱۰. مجنونیان، هنریک (۱۳۷۶) طرح ریزی پارکهای ملی انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
۱۱. مجنونیان، هنریک (۱۳۷۷) راهنمای آماده سازی پارکهای ملی و مناطق حفاظت شده برای توریسم (از برنامه زیست محیطی ملل متحد، سازمان خوارو بار جهانی، اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت) انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
۱۲. مجنونیان، هنریک (۱۳۷۷) راهنمای آماده سازی مناطق حفاظت شده کوهستان- انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
۱۳. مجنونیان، هنریک (۱۳۸۱) دستور العمل تهیه طرحهای مدیریت مناطق تحت حفاظت نشریه شماره ۲۵۷ سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
۱۴. مظفریان، ولی الله (۱۳۷۷) فرهنگ نامهای گیاهان ایران، انتشارات فرهنگ معاصر، تهران.
۱۵. منصوری، جمشید (۱۳۷۹) راهنمای صحرایی پرندگان، نشر ذهن آویز. تهران.
۱۶. هفته‌نامه سیروان، (۱۳۸۹) شماره ۶۳۸، سال ۱۴، سندج.
۱۷. گزارش کارشناسان محیط طبیعی استان کردستان.

۱۸. [Http://www.ESRI.com](http://www.ESRI.com).

۱۹. [Hhttp://www.iucnredlist.org](http://www.iucnredlist.org)

۲۰. [Hhttp://www.kordestanmet.ir](http://www.kordestanmet.ir)

بررسی قلمروهای مورفودینامیک یخچالی و مجاور یخچالی در ارتفاعات غربی دیواندره

هاشم حسینی (دکتری جغرافیا و کارشناس هواشناسی سینوپتیک)

شناخت و بررسی دوره کواترنر و تغییرات محیطی از آن جهت دارای اهمیت است که اکثر فعالیتهای حیاتی نظیر منابع طبیعی، کشاورزی و شهرسازی بر روی سازندهای این دوره بنا شده و بیش از نیمی از مساحت کشور را پوشانده است. تغییرات محیطی دوره کواترنر از نظر منابع طبیعی تجدید شونده، کاربری اراضی، حساسیت به فرسایش، ذخیره آبهای زیرزمینی و سطحی، پوشش گیاهی مستقر بر روی آنها، تعیین سن باستان شناسی و بسیاری موارد دیگر با اهمیت است (امیراحمدی، ۱۳۹۰: ۶۲). بیشترین نهشته های سطح زمین را شواهد

باقیمانده از عهد کواترنری تشکیل داده و عمده فعالیت های انسان روی این نهشته ها قرار گرفته است (احمدی و فیض نیا، ۱۳۸۵)، به یقین کوهستان های ایران از این قاعده مستثنی نخواهد بود. در استان کردستان یخچال های اطراف بانه (مانند کوه آرابابا، بروژکن و یخچال رشیدچال)، یخچال های اطراف مریوان (چناره، قمچیان و کوه قله برد) و محدوده اورامان، محل هایی هستند که اشکال یخچالی (سیرک ها، دره های یخچالی و یخرفت ها) و مجاور یخچالی گذشته (مخروط های واریزه ای، تالوس ها و لایه های سولیفلوکسیون) مورد بررسی قرار گرفته و به خوبی قابل مشاهده می باشند (باخویشی، ۱۳۹۲). بررسی شواهد یخچالی و بازسازی برف مرزها در مناطق کوهستانی یکی از راهکارهایی است که می توان ماهیت ژئومورفولوژیکی و پالئوکلیماتیکی مناطق مختلف را شناسایی کرده و عرصه فعالیت های یخچالی را آشکارسازی کنیم. با شناسایی و مطالعه عوارض یخچالی از جمله سیرک های یخچالی و همچنین بازسازی قلمروهای مورفودینامیک و تعیین برف مرزهای گذشته و حال بینش بیشتری در خصوص اهمیت و اثرگذاری فرم و فرایندهای ژئومورفولوژی روی محیط به دست می آید.

در این تحقیق بازسازی قلمروها و تعیین حدود آن ها با تکیه بر شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و بر اساس فرم ها و فرایندهای مربوطه مشخص می گردد. بازسازی قلمروهای مورفودینامیک عهد حاضر و عهد کواترنری در کوه های چهل چشمه می تواند شرایط حاکم بر ژئومورفولوژی این منطقه و فرم ها و فرایندهای شکل زایی آن را بازسازی کند. در نتیجه بهتر می توان ویژگی های این منطقه را با سایر نقاط ایران مقایسه نمود. کوه های چهل چشمه و سارال ارتفاعات برف گیر و سرد استان کردستان است که نقش مهمی را در سیستم های شکل زائی محیط کوهستانی ایفا کرده است.

یکی از ضرورت های بررسی شواهد یخچالی در این پژوهش، تفاوت های مکانی شواهد ژئومورفولوژی نسبت به سایر مناطق و تاثیرات متفاوت آن ها می باشد. یکی از مهمترین این موارد اختلاف توزیع آخرین حدود گسترش یخچال ها می باشد. به عبارت دیگر با وجود قرار گرفتن منطقه مطالعاتی در عرض های جغرافیایی پایین تر نسبت به مناطقی که در عرض های بالاتری قرار گرفته اند، گسترش یخچال ها به مناطق پایین تری در مقایسه با آن ها کشیده شده اند.

علاوه بر ارتفاع برف مرز در کردستان، حدود گسترش بیشینه یخچالی گذشته در منطقه کردستان، نسبت به کوهستان های مانند سبلان و سهند، که هم دارای ارتفاع بیشتر و هم عرض جغرافیایی بالاتری قرار دارند، تفاوت های زیادی را نشان می دهد (کوهله ۲۰۱۱).

همانطوری که محققان نیز تاکید کرده اند نباید انتظار داشت که در يك منطقه همه آثار و اشکال یخچالی وجود داشته باشند، بلکه با توجه به ماهیت یخچال های مناطق و ویژگی های فیزیوگرافیک متفاوت نواحی، طیف متنوعی از آثار و شواهد یخچالی را می توان ردیابی کرد که بدیهی است با نواحی دیگر متفاوت خواهند بود (استراوان و همکاران، ۲۰۱۳). نمونه موردی این وضعیت در کوه های چهل چشمه و سارال رخ داده است.

همزمان حضور فرم های یخچالی همچون سیرک های یخچالی و زبانه های یخچالی، فرایندهای رودخانه ای و فرسایش فلوویال نقش مهمی را در منطقه مورد مطالعه ایفا کرده است به طوری که بسیاری از الگوهای اشکال یخچالی همانند سیرک های یخچالی، مورن ها و دره های لا شکل، فرم تیبیک خود را از دست داده اند. با این وجود در این منطقه و در دوره یخچالی مهمترین فعالیت ژئومورفولوژی، مربوط به یخچال ها و قلمروهای فعال مورفوکلیماتیک آن بوده است.

در آخرین دوره یخچالی بیشتر فلات ایران تحت استیلای مناطق یخچالی و مجاور یخچالی قرار گرفته بود. در این دوره چاله های داخلی فلات ایران به عنوان پایین ترین قلمروهای مورفودینامیک تحت تاثیر فرایندهای رودخانه ای و فرایندهای بادی قرار می گرفته است. طبق نظر بسیاری از محققان حصار مرتفع ایران در این زمان تحت تاثیر سیستم فرسایشی یخچالی و مجاور یخچالی قرار داشت. این در حالی است که یخچال های طبیعی هنوز هم در داخل فلات ایران و در مناطقی همچون علم کوه فعال می باشند.

با توجه به رژیم های متفاوت آب و هوایی و همچنین اثر توده های مختلف آب و هوایی بر کوهستان های مختلف ایران خط برف مرزهای گذشته و حال دارای نوسان می باشد. بلندترین نقاط ارتفاعی کوه های چهل چشمه و سارال بیش از ۳۱۰۰ متر می باشد و یقیناً با در نظر گرفتن توده هوای شمالگان و مدیترانه ای فصول سرد در آن با مداومت بیشتری ژئومورفولوژی منطقه را تحت تاثیر قرار می دهد.

کوه های چهل چشمه و سارال بلندترین مناطق ارتفاعی در استان کردستان است که در شرق شهرستان دیواندره قرار دارد. منطقه مورد مطالعه از نظر موقعیت جغرافیایی در ۴۶ درجه و ۲۸ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۵۸ دقیقه طول شرقی و ۳۵ درجه و ۳۴ دقیقه تا ۳۶ درجه عرض شمالی قرار گرفته است. محدوده ارتفاعی منطقه ۱۶۵۶ تا ۳۱۴۸ متر از سطح دریای آزاد و مساحت آن بالغ بر ۱۲۸۸ کیلومتر مربع می باشد.

تعیین حدود قلمروهای مورفودینامیک عهد حاضر بر اساس شواهد مجاور یخچالی فعال در منطقه و در عهد کواترنر بر اساس شواهد یخچالی گذشته از جمله سیرک های یخچالی و مدل های تجربی و گسترش پادگانه های آبرفتی انجام گرفته است.

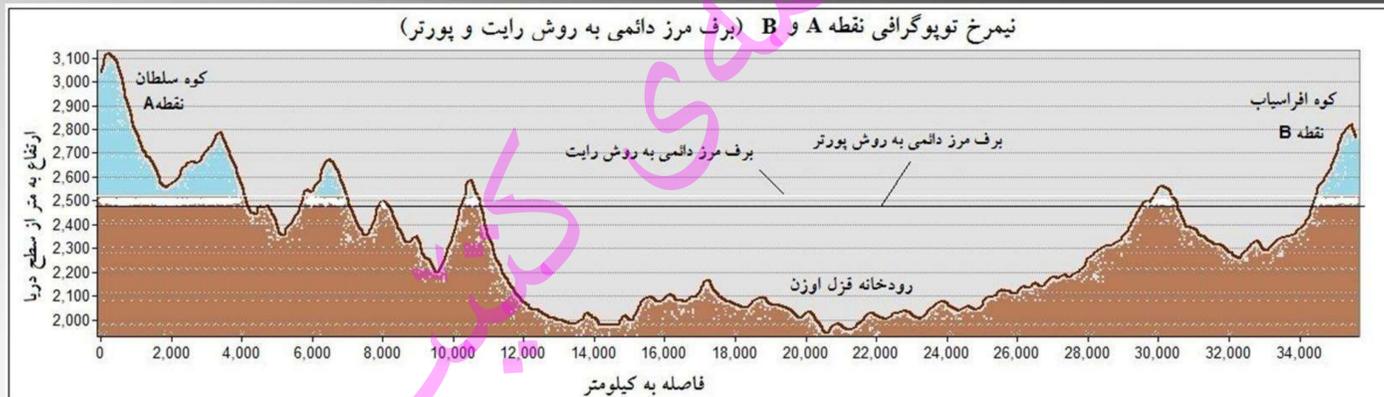
تعیین قلمروهای یخچالی

جهت تعیین قلمروهای یخچالی در کوهستان های عرض های پایین و متوسط بیشتر از شواهد ژئومورفولوژیکی همچون سیرک های یخچالی استفاده می شود. به طور کلی لندفرم ها ویژگی های محیطی زمین در دوره های زمانی مختلف را دربرداشته که عهد کواترنر و آخرین دوره یخچالی نیز از مهمترین این دوره ها به شمار می رود.

برای باز سازی قلمرو یخچالی در منطقه مورد مطالعه از روش های راییت و روش ارتفاع کف سیرک پورتر استفاده می کنیم. برف مرز دائمی در روش راییت معادل ارتفاعی است که ۶۰ درصد از سیرک های منطقه بالاتر از آن ارتفاع قرار گرفته اند.

برای این منظور ابتدا باید ارتفاع سیرک ها به ترتیب نزولی مرتب سازی شوند سپس ارتفاعی که ۶۰ درصد از سیرک ها روی آن قرار گرفته اند را باید به عنوان برف مرز دائمی در گذشته معرفی کنیم. در ۲۶ سیرک منطقه مورد مطالعه ارتفاع ۲۵۱۰ متر خطی است که ۶۰ درصد سیرک ها تا آن ارتفاع پایین آمده اند. لذا ارتفاع ۲۵۱۰ متری از سطح دریا ارتفاع برف مرز دائمی کواترنر در منطقه مورد مطالعه بوده که بالاتر از آن ارتفاع، یخچال های دائمی وجود داشته اند.

مطابق با روش ارتفاع کف سیرک پورتر خط تعادل برف و آب در ارتفاع ۲۴۸۳ متر می باشد که نسبت به روش راییت ۲۷ متر پایین تر می باشد و اختلاف زیادی را نشان نمی دهد (شکل ۱).

شکل (۱) نیمرخ توپوگرافی بین دو نقطه A و B و گسترش برف مرزهای دائمی عهد کواترنر با استفاده از روش راییت و پورتر

با محاسبات زمین آمار بر روی لایه رستری مساحت قلمرو یخچالی بر اساس ارتفاع خط تعادل یخچالی در منطقه مورد مطالعه معادل ۱۴۹ کیلومتر مربع بوده که ۱۱/۵ درصد از مساحت کل منطقه مورد مطالعه (۱۲۹۰ کیلومتر مربع) را تشکیل می دهد.

تعیین قلمرو مجاور یخچالی

در این پژوهش جهت طبقه بندی مناطق مورفودینامیک عهد حاضر و کواترنر از حدود و گسترش آثار برجای مانده از لندفرم های گذشته و فرایندهای کنونی و همچنین معادلات رگرسیونی به کار رفته در افت آهنگ دما استفاده می کنیم. جهت مشخص نمودن مرز تحتانی قلمرو یخچالی از خط هم دمای صفر درجه به کمک سیرک های یخچالی استفاده نموده ایم که مطابق با روش ارتفاع کف سیرک های منطقه ارتفاع ۲۴۸۳ متر به عنوان حد پایینی قلمرو یخچالی در نظر گرفته شده است. لازم به ذکر است که در عصر کواترنر یخچال ها توسط دره های یخچالی توانسته اند صدها تر پایین تر از برف مرزهای دائمی فعالیت داشته و رسوبات یخچالی را پایین بیاورند.

در این تحقیق جهت مشخص نمودن مرز تحتانی قلمرو مجاور یخچالی یا سولیفلوکسیون آثار برجای مانده از پادگانه های رودخانه ای استفاده شده است. در واقع وجود پادگانه های آبرفتی در پیرامون بستر رودخانه ها حاکی از ته نشست رسوبات رودخانه ای در دوره کواترنر بوده که قلمرو فعالیت فرسایشی رودخانه ها به شمار می رود (شکل ۲). در یک وضعیت مقایسه ای نیز جهت تعیین قلمرو مجاور یخچالی در عهد کواترنر از روش فرنچ (۱۹۹۲) استفاده کرده ایم. طبق نظر این محقق تمام محیط هایی که دمای متوسط سالیانه آن ها کمتر از ۳ درجه سانتیگراد باشد، به عنوان مرز پایینی قلمرو مجاور یخچالی شناخته می شود.

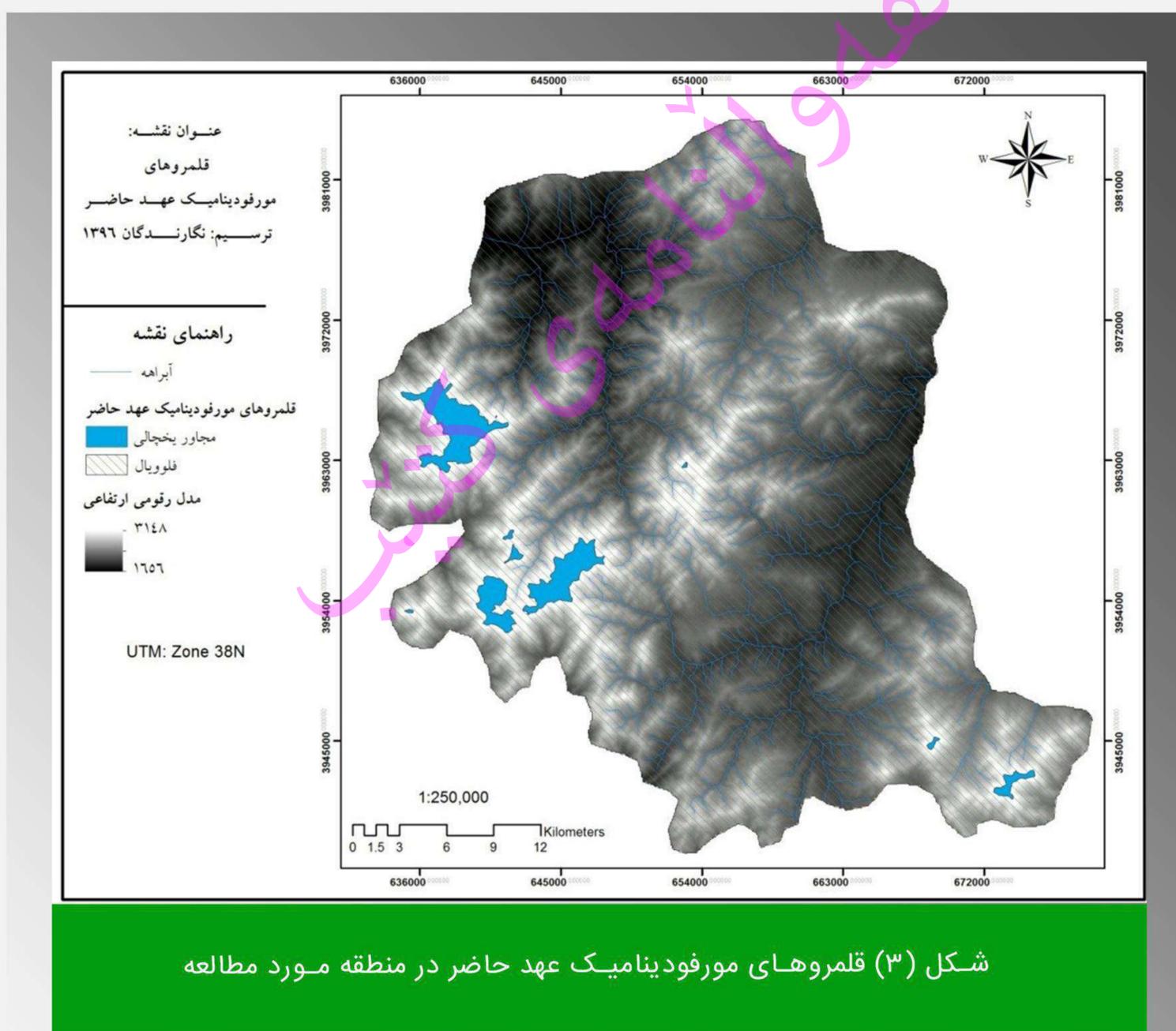

شکل (۲) پادگانه آبرفتی با ارتفاع بیش از ۱۵ متر در حاشیه رود قزل اوزن (محور دیواندره-سنندج)

با توجه به موارد ذکر شده در ارتباط با قلمروهای مورفودینامیک یخچالی و مجاور یخچالی در کوه های چهل چشمه و سارال مرزهای این قلمروها را در محیط Arc map ترسیم گردید.

تعیین حدود قلمروهای مورفودینامیک عهد حاضر بر اساس شواهد مجاور یخچالی فعال در منطقه و در عهد کواترنر بر اساس شواهد یخچالی گذشته از جمله سیرک های یخچالی و گسترش پادگانه های آبرفتی انجام گرفته است.

همان طوری که بیان شد بر اساس توزیع فرم ها و فرایندهای پریگلاسیر مرز تحتانی این قلمرو ارتفاع ۲۷۵۰ متری در نظر گرفته شده که پایین تر از آن فرایندهای فلوویال و فعالیت های ناشی از رواناب ها مهمترین نقش را ایفا می کنند (شکل ۳).

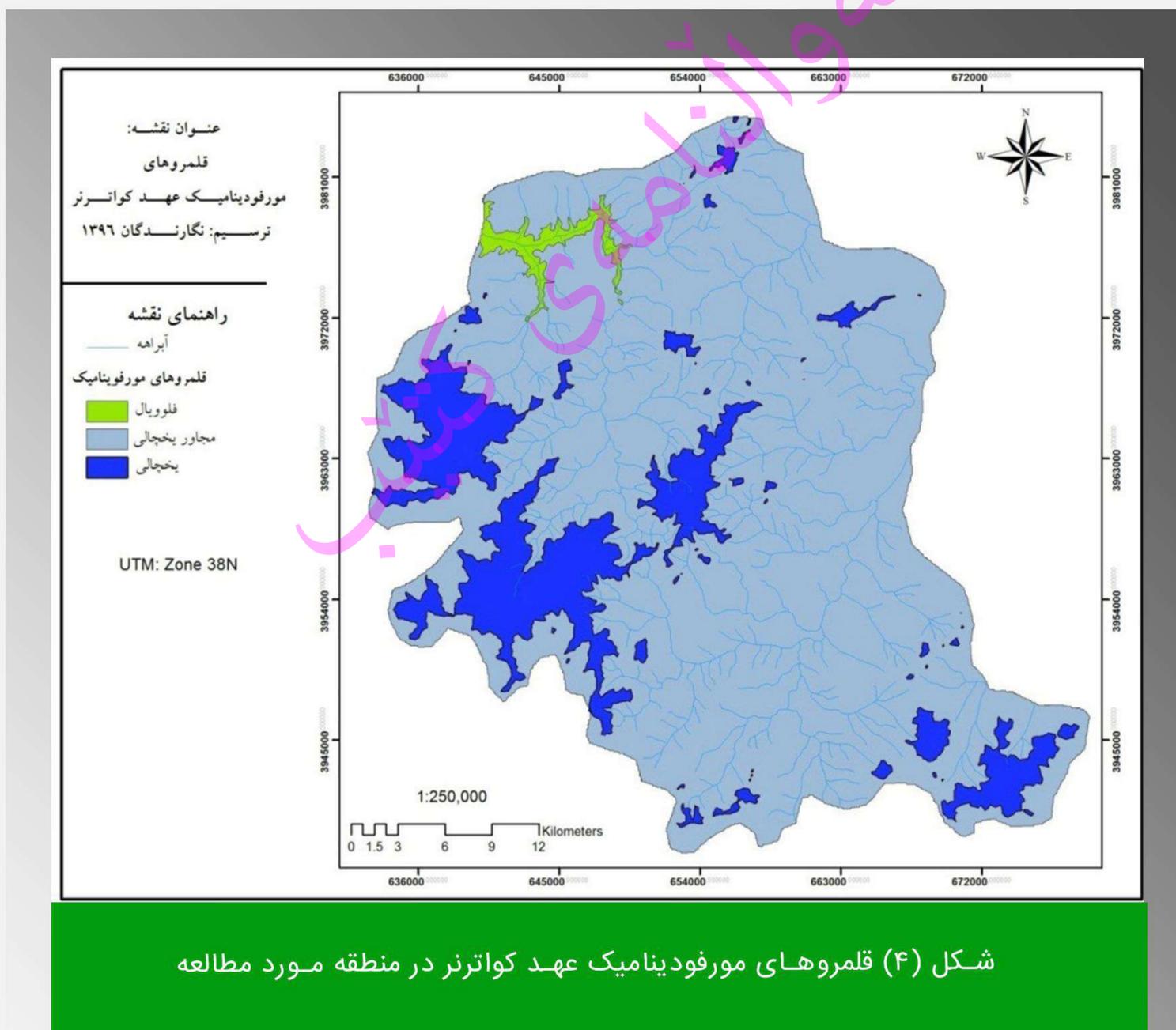

شکل (۳) قلمروهای مورفودینامیک عهد حاضر در منطقه مورد مطالعه

در بررسی شواهد کواترنر در منطقه مورد مطالعه مشخص شد که شروع پادگانه های آبرفتی به ویژه در رودخانه قزل اوزن در فاصله ۵ کیلومتری از محدوده مطالعاتی قرار گرفته است که نشان دهنده قلمرو فلوویال در عهد کواترنر می باشد.

گسترش پادگانه ها در منطقه مورد مطالعه در ارتفاع ۱۷۵۰ بوده که این ارتفاع به عنوان مرز تحتانی قلمرو پریگلاسیر معرفی گردیده که پایین تر از آن فرسایش آبی بیشترین نقش را در تغییر ریخت شناسی محیط ایفا کرده است.

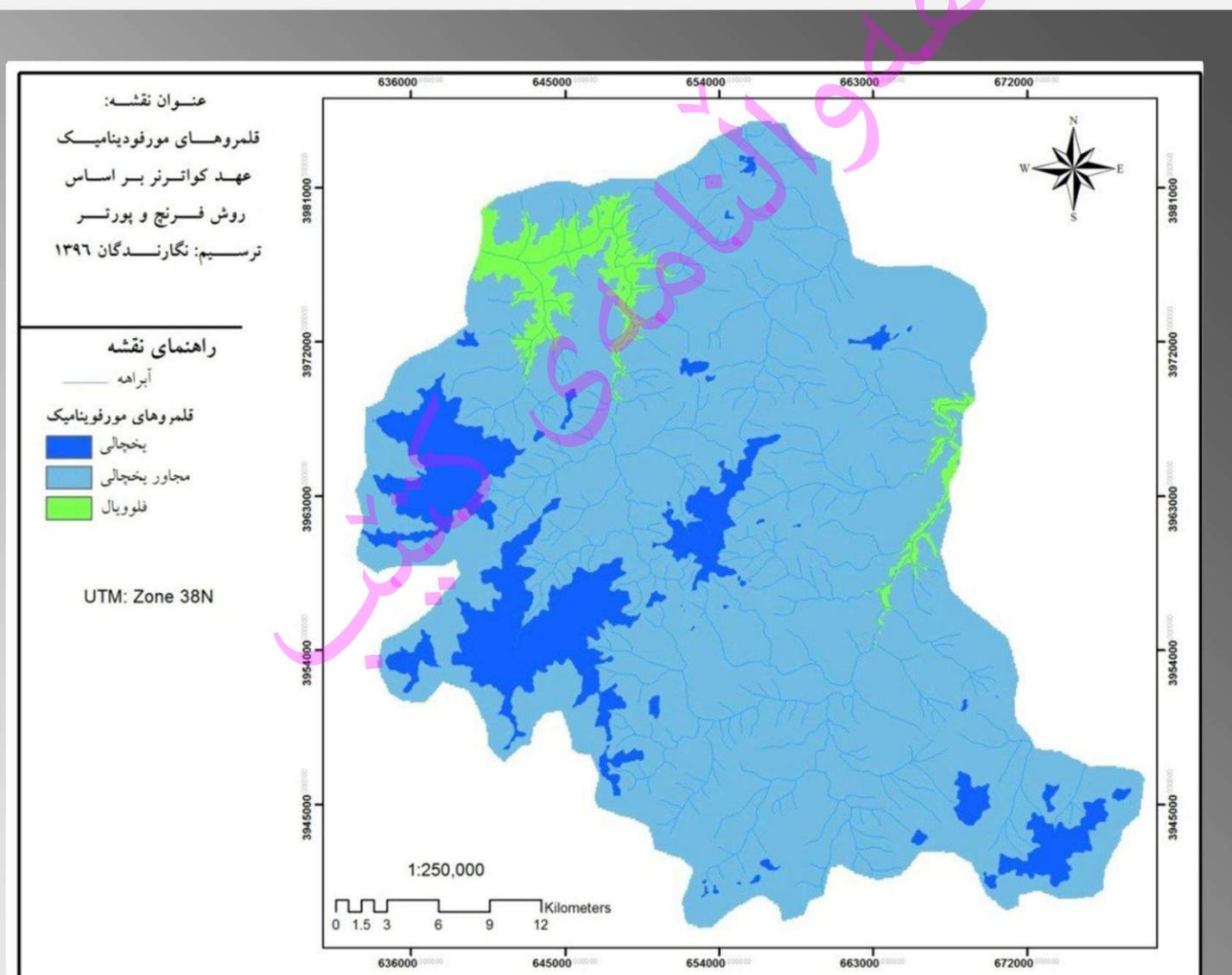
جهت شناسایی مرز تحتانی قلمرو یخچالی در عهد کواترنر نیز با استفاده از روش ارتفاع کف سیرک پورتر، ارتفاع ۲۴۸۳ متر به عنوان برف مرزهای کواترنر معرفی گردید (شکل ۴).

شکل (۴) قلمروهای مورفودینامیک عهد کواترنر در منطقه مورد مطالعه

بر اساس مدل فرنچ مرز تحتانی قلمرو مجاور یخچالی تمامی مناطقی هستند که دمای متوسط سالانه کمتر از ۳ درجه سانتیگراد می باشد لذا جهت مقایسه نتایج مدل فرنچ با بررسی میدانی در منطقه مورد مطالعه با استفاده از GIS مرز تحتانی قلمرو مجاور یخچالی را استخراج گردید. نکته حایز اهمیت در مقایسه با مدل فرنچ این است که تفاوت اندکی در مرز تحتانی قلمرو پریگلاسیر مشاهده می شود (شکل ۵).

ولی در مقایسه با نقشه قلمروهای عهد حاضر به دلیل اینکه حداقل دمای متوسط سالانه در محدوده مطالعاتی بیشتر از ۴ درجه سانتیگراد می باشد، لذا طبق نظر فرنچ مرز تحتانی قلمرو پریگلاسیر بالاتر از آخرین نقاط ارتفاعی کوه های چهل چشمه و سارال می باشد.

شکل (۵) قلمروهای مورفودینامیک عهد کواترنر بر اساس مدل های پورتر و فرنچ

نتایج نشان می دهد که حد برف مرزهای دائمی در منطقه مورد مطالعه پایین تر از کوه های ایران مرکزی، زاگرس و البرز بوده است. کم ارتفاع بودن برف مرزهای دائمی در تحقیقات دیگری نیز که بر روی نواحی مجاور و نزدیک به منطقه مورد مطالعه انجام گرفته بررسی شده است (یمانی، ۱۳۹۲ و رایت ۱۹۶۲). به طوریکه رایت پایین آمدن برف مرزها را در ارتفاعات مرزی کردستان تا ۱۸۰۰ متر معرفی کرده و یمانی نیز در مطالعه ای گسترده تر بر روی ارتفاعات مختلف کردستان خط هم ارتفاع ۲۱۳۲ متر را برای کوه های چهل چشمه معرفی نموده است.

یکی از علت های تفاوت در مقادیر ارتفاعی برف مرزها در این تحقیق و پژوهش های سایر محققین، ویژگی های متفاوت مورفودینامیک منطقه مورد مطالعه و همچنین استفاده از روش های متفاوت تجزیه و تحلیل داده ها می باشد. به طوری که در مطالعه یمانی (۱۳۹۲) بازسازی شرایط گذشته بر اساس رژیم اقلیمی و با در نظر گرفتن شاخص های رطوبت و دما انجام گرفته است در حالی که نتایج این تحقیق بر اساس توزیع شواهد ژئومورفولوژی یخچالی و مجاور یخچالی متکی بوده است.

منابع:

- ۱- احمدی، حسن؛ فیض نیا، سادات (۱۳۸۵) سازندهای دوره کواترنر (مبانی نظری و کاربردی آن در منابع طبیعی)، چاپ دوم، دانشگاه تهران.
- ۲- امیراحمدی، ابوالقاسم؛ مقصودی، اکبر و احمدی، طیبه (۱۳۹۰) بررسی آثار یخچالی کواترنر و تأثیر آن بر عدم شکل گیری مدنیت و سکونتگاه مهم شهری در دشت آسپاس، مجله مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، شماره ۱۰، صص ۶۱-۸۰.
- ۳- باخویشی، کاوه (۱۳۹۲) پهنه بندی مناطق مورفوکلیماتیک معاصر و مقایسه آن با دوره یخچالی وورم در غرب و شمال غرب استان کردستان، رساله دکتری تخصصی ژئومورفولوژی، دانشگاه تهران.
- ۴- یمانی، مجتبی، مقیمی، ابراهیم، عزیززی، قاسم، باخویشی، کاوه (۱۳۹۲) تعیین قلمروهای مورفوکلیماتیک هولوسن در بلندی های غرب استان کردستان، مجله پژوهش های جغرافیای طبیعی، شماره ۴، صص ۱-۱۴.

- ۵- Fernandez, J.R., Oliva, M., Cruces A., Lopes, V., Freitas, M.C., Andrade, C., Andez, C.G.H., Lopez, J.A., Galdes, M. (۲۰۱۶) Environmental evolution in the Picos de Europa (Cantabrian Mountains, SW Europe) since the Last Glaciation, Journal of Quaternary Science Reviews ۱۳۸, ۸۷-۱۰۴.
- ۶- Kuhle, M., J., Dobre, F., Urdea, P., Krumrei, I., Gachev, E., Kubik, P., Rahn, M. (۲۰۱۳) Last glacial maximum glaciation of the central South Carpathian Range (Romania). Aust. J. Earth Sci. ۱۰۶, ۸۳-۹۵.
- ۷- Stroevena, A.P., ttestranda, C, Ha. , Jakob Heymana, b., Johan Klemana., Bjorn M. Morena. (۲۰۱۳) Glacial geomorphology of the Tian Shan, Journal of Maps, Vol. ۹, No. ۴, ۵۰۵-۵۱۲.
- ۸- Wright, H.E. (۱۹۶۲) Pleistocene glaciation in Kurdistan, Quaternary Science Journal; ۱۲۱; p-p ۰۱-۱۵.

چل‌چمه، بزرگ‌ترین ذخیره‌گاه آب ایران

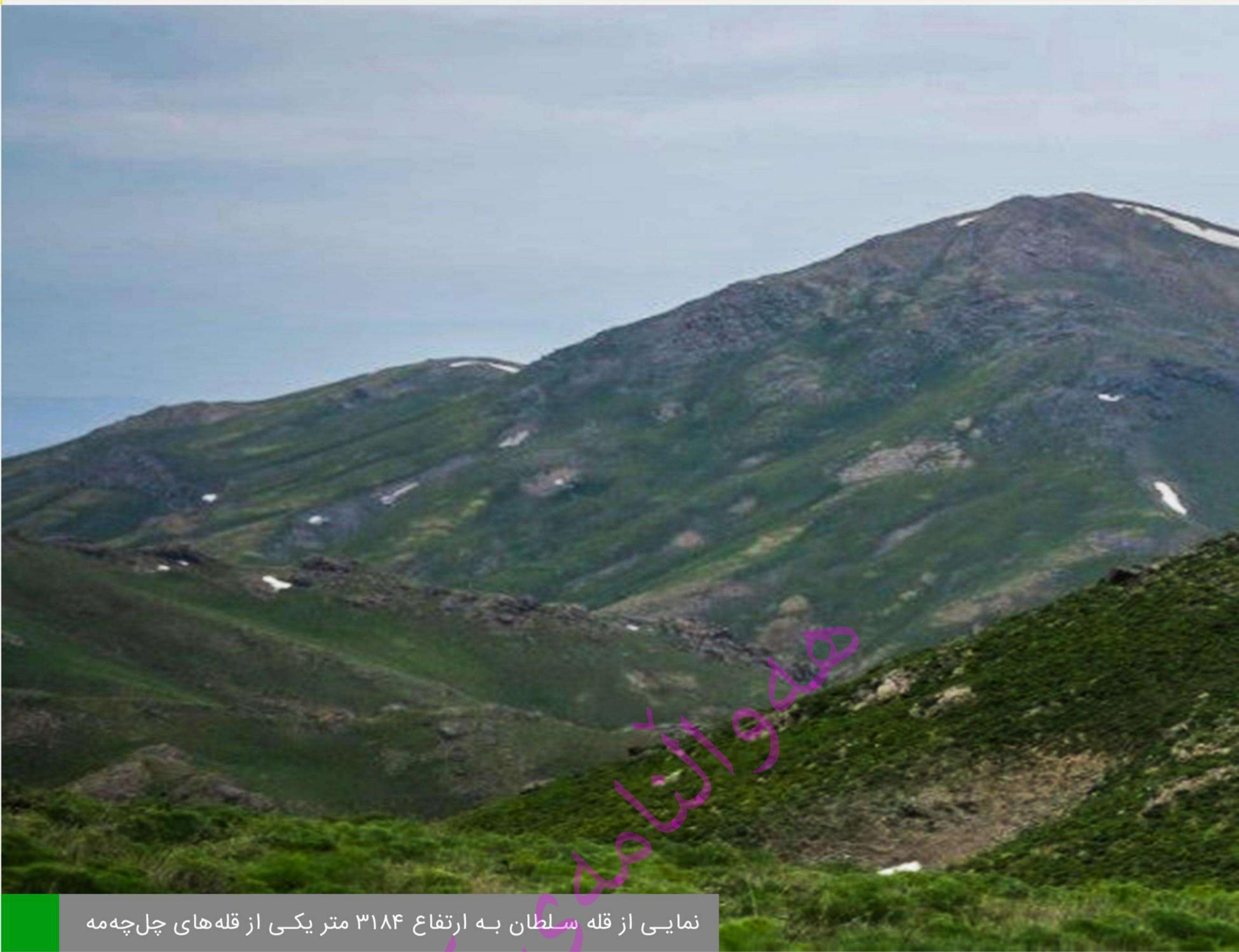

گروه تاریخ و جغرافیای فصل‌نامه چل‌چمه

زندگی ما انسان‌ها به پایداری کوه‌ها بستگی دارد، مخصوصاً اینکه کوه‌ها در سطوح و اطراف و جبهه‌های خود توده‌های متراکم برف و یخ را برای زندگی بخشیدن به جلگه‌های اطراف و پایین دشت تل انبار نموده است و آب را که مظهر آبادانی و زندگی است برای ما به ارمغان می‌آورد. هر اندازه کوه‌ها را بهتر و بیشتر بشناسیم خود را بهتر می‌شناسیم و به غنای زندگی بیشتر و بهتر ما منتهی می‌گردد.

مسلماً بشر امروز که در شهرهای بی‌دروپیکر گردآمده، دچار چنان بحران‌های روحی گشته و کیفیت زندگی‌اش چنان افول نموده که مسلماً بهترین راه زندگی با طبیعت و راه مدارای با آن را از دست داده است.

این نسل دارد گوش شنوا را از دست می‌دهد و جنون رفاه‌طلبی و سیطره‌اندیشی چنان رقابت بی‌امانی را به راه انداخته که در این بازار فتنه و آشوب از طبیعت سخن گفتن گویا کاری بیهوده است و حفظ میراث‌های گران‌بهای جامعه که همان اکوسیستم کوهستان (کوه، آب و جنگل و تنوع زیستی آن است)، خیالی محال است و این نیز سخن بیهوده‌ای است که بشر مصرفی باید همه چیز را ببلعد و هیچ چیز را به امانت برای آیندگان به یادگار نگذارد. با توجه به اینکه ایران در کمربند خشک و نیمه‌خشک آسیا واقع است، اگر کوه‌های زاگرس در غرب و البرز در شمال نبودند حتی آب برای آشامیدن نداشتیم. پس هر اندازه از کوه‌ها بگوییم که گفته‌ایم ادای مطلب را ننموده‌ایم. مجموعه کوه‌های زاگرس خصوصاً در کوردستان به برکت زمستان‌های طولانی و ارتفاعات بلند چل‌چمه بزرگ‌ترین ذخیره‌گاه آب که در جنوب غربی دیواندره واقع است

نمایی از قله سلطان به ارتفاع ۳۱۸۴ متر یکی از قله‌های چل‌چمه

صدها گونه گیاهی و دارویی بی‌نظیر را در خود جای داده است از جمله: ۱- سولان یا گل پامچال ۲- کاشمه ۳- لوشه ۴- پسل ۵- کول ۶- سمور ۷- ریواس ۸- منی ۹- سوره بنه ۱۰- گونی ۱۱- کنیوال ۱۲- پیچک ۱۳- برزا ۱۴- سنوبر ۱۵- قیتران ۱۶- بنفشه ۱۷- سالمه و غیره.

چل‌چمه بی‌نظیرترین مجموعه گل و گیاه را در ایران به وجود آورده است که موزه طبیعی است. خصوصاً اینکه یکی از سرچشمه‌های ثابت سه رودخانه مهم ایران است. از جمله:

۱- رودخانه قزل‌اوزن که به سفیدرود می‌ریزد.
۲- یکی از شاخه‌های رودخانه سیروان که از "برپله" سارال سرچشمه می‌گیرد به دریای آزاد عمان می‌ریزد.

۳- محل آبرگیری رودخانه زرینه‌رود یا (خوذخوزه) که به سد بوکان می‌ریزد. اهمیت آن بیشتر آشکار می‌گردد، به‌ویژه اینکه تمام شهرهای سقز، بوکان، میاندوآب، بناب و تبریز از سد بوکان سیراب می‌گردد که آبرگیری آن از کوه‌های چل‌چمه است.

سد بوکان بزرگترین مرکز ذخیره آب در شرق بوکان که در سال ۱۳۵۰-۱۳۴۷ به وسیله شرکت اتریشی "آپور" احداث گردید.

مجموعه کوه‌های چل‌چمه شامل نزدیک به ۱۰ قله بلندتر از ۳۰۰۰ متر را در بر می‌گیرد از جمله "شانشین" در چل‌چمه به ارتفاع ۳۱۷۳، "دالاش"، "دوبرا" به ارتفاع ۳۰۰۰ متر، کوه "سولتان" به ارتفاع ۳۱۸۴ متر، کوه "کانی میران"، کوه "هزار مثرگ"، کوه "مزگوت و میرزا" به ارتفاع ۳۰۵۰ متر، قله "قؤلی‌زلتخا" به ارتفاع ۳۱۹۸ متر، "هوازو" به ارتفاع ۲۸۷۰ متر، "به‌رقه‌لا" به ارتفاع ۲۸۵۰ متر، "باشورتی" و کوه "که‌رکوژ"، "ساتیار-نام یکی از پادشاهان ماد" با ارتفاعات گوناگون می‌باشند که لازم است بیشتر حدود و اکناف آن‌ها را معلوم نمود و هم‌جواری کوه‌های چل‌چمه با همدیگر و با دیگر روستاهای اطراف نیز مشخص گردد.

خود قله چل‌چمه یا شانشین دارای یال‌های متعددی است

از جمله: ۱- کهل با ۲- یال مله‌کوه ۳- یال قوئی‌زلتخا ۴- یال گاوکلان ۵- یال بهره‌ده قبیله ۶- یال شان‌شین ۷- یال کال‌کالی ۸- یال دلؤ ۹- یال ئه‌ستره‌دهش (حوض سیاه).

برای آگاهی بیشتر، خوانندگان لازم است بدانند که بیشتر مناطق رشته‌کوه‌های چل‌چمه به علت پوشش گیاهی بیلاق‌نشین دامداران کشور در مقطعی هم‌جوار عراق هم بوده است، خصوصاً میان دو دولت ایران و عراق در اواخر دولت قاجار و در زمان پهلوی اول پیمانی بوده است به نام؛ "پیشخورانه" که دامداران مناطق گرمسیر کردستان عراق از مناطق بازیان و گرمیان که مشهور به جاف بوده‌اند، در قبال پرداخت وجه مشخص برای گوسفندان، اسب و گاو برای چرای دام خود به این مناطق آمده‌اند که کمتر از سه ماه و بیشتر از پنج ماه در سال نبود. در مرزبانی "مرز" پیشخورانه پرداخت نموده و در مناطق کوهستانی و خوش آب‌وهوای چل‌چمه بیلاق‌نشین بوده‌اند که تأثیر زیادی روی فرهنگ نام‌گذاری این یال‌ها و مناطق چل‌چمه در طول زمان داشته‌اند.

مثلاً "کانی‌زلتخا" این یال به اسم دامداری بود به نام زلیخا، یا "هوار جه‌مین" که بیلاقی بزرگ و با تنوع گل و گیاه گوناگون بوده بین آبادی "دره‌وزان" و "شاقه‌لا" واقع بوده است که صاحب دام کسی بوده به اسم "جه‌مین" که هنوز به این نام مانده است.

یا کانی "چاوده‌ش" که بین آبادی "گورچتر" حومه منطقه مریوان و "عیساولا" که آبادی است مشهور به قلعه مریوان به اسم زن صاحب بیلاق بود به نام "چاوده‌ش" یعنی چشم سیاه که هنوز در خاطره‌های افراد قدیم مانده اگرچه شاید نسل کنونی، نام‌گذاری و وجه تسمیه آن را نداند.

حال به شناسایی بیشتر یال‌های کوه چل‌چمه می‌پردازیم:

یال مله‌کوه: هم‌جوار به آبادی اسحاق‌آباد است.

آبادی سوله: روبروی کوه "دوبرا" یکی از قله‌های چل‌چمه است.

یال بهره‌ده قبیله: روبروی "کانی با" و آبادی "ته‌وه‌کلان" است.

یال مله‌کوه: متصل است به کوه "باشورتی" و "ئیسحاقاوا".

یال کانی زلتخا: از یک طرف به "قشلاق جاف" و از یک طرف به آبادی "سولان" متصل است. در ضمن با "سوله" اشتباه نگردد.

"سوله" کوه مرتفعی است با ۲۱۵۳ متر ارتفاع در محدوده شهرستان مریوان، بخش سرشیو یکی از کوه‌های چل‌چمه در ۲۰ کیلومتری شمال شرق مریوان مختصات طول ۴۶-۱۵ درجه عرض ۳۵-۴۰.

قله "شانه‌شین" یکی از قلله‌های بلند چل‌چمه؛ از یک طرف به یال "هتل" متصل است و از یک طرف به آبادی "گوگجه" که حومه شهرستان مریوان واقع است که ۳۱۷۳ متر ارتفاع دارد. یال کال‌کالی: یکی از یال‌های چل‌چمه است که به اسم زن جاف که صاحب بیلاق بود، به نام "کالی" شده است.

حال مجموعه کوه‌های چل‌چمه را از نزدیک بررسی کنیم:

- ۱- کوه مزگه‌وت و میرزا (مسجد و میرزا): یکی از قلله‌های کوه چل‌چمه، پشت آبادی "نه‌رگسه له" و از یک طرف متصل است به آبادی "کؤل" و از یک طرف به آبادی "دۆزه‌خده‌ره" وصل است که ۳۰۵۰ متر ارتفاع دارد.
- ۲- کوه هنگه‌لانه (لانه زنبور): یکی از کوه‌های رشته‌کوه چل‌چمه است از یک طرف پشت آبادی کانی میران که هم‌جوار کوه سلطان و از یک طرف هم‌جوار کوه "سولتان ئاغزه‌توو" است.
- ۳- کوه به‌ردی مه‌لاخدر (سنگ ملاخدر): یکی از کوه‌های چل‌چمه است که هم‌جوار آبادی گول چتر است.
- ۴- کوه هه‌زارمترگ (هزار مرتع): یکی از رشته‌کوه‌های چل‌چمه است از یک طرف متصل است به آبادی "هه‌واره گهرمه" و از یک طرف به "شانشین".
- ۵- کوه کانی میران: یکی از کوه‌های چل‌چمه است از یک طرف وصل است به آبادی "ذتراوت" و هم‌جوار کوه "دووبرا" که یکی از قلله‌های بزرگ چل‌چمه است.
- ۶- کوه کونه شمشم (Koneh shamsham): ارتفاع ۲۵۰۰ متر در محدوده مریوان از یک طرف متصل است به آبادی "تؤراخ‌ته‌په" توراخ در ترکی یعنی گل و از یک طرف به آبادی سوله هم‌جوار است.
- ۷- کوه باشورتی: مشهور به "هه‌له‌جاذ" هم‌جوار آبادی "ئاگجه" است (آگجه حومه مریوان است).
- ۸- کوه هه‌له‌کؤکان: یکی از کوه‌های چل‌چمه است از یک طرف متصل است به آبادی "ذثواسه" و از یک طرف به آبادی "کانی که‌وو".
- آبادی "ذثواسه" و آبادی "کانی که‌وو" متصل است به کوه‌های "میشیاو" و "شیان" که میشیاو و شیان هم‌جوار کوه‌های کردستان عراق است.
- ۹- کوه "سه‌رستلاو": یکی از قلله‌های چل‌چمه که هم‌جوار کوه کاک نعمت است.
- ۱۰- کوه "کاک نعمت": یکی از کوه‌های چل‌چمه که متصل است به آبادی اسحاق‌آباد.
- ۱۱- کوه ماره سوور (مار سرخ): یکی از کوه‌های چل‌چمه است بین آبادی اسحاق‌آباد و کوه کاک نعمت واقع است (گویا مار سرخ رنگ در این کوه زیاد است).
- ۱۲- کوه قؤلی‌قاورمه: مشهور به کوه "پشت دربند" از یک طرف وصل است به کوه "کانی‌تاله" از یک طرف به آبادی "دره‌وزان" در دیواندره و از یک طرف با آبادی "قزلبلاغ" (چشمه قرمز) هم‌جوار است.
- ۱۳- کوه برده‌سپی (پشت دربند).
- ۱۴- کوه "کانی‌تاله و بئش‌کاو": متصل هستند به آبادی قزلبلاغ و آبادی شاقله در حومه شهرستان دیواندره و در امتداد کوه دربند و برده سفید هستند.
- ۱۵- کوه "ده‌ره‌ته‌نگت": بین کیواراوی و پشت دربند واقع است.
- ۱۶- کوه دربند: پشت آبادی شاه قلعه است و در امتداد کوه پشت دربند است.
- ۱۷- کوه "که‌ل‌کوژ": یکی از قلله‌های رشته‌کوه چل‌چمه که متصل است به آبادی "ته‌وه‌که‌لان" و از یک طرف آبادی "شریف‌آباد"، (کل همان کل فارسی) کوژ یعنی کشتن جایی که کل‌ها را در آن کشته‌اند.
- ۱۸- کوه "گرد‌هقولینگ": متصل است به آبادی دره وزان: از یک طرف و آبادی "شاه قلعه" که پشت کانی شیخ احمد واقع است. "قولینگ" یعنی کلنگ کوهی.

- کوه "تاله‌سه‌خته": هم به آبادی ده‌ره وزان و هم شریف آباد هم‌جوار است.
- ۲۰- کوه "باینچو": از ماموخ مشتق می‌شود و روبروی آبادی باینچوب است.
- ۲۱- کوه دالاش (کرکس): یکی از رشته‌کوه‌های چل‌چمه که مشرف است به آبادی "قزلبلاغ" (چشمه قرمز) و از یک طرف آبادی "دوزه‌خده‌ره".
- ۲۲- کوه هه‌زارم‌ثرو (هزار مرتع): طرف یال کل با "گردنه باد" یال چل‌چمه و کوه دوبرا واقع است.
- ۲۳- کوه سولتان: یکی از رشته‌کوه‌های چل‌چمه پشت آبادی نرگس‌له واقع است.
- ۲۴- کوه قه‌جه و کوه کونه‌قاژ (لانه کلاغ): از یک طرف متصل است به کوه سلطان و از یک طرف کوه سلطان آغزه تو است.
- ۲۵- کوه "سولتان‌ئاغزه‌توو-Soltan Aghzetoo": کوه بلندی است در سلسله کوه‌های چل‌چمه، به روایت فرهنگ شفای مردم به اسم صحابه‌ای است که گویا کشته شده و در بلندی همان کوه دفن شده‌اند.
- ۲۶- کوه "چشمه کانی با": پایین‌تر از سولانه ساخته است. مربوط به آبادی توکلان است. کانی (چشمه) و با (باد). قبلاً که در مناطق روستایی و دورافتاده یک بیماری شایع بود که انسان‌ها بدنشان باد می‌کرد، معتقد بودند اگر بیایند از این آب بخورند و با آب این چشمه آبتنی کنند خوب خواهند شد و شفا باز خواهند یافت.
- ۲۷- کوه کانی میران (چشمه امیران): هم به آبادی توکلان و هم به آبادی شاه قلعه متصل است. در منطقه دیواندره و هم‌جوار منطقه کانی زیرینه است که به جرأت می‌توان گفت منطقه "کانی‌زئذینه" در ایران بزرگترین پوشش نعنای و پونه کوهی را دارا است.
- ۲۸- کوه "په‌پوله بهار" (په‌پوله یعنی پروانه): یکی از کوه‌های چل‌چمه است که همیشه پروانه‌ها و دیگر پرندگان کوچک در آن زندگی می‌کنند.
- ۲۹- کوه "باشورتی": کوهی از سلسله کوه‌های چل‌چمه که گل و گیاه خوشبو در آن به‌وفور وجود دارد و اسم دیگر این کوه گل‌زرد مشهور است که بیشتر گل‌های این کوه و دامن آن زردرنگ است.
- ۳۰- کوه "سوصانه‌سه‌خته": که منطقه‌ای سخت است و گل سولان "گل پامچال" زیاد دارد.
- ۳۱- کوه "گاوه‌لان": لان یعنی لانه، گاوه گیاهی است که در قدیم برای سوخت تنور و هیزم بخاری منزل استفاده می‌کردند. در بعضی از مناطق کردستان این هیزم را "گوگم" هم می‌گویند.
- ۳۲- کوه "قه‌بره‌دؤمه": که بین "سلطان آغزتو" و کوه "دوبرا" واقع است که یکی از قله کوه‌های چل‌چمه است که بالای کوه، قبر یک چادرنشین باقی‌مانده که در زبان کردی به "دؤم" مشهور هستند و به همین نام باقی مانده است.
- ۳۳- کوه "گوله‌وشار": بین آبادی "گلچهر" و آبادی "صوفی بله" است. مخصوص شخصی به نام ملاخدر بوده است و به همین نام نام‌گذاری شده است.

در آخر لازم می‌دانم که از چند بیلاق مشهور در منطقه چل‌چمه نام ببرم:

- ۱- بیلاق "قوصینگ‌ئه‌حمه‌دخدر": یک نفر جاف بوده که بیلاق آن بین آبادی دره وزان و آبادی شاه قلعه واقع بوده است در منطقه شمال شرق دیواندره.
- ۲- بیلاق "میکائیله‌کوثره": سر ایل جاف‌ها بوده و "پیشخورانه" به دولت مرکزی ایران داده و از منطقه بازیان که منطقه گرمسیر در کردستان عراق بوده برای چرای دام‌های خود به منطقه بین آبادی "شاه قلعه" و آبادی "دره وزان" آمده که هنوز بقایای گورستان این جاف‌ها در منطقه بیلاقی آن باقی مانده است.

کوثره: در اینجا کور معنی می‌دهد که گویا یک چشم ایشان کور بوده است.

۳- هوار یا بیلاق کانی چاوده‌ش: در دامنه قله شاه‌نشین چل‌چمه است که به اسم صاحب بیلاقی بوده به اسم "چاوده‌ش" یعنی چشمان سیاه که اسم زنی بوده نام‌گذاری شده است و بالای آبادی "بست" واقع است و چشمه خیلی پرآب و سردی را هم داراست.

۴- بیلاق جه‌مین: خوش آب‌وهوا و پر از تنوع گیاهی است بین آبادی دره وزان که او هم جاف بوده و این بیلاق به اسم جمین نام‌گذاری شده است.

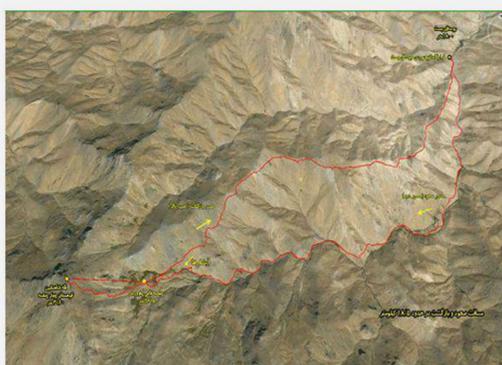
۵- بیلاق کانی زصخا: در منطقه چل‌چمه که به اسم صاحب بیلاق زلیخا نام‌گذاری شده است.

از این نام‌ها معلوم می‌شود که زن‌گرد در انجام کارها و دامداری، نقش اساسی داشته است و شخصیت مستقل خود را نشان داده است و چون همیشه تولیدکننده بوده است، نام‌گذاری بیشتر مکان‌ها و بیلاق‌ها به اسم آن‌ها ثبت شده است.

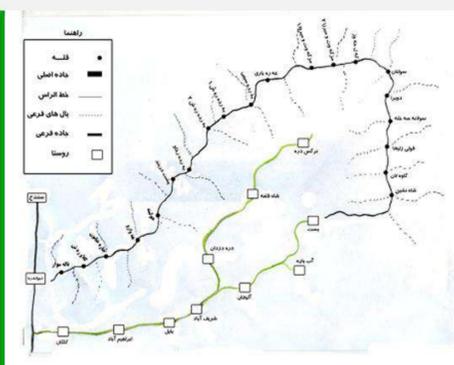

هیئت کوهنوردی دیواندره در بهار ۱۳۹۳ به قله سلطان

از راست به چپ:
سیدجمیل باینچوئی، ایوب آقارضایی
هیوا قریشی، کورش کهزادی
سلام اسماعیل‌سرخ، حسین فیاضی

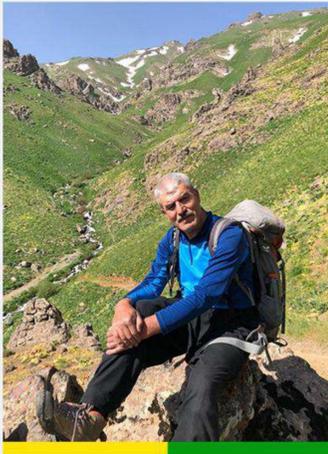

کروکی خط الرأس قله‌های
چل‌چمه از آرشیو مربی
کوهنوردی دیواندره جبار
سلیمانی گرفته شده است.

نمادهای آیین میتراپیسم در کوههای زاگرس در کردستان (چل‌چمه دیواندره)

اسماعیل سرخ. مدیر بنیاد زاگرس شناسی ایران.

کوههای چل‌چمه بزرگ‌ترین منبع آبیگری در کردستان ایران هستند که در ۶۵ کیلومتری جنوب غربی شهرستان دیواندره واقع شده است. از یک طرف رودخانه چل‌چمه از کوههای شاه‌نشین، قوئی زلیخا، بهر قه‌لا، سلطان، دو برا، ساتیار، قبر دومه، و مسجد و میرزا (مجموعه کوههای چل‌چمه)

سرچشمه گرفته در پل صاحب با رودخانه سرشیو همبستر شده و به سد بوکان یا لگزی می‌ریزد و تمام شهرها را تا تبریز با تمام مزارع و کارخانه‌ها را سیراب می‌کند. از یک طرف رودخانه‌های سرپله سارال، رودخانه قزل‌اوزن را تشکیل می‌دهند که مرکز آبیگری سفیدرود در شمال خواهد بود.

از طرف دیگر رودخانه‌های برپله سارال به رودخانه سیروان می‌ریزد و نهایتاً به دریای عمان. علی‌رغم چندین مقاله که به کردی و فارسی در مورد چل‌چمه نگاشته‌ام باز هم پر از رمز و راز است. و ناگفتنی‌ها از جمله بازگویی نام‌ها و اساطیر و افسانه‌های داستان‌های کردی که بازگشتی است به رخدادهای دوران مهرپرستی و آیین میتراپیسم.

از جمله در مسیر کوهنوردی بر قلعه (به‌رقه‌لا) به بام کردستان یعنی قوئی زلیخا (۳۲۰۰ متر)، سنگ طلسم شده‌ای است به نام (به‌رده کچی) یعنی دختر سنگ شده، که افسانه چنین می‌گوید. حکمروایی بوده است در این مسیر به‌رقه‌لا که صاحب قدرت و نفوذ که دخترش عاشق پسر چوپان هوارچی (بیلاق‌نشین) و کاروانی منطقه شده، که بدگویان و نزدیکان حاکم این را روا نمی‌دارند و به بدگویی به نزد حاکم می‌پردازند که دختر شما شایسته پسر یک چوپان نیست. از اینکه حاکم دخترش را دوست می‌دارد از کشتن آن‌ها صرف‌نظر می‌کند ولی نمی‌گذارد این دو تا ابد همدیگر را ببینند.

حکم چنین است هوارچی باید پشت به به‌رقه‌لا برود و دختر حاکم به طرف برقلعه بیاید و آن‌ها همدیگر را نگاه نکنند تا از همدیگر دور می‌شوند و همدیگر را دیگر نبینند. اما از آنجا که دختر و پسر تاب این جدایی را ندارند روی برگردانده و همدیگر را نگاه می‌کنند و به محض نگاه کردن به همدیگر طلسم شده و به سنگ تبدیل می‌شوند که سنگواره‌های آن‌ها در منطقه به نام (به‌رده کچی) دختر سنگ شده به یادگار مانده است. که عین این افسانه به روایتی دیگر در غار کرفتو تکرار می‌شود. افسانه سی که نیشکه و به‌رده خیات (سه دختر و سنگ خیاط).

نام‌گذاری این جایگاه‌ها در فرهنگ شفاهی و فرهنگ عامیانه مردم جایگاهی خاص دارد. چون بسیاری از اخبار و اطلاعاتی که در تاریخ گم شده است در افسانه‌ها قابل کشف و استفاده است و کمکی به عرصه مهم شناخت هویت ملت‌ها است.

این افسانه‌ها هسته‌ای از واقعیت دارند که در طول زمان در هاله‌ای از تخیلات و در معرض افزودن‌ها و کاستن‌ها قرار می‌گیرند. روایت شده همین افسانه و اسطوره در کوه برقلا به نوعی دیگر همان داستان سی که نیشکه در غار کرفتو است که سینه‌به‌سینه نقل می‌شود.

حاکم قلعه کرفتو سه دختر داشت، که یکی بسیار زیبا و ساده‌زیست بود، و برخلاف خواهرانش درخواست‌های بسیار نداشت. روزی حاکم دخترش را صدا کرد و گفت تا به حال درخواستی از من نکرده‌ای هر آنچه بگویی اجابت می‌کنم.

درخواست دختر از پدر قبایی (که‌وا) از برگ گل سرخ برای او تهیه کند. جار زدند هر کس قبایی از گل سرخ برای دختر پادشاه بدوزد پاداش بزرگی نصیب او می‌گردد. پسری چوپان که خیاطی بلد بود به قلعه کرفتو می‌رود، همه از زیبایی و برازندگی او متحیر می‌شوند. حاکم از تصمیم خود با وی سخن گفت و خیاط اعلام آمادگی کرد و هفت روز مهلت خواست. هنگامی که خبر زیبایی خیاط به دختر حاکم می‌رسد شبانه عزم کرد، که پنهانی به دیدار وی برود.

از او خوشش آمد، هر شب پنهانی به دیدار او می‌رفت و پسر خیاط هم دل به او می‌بندد. این دو دلباخته هر شب همدیگر را ملاقات می‌کردند تا شب هفتم این ملاقات ادامه یافت. دختر بعد از هفت روز به نزد پدر رفته گفت: پدر قبا بدون پیراهن (کراس) به چه کار من می‌آید؟ به خیاط بگو: که لباسی از برگ گل زرد برایش بدوزد. باز خیاط هفت روز مهلت خواست. پس از این هفت روز بازهم دختر درخواست یک شال از گل برگ گل آبی کرد. پدر بازهم دستور داد و پسر خیاط هفت روز دیگر مهلت خواست. که در هفته آخر بود که مخبران قصر خبری به حاکم رساندند که دختری و پسر خیاط سر و سری با هم دارند و دلیل درخواست‌های مکرر دختر این است. دختران هم از ماجرا خبردار شدند. فردا پدر آن‌ها را نزد خود خواند اما آن‌ها انکار کردند. در روز موعود دختر و پسر پس از طی مسافتی دوری هم را تاب نیاورده و به همدیگر نگاه کردند و این نگاه‌ها تا ابد درهم‌آمیخته شدند و پسر خیاط و دختر و خواهرانش به مجسمه سنگی تبدیل شدند. افسانه دختر حاکم و پسر خیاط در فرهنگ شفاهی مردم چنان جای باز کرده که سینه‌به‌سینه نقل شده.

که رهفتوو بو تو وه باخ به‌ریه‌وه
وه کوو مولکه ساحیو نه‌تنمه سه‌ریه‌وه
مالم له مه‌ران دل له که رهفتوو
لهو بهر هیوانه کهم که هات و چوو
چاوت نه‌ستیره‌ی خه و لی نه‌که‌وتوو
وه‌یته په‌ریه‌که‌ی قه‌لای که رهفتوو
خوم به‌رده خه‌یات وا لهو به‌ره‌وه
سووتیام و برژیام قه بهر خوره‌وه
له سئ که‌نیشکه هه‌تا بان قه‌لا
له پیشوازی بالات نه‌یکه‌مه ته‌لا
نه‌ترسم له ئیش دووری بالای تو
بوومه به‌رده‌که‌ی سایه‌ی قه‌لای تو

در مکان‌های زیادی در کردستان، جاینامه‌هایی باقی مانده است که این اماکن در کوه‌ها و مغازه‌ها می‌توانند ره‌یافت‌های تازه‌ای پیرامون مهرپرستی در کردستان به دست دهند. از جمله در بیشتر نقاط شهر مریوان به نقاطی تحت نام "به‌رده بووک" یا "سنگ عروس" یاد کرده‌اند. از فولکلور عامیانه و در افواه به قدمت و قداست این کلمات و این جایگاه‌ها می‌توان پی برد. در منطقه مه‌باد هم از جاینامه‌ی به نام "زاوا و بووکان" داماد و عروس" یاد کرده‌اند.

هرچند که شاید تعداد کمی از مردم محل بدانند که این سنگ‌های بزرگی که به وسیله آن‌ها چهارطاقی‌هایی در بلندای این کوه‌ها ساخته شده به چه منظوری بوده است یا سنگ‌های به اشکال نیم‌رخ انسان که غالباً آن‌ها را جایگاه‌هایی برای دیده‌بانی دانسته‌اند و در پاره‌ای جاها نیز آن‌ها را جایگاه‌هایی می‌دانند که در بیشتر اوقات در آن‌ها آتش روشن بوده که البته برای پرستش نبوده و صرفاً از طریق آن به اهالی پایین‌دست خبر رسیدن لشکریان مهاجم را داده‌اند.

به راستی این اماکن و جاینام‌ها چه معنایی می‌توانند داشته باشند. احتمالاً در حکم نیایشگاه‌هایی به دربار مهر بوده است. از تقدس و احترامی که در هر نقطه از کردستان برای این اماکن وجود دارد، می‌توان دریافت که تفسیر و تحلیل این ترکیب جز در چارچوب دین مهری نمی‌گنجد. به همین دلیل است که می‌بینیم در اطراف آن به افسانه و روایات زیادی پرداخته‌اند.

اسامی زیاد دیگری که با مهر و مهری‌گری نمی‌تواند چندان بی‌ربط باشد، در نقطه‌نقطه کردستان وجود دارد. جاینام "به‌رؤژه" که سابقاً شهر بانه را بدین نام می‌خواند و "رؤژه‌یانی" در معرض خورشید قرار گرفتن، منطقه‌ای در ۳ کیلومتری غرب بوکان در روستای عزیز کند. اما مهم‌ترین آن غار باستانی کرفتو در شهرستان دیواندره که "تالیت" مورخ رومی از آن با عنوان "معبد خورشید" نام برده است.

یکی دیگر از جاینام‌هایی است که حضور مهرپرستان در کردستان را تأیید می‌کند. این غارها که از غارهای آهکی و طبیعی است. در هزاران سال پیش مکان مناسبی برای گروه‌های قومی محل بوده است. این نگار کنده که به علت وجود کتیبه‌ای از خدای یونانی هراکلس بر سر در آن به "معبد هرکول" هم اشتهار یافته است، حدود ۷۵۰ متر طول دارد. در چهار طبقه، وجود نورگیرها، دو حوضچه سنگی، دالان‌های تاریک، مشعل گاه‌ها و اتاق‌های زیاد و نگار کنده‌های زیاد از حیوانات و دست انسان بر روی دیوارها نشان می‌دهد که در ادوار گذشته فعالیت‌های زیادی در غار توسط کسانی که در آن استقرار داشته‌اند صورت گرفته است. گمان می‌رود در قرن سوم میلادی زمانی که امپراطور روم با ایران در جنگ بود، کلنی از لشکریان روم در این محل حضور داشته‌اند، زیرا بر دیواره غار جمله‌ای بدین مضمون نقش گردیده است: «هراکلس در این محل حضور دارد،

پلیدی در این محل راه نیابد». آثار به‌دست‌آمده از کرفتو نشان از سکونت دوره اشکانی می‌دهد. بر دیوارهای بیرونی غار اشکال گیاهی و حیوانی زیادی که جنبه آیینی داشته‌اند دیده می‌شود.

به جرأت می‌توانم بگویم کوهستانی بودن منطقه چل‌چمه مه همچون موزه‌ای، گرایش‌های کهن را در خود محفوظ داشته است. از این ویژگی می‌توانم در کوه "به‌ر قه‌لا" نیم‌رخ "به‌رده کچی" سنگ دختر" را تفسیر کرد. حاکمی که دخترش دل به پسر کاروانی چوپان و هوار نشین می‌بندد و آواز فولکلور:

پشت قه‌لا مهرؤ، بهر قه‌لا ریته
من هه‌ولی تومه، تو هه‌ولی کیته
از آن نشأت گرفته است. پسر کاروانی ندا می‌دهد:
خوم کوره کاروانی، شهو به هه‌رده‌وه
سهر خه و ده‌شکینم به سهر به‌رده‌وه

به نوعی در اینجا در کوه "به‌ر قه‌لا" همان داستان "سئ که‌نیشکه و کوره خه‌یات" قلعه کرفتو تکرار می‌گردد. و دختری که از طبقه حکمران است دل در گرو پسر هورانشین می‌بندد. به نوعی قربانی می‌گردند و آن‌ها محکوم به جدایی می‌شوند که همدیگر را نگاه نکرده و در غیر این صورت طلسم شده و به سنگ تبدیل می‌گردند.

وجود مغازه‌ها و تخت سنگ‌های زیادی (جهت ثبت وقایع) از جمله مسائلی بوده است که زاگرس را به بوم‌گاه مناسبی برای رشد آیین‌ها و ثبت ادبیات حماسی کهن تبدیل کرده است. از این زاویه است می‌توان افسانه "به‌رده کچی" را در کوه "به‌ر قه‌لا" در دامن چل‌چمه تفسیر کرد و افسانه در هاله‌ای از نمادهای مهری گم می‌شود.

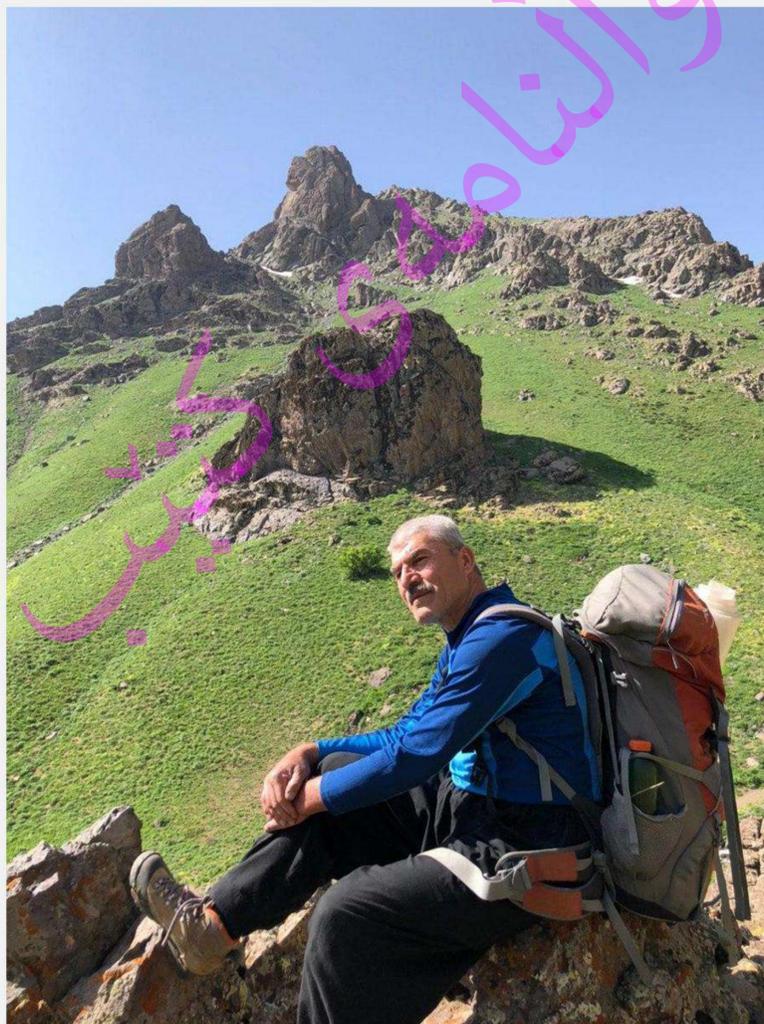
"هانری شارل پوش" در مقاله‌ای عالمانه درباره میترا گوید: "مذهب میترا را اسرار و رموزی احاطه کرده است به طوری که نجات از گمراهی در نتیجه آشنا شدن به آن رموز و مراسم به دست می‌آید و همین رازها باعث شده است که میترا بعدها مسحور در افسانه‌سازی‌های زمان خود شود.

مراسم و آیین‌های راز آمیز میترايي که با آمدن زردشت تا حدود بسیار زیادی در انزوا قرار گرفت و تنها در گوشه‌ها و در کوهستان‌ها توانست به حیات خود ادامه دهد و کوهستان‌های زاگرس از جهت سیاسی برای این امر محل مناسبی بود. انتخاب شبان و پیوند ناگسستی که چوپانان با کوه دارند نیز درخور توجه است. اینکه هم در افسانه "سئ که‌نیشکه" و بهره خه‌یات، در کرفتو و "بهرده کچی" در "بهر قلا" چوپان و پسر چوپان نقش دارند.

و آخرالامر ردپای تناسخ را خوب می‌توان دید. تناسخ طبیعت جامعه ابتدایی است و درواقع یک نوع مناسک گذراست. تنها از طریق تناسخ است که آمال فرد ابتدایی برآورده می‌شود. که طی آن، گاه قهرمان به شکل انسان و گاه به شکل حیوان بدل می‌شود.

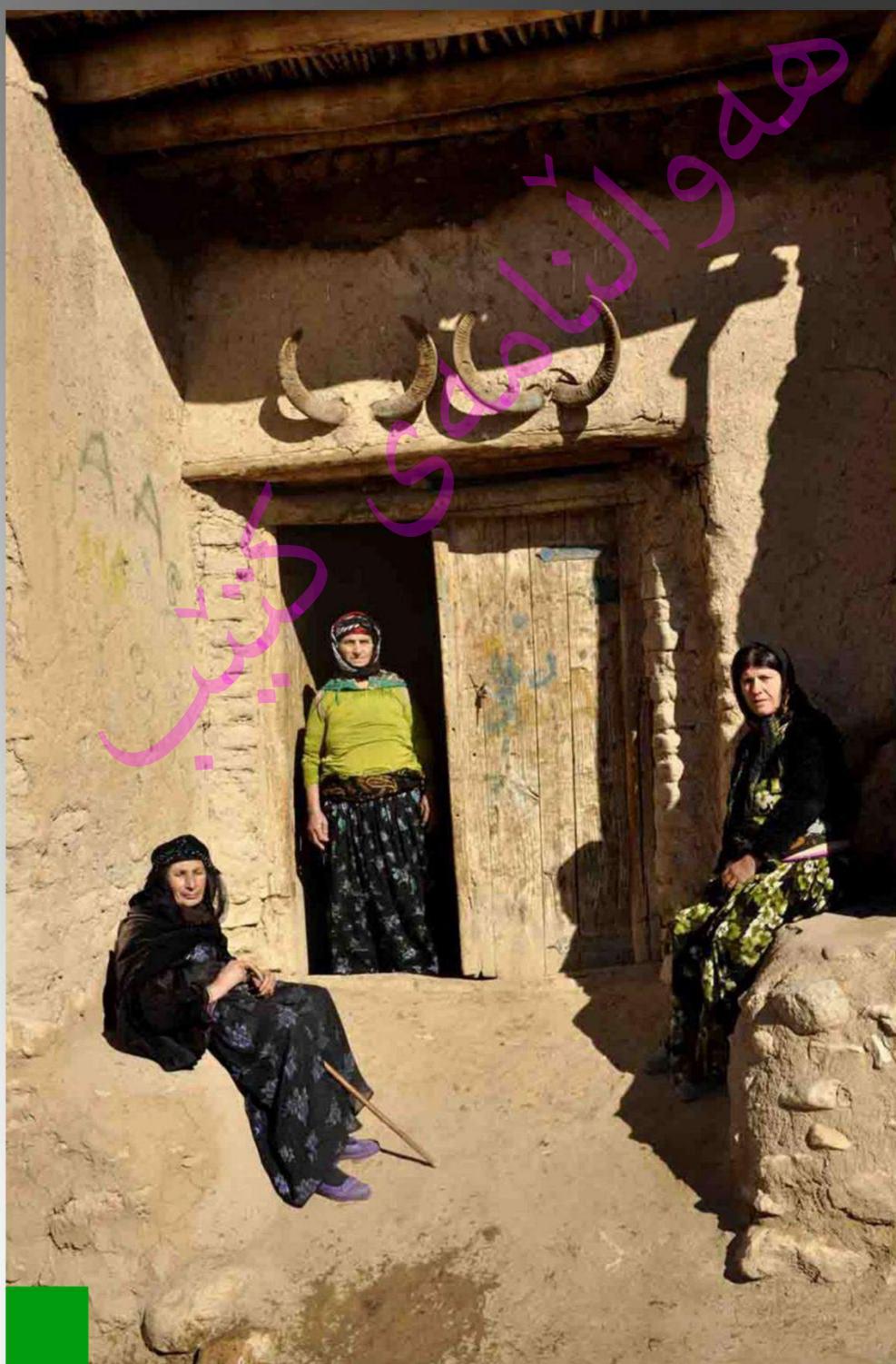
کهنگی داستان چنان راز آمیز است که هنوز سخن برای گفتن دارد.

منابع این مطلب در دفتر نشریه موجود است.

دختری که به گناه عشق به پسر
چوپان طلسم شده، در کوه
به‌رقه‌لا- چل چه مه دیواندره.

منظور از تمثیل‌های حیوانی؛ ضرب‌المثل‌ها، استعاره‌ها و مثال‌هایی است که کاراکتر آن‌ها گونه‌ای حیوان می‌باشد و یک حیوان در ترکیب روستا و ژرف‌ساخت آن نقش اصلی را دارد. بسیاری از این تمثیل‌ها شفاهی و مکالمه‌ای هستند که غالباً در گفتگوی روزمره یا غیرمستقیم برای مخاطب و سوژه گفتگو به صورت ارسال‌المثل برای توضیح موضوع، توصیف موقعیت، تفهیم مخاطب و تأثیرگذاری بیشتر به کار می‌روند. چنین تمثیل‌هایی با بهره‌گیری از مصداق‌های عینی و ساده‌سازی، موضوعی را چنان توضیح می‌دهد که نیازمند تفکر و تأمل عمیق نباشد.

ساخت و پرداخت این ضرب‌المثل‌ها هرچند در حوزه فرهنگ عامیانه و شفاهی دسته‌بندی و ارزش‌گذاری می‌شوند در اندیشه و ناخودآگاه کاربران رسوخ کرده، درونی شده و بخشی از معرفت جامعه با اقتصاد دامداری و کشاورزی را در رویارویی با تناقض‌ها، معضلات و مسائل گوناگون فردی و اجتماعی تشکیل می‌دهند.

استفاده از کاراکتر حیوانات در تبیین و تفهیم یک موضوع به‌جای مثال‌های ذهنی و انتزاعی به ساختن و پرداختن تمثیل‌هایی ملموس، عینی و حاضر در اعیان انجامیده که به سهولت درک و انتقال پیام‌های پنهان در آن کمک بیشتری می‌کند. از این‌رو بررسی محتوایی و تاریخی آثار آن‌ها به‌گونه‌ای نقد ذهنیت و معرفت‌شناسی سنتی جامعه نیز محسوب می‌شود.

مکانیسم روانی و فرهنگی ساخت تمثیل‌های حیوانی بر مبنای الگوبرداری از خصلت و غرایز حیوانی و تعمیم آن بر پیوند سه‌گانه میان حیوان، طبیعت و انسان بنا شده است که از واقعیتی طبیعی به واقعیتی تاریخی و اجتماعی گذر کرده و واجد معنی شده اما تا به روزگار ما رسیده از شمار و کاربرد آن‌ها کاسته شده و با گسست هرچه بیشتر پیوند میان حیوان، طبیعت و انسان به سبب اقتصاد و تولید صنعتی، گسترش شهرنشینی، ارتباطات پیشرفته مجازی و تحولات فکری و زبانی در افق فلسفه، تولید معنا و صراحت بیشتر در نقد و انتقال پیام، از شمار و کاربرد آن‌ها بیشتر کاسته خواهد شد.

بیان چنین تمثیل‌هایی در مکالمات و کنش‌های گفتاری از لحاظ ساخت صوری و نحو کلمات، معنی قاموسی روشنی دارند اما از جنبه ژرف‌ساخت شامل ناگفته‌ها و معنی نامرئی هستند. از این‌رو تمثیل‌ها به‌طور کلی و تمثیل‌های حیوانی سویه‌ای استعاری هم دارند؛ زیرا امکانات زبان را برای تولید معنا به کار برده و سبب توسعه آن شده‌اند.

اما چرا آدمیان برای توصیف و بیان برخی خصوصیات شکلی و رفتارهای ماهوی دیگران، حیوانات را مثال می‌آورند و از آن‌ها تمثیل ساخته‌اند؟ اگرچه منشأ ویژگی‌های منفی نسبت داده شده به کاراکترهای حیوانی در واقع خصایل و رفتارهای خود انسان‌ها می‌باشند اما انسان برای تبری جستن از آن در راستای استعلای خود، آن‌ها را به موجوداتی پست‌تر نسبت می‌دهد تا در مناسبات میان عالم هستی، جایگاه برتر و والاتری برای خود قائل شود.

در اینجا تناقضی بروز می‌کند: موجودی برتر، گونه خود را با موجوداتی پست مقایسه می‌کند و برای تنظیم و شکل دادن به رفتار و شخصیت خود از آن‌ها الگوسازی می‌کند. افزون بر آن، چنین تمثیل‌هایی به‌زعم پژوهندگان و متفکران، کاربرد آموزگاری و تعلیمی داشته، بخشی از نظام تفکر استدلالی و شناخت‌شناسی سنتی جوامع و فرهنگ‌ها را در رویارویی با چالش‌ها و مسائل گوناگون فردی و اجتماعی تشکیل می‌دهد.

(۱) به‌طوری‌که بازنمای احساس، شیوه تفکر و اقلیم جغرافیایی- فرهنگی آن است. در روزگاران پیشین چنین ضرب‌المثل‌هایی مانند میانجی میان طبیعت و ادراک انسان عمل می‌کرد، به طوری‌که هر ضرب‌المثلی که حیوانی در آن نقش اصلی را دارا بوده نه‌تنها انسان را به تقلید و الگوبرداری از قوانین طبیعت و غرایز حیوانی رجوع می‌داده، بلکه از راه مقایسه و مطابقت به اندیشه و تخیل و تجربه بشری نیز شکل می‌داده است و در جریان بیانگری و اقناع‌سازی به عنوان ادله عرضی و فرهنگی کاربرد داشته‌اند. نظیر این قیاسات و تمثیل‌ها که در زبان فولکلور کوردی وجود دارند در میان زبان و فرهنگ ملت‌های مختلف دنیا اعم از شرقی و غربی نیز یافت می‌شوند و حیرت‌آور اینکه به‌صورتی یکسان و با معانی مشابهی هم بیان و درک می‌شوند.

از دلایل بیان مشابه و معنی یکسان این تمثیل‌ها در جوامع زبانی و فرهنگی گوناگون می‌توان به پدیده وام‌گیری از زبانی دیگر و انگیزه‌های مشترک جهانی و جهانی‌های زبانی اشاره کرد.

برخی استعاره‌ها و تمثیلات حیوانی در زبان کوردی عبارتند از:

دوو گا له دوئیکدا بن، رهنگی یهک نه‌گرن، خووی یه‌کتر ده‌گرن.

بزن شه‌ویک له ههر کوئی بخه‌وئی، جیگا‌که‌ی خوئی پاک ده‌کاته‌وه.

خوا حه‌قی بزنی کوئل له بزنی شاخدار نه‌ستینئ.

ورچ له کونای خوئا ده‌نگ ناکات.

که‌ری دیز حه‌ز به توپینی خوئی و زهره‌ری خاوه‌نی ده‌کات.

به‌رخ‌ی نی‌ر بو سه‌برینه.

دیئی تسکه‌ن گوئی گورگ خنکینی نابئ.

به پشیله‌یان وت کام مالت پیخوشه؟ وتی نه و ماله‌ی کابانی کویر بی!
لای هه‌لوی به‌رزه فری به‌رزه مژی، چون بژی شه‌رته نه وه‌ک چنده بژی.

زه‌وی سه‌خته و گاوان له‌گا ده‌گری تاوان.

به‌که‌وچکی ئاو ده‌که‌ویته مه‌له. (بیچوه مراوی)

به دوعای که‌ر، جو ناباری.

سه‌گی هار چل شه‌وی عومه‌ره.

سه‌گی کونه ماسی، پاسی جرتاوا ده‌کا.

له ده‌م گورگم سه‌نده‌وه، گه‌مال بردی.

قه‌زای مریشکی هیلکه که‌ر، بکه‌فی له گایی جفت نه‌که‌ر.

خوا یار بی، با عالم مار بی.

تا شوان خه‌فتوئی، ران دوورترئه‌که‌فیته‌وه.

ههر هیلی لار بی، هی گا بو‌ره.

یا عبارات ترکیبی و توصیفی بسیاری مانند :

مه‌ری گیژ، سه‌گی سپله، دیله به با، به‌رانی شیت، که‌رویشکه خه، مریشکی کر که‌وتوو، ریوی فیله‌باز، وشتی لوق، سه‌گی پاسووتاو، گورگی باران دیده، گای قه‌شقه، ریوی فیله‌باز، مانگا به‌که‌ل،...

این‌ها صفاتی هستند که انسان بار نخست از غرایز، کنش و رفتارهای حیوانات استخراج کرده و بار دوم آن‌ها را چون برجسی به دیگران نسبت می‌دهد. این عبارات و تشبیهات معمولاً به عنوان تمثیل و توصیف در مورد کسانی به کار برده می‌شود که خصوصیات فیزیکی، شخصیتی یا حرکات، رفتار و خصلت‌هایی مشابه حیوانات گفته شده از خود نشان می‌دهند یا چون رفتار قابل انتظار و مقبولی از خود نشان نمی‌دهند لذا عملکرد آن‌ها را به خصوصیات فیزیکی، رفتاری یا غریزی حیوانات منصوب می‌کنند و عموماً جنبه تحقیرآمیز دارند.

دلالت‌های بیانی چنین عباراتی که سازنده الگوهای رفتاری مثبت و منفی، مقبول و مطرود نیز هستند، از طریق ارائه الگوی رفتار حیوانی به رفتار و کنش «انسان» ها نسبت داده می‌شوند. در حوزه فرهنگ ارزش‌مدار و تمدن انسانی نسبت به نیک و بد چنان رفتارهایی نقد، نکوهش یا تحسینی متوجه کاراکتر حیوانی تمثیل‌ها و ضرب‌المثل‌ها نخواهد بود بلکه به عنوان وسیله‌ای برای تحقیر، سرزنش، تعلیم، تنبیه یا ترغیب کسی به ترک یا در پیش گرفتن عملی به کار برده می‌شود.

آشکار نیست ساختن و متداول شدن چنین ضرب‌المثل‌هایی مربوط به چه زمان و دوره‌هایی از حیات اجتماعی و فرهنگی ما است و نمی‌توان تاریخ دقیقی از سده‌های دور و دیر یا میانی گذشته برای تداول آن‌ها تعیین کرد اما می‌توان یقین حاصل کرد که بازنمای گفتاری از روزگاران همزیستی نزدیک انسان با طبیعت، جریان گفتگو و فرهنگ شبانی، دامداری و کشاورزی است که به تدریج بخشی از فولکلور و فرهنگ عامیانه را به خود اختصاص داده و به دوران ما نیز رسیده است.

عبارات و الگوهای کلامی واجد چنین تمثیل‌هایی هیچ‌گاه توسط رسانه‌ها و نهادهای آموزشی و فرهنگی رسمی و جدی تبلیغ و ترویج نمی‌شود؛ اما با وجود گسترش شهرنشینی و سلطه غالب فرهنگ رسمی، آثار چنین تمثیل‌ها و ضرب‌المثل‌هایی هنوز در مکالمات روزانه مناطقی جریان دارند که شیوه غالب معیشت و تولید در آنجا بر پایه کشاورزی و اقتصاد شبانی یا میراث گفتمانی آن استوار است.

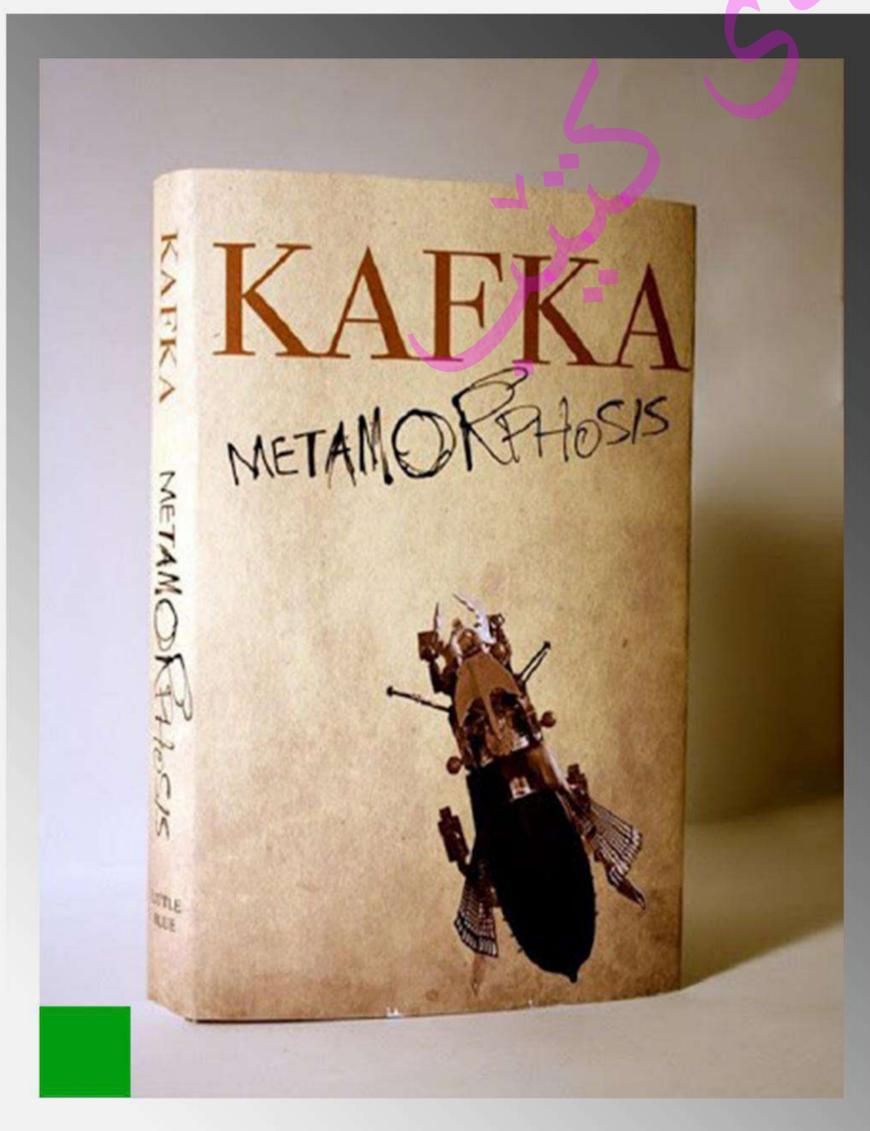
استفاده از تمثیل‌های حیوانی سابقه‌ای هم در گفتمان عالمان دینی برای فهم عوام دارد. برای مثال امام محمد غزالی عالم و فقیه سده‌ی یازدهم میلادی در بیان و توصیف خوی و خصال غریزی و ناپسند انسان بارها از باب تمثیل و قیاس به بهایم و سبایعی هم چون سگ، گرگ، خوک و... اشاره کرده است.

سگ استعاره‌ای از خوی آن حیوان است که «به سبب آن در مردم افتد».
(غزالی، کیمیای سعادت ۱۳۹۴: ۳۲-۲۸)

فرانتس کافکا نویسنده آلمانی‌زبان چک در سوم ژوئیه ۱۸۸۳ در پراگ به دنیا آمد. تحصیلاتش را در رشته دکترای حقوق در دانشگاه آلمان به پایان رسانید و به عنوان کارمند بیمه چند سالی به استخدام دولت درآمد.

در سن چهل‌ویک سالگی بر اثر بیماری سل که آن زمان بسیار شیوع داشت درگذشت. بیشتر کارهای کافکا بعد از مرگش انتشار یافت. کافکا وصیت کرده بود آثار چاپ‌نشده‌اش را بسوزانند ولی دوستش ماکس برود به این وصیت‌نامه عمل نکرد. آثار این نویسنده در شش جلد «سه رمان، دو مجموعه داستان کوتاه و یک جلد حاوی نوشته‌ها و یادداشت‌های پراکنده» انتشار یافته است. رمان‌های قصر، محاکمه، و آمریکا همه ناتمام مانده است. معروف‌ترین آثار او عبارتند از گروه محکومین، مسخ، دیوار چین و مجموعه داستان‌های کوتاه پزشک دهکده.

کافکا در سال ۱۹۲۴ در آسایشگاه بیماران ریوی در وین درگذشت. گفته‌اند با ظهور کافکا ادبیات داستانی به دو دوره متمایز از هم تقسیم می‌شود (پیش از کافکا و بعد از کافکا). ادبیات داستانی پیش از کافکا ادبیاتی تعقل‌برانگیز و متکی بر خرد و اندیشه بود. کافکا ادبیات داستانی را به قلمرو خیال و رؤیا کشاند و مدرنیسم را که با نمادگرایی در اواخر قرن نوزدهم آغاز شده بود گسترش داد. افکار کافکا بر محور تنهایی انسان از خود، بیگانگی و کاوش در ذهن شد که باعث تعمق

خلاصه‌های از کتاب مسخ: داستان بلند مسخ در سال «۱۹۱۲» در پراگ نوشته شده و در «۱۹۱۵» در نشریه کاغذ سفید به چاپ رسیده است که به شرایط ویژه یک بازاریاب به نام گرگور زامزا می‌پردازد که یک روز صبح خود را به صورت جانوری عظیم‌الجثه مبدل می‌یابد. پنج سال می‌شود که گرگور پس از ورشکستگی پدرش، به‌عنوان بازاریاب در شرکتی در پراگ کار می‌کند و برای بازاریابی مدام در سفر است. در این پنج سال او تنها تأمین‌کننده هزینه خانواده (پدر، مادر و یک خواهر بنام گرته) است. در کارش همیشه وقت‌شناس و ساعی بوده و در این مدت حتی یک‌بار هم بیمار نشده است. وقتی خودش را تبدیل به جانور می‌یابد ساعت شش و شش و نیم صبح است. او بایستی خودش را به قطاری که ساعت پنج صبح حرکت می‌کند برساند.

نماینده شرکت به خانه زامزا می‌آید تا علت تأخیرش را جویا شود. خانواده و نماینده در اتاق نشیمن پشت اتاق گرگور جمع شده او را صدا می‌کنند و حالش را می‌پرسند. گرگور می‌کوشد به آن‌ها و به‌ویژه به نماینده شرکت بفهماند که حالش خوب است و به زودی لباس پوشیده سر کار خواهد رفت ولی صدای او دیگر انسانی نیست و کسی آن را نمی‌فهمد، درحالی‌که او حرف‌های دیگران را درمی‌یابد.

پس از تلاش فراوان موفق می‌شود در اتاقش را باز کند. نماینده شرکت با مشاهده او فرار می‌کند و تلاش گرگور برای بازگرداندنش بی‌فایده است. پدرش او را با تهدید مشت و عصایی که از نماینده شرکت به‌جا مانده است به اتاقش برمی‌گرداند. از این به بعد تنهایی و شرایط رقت‌بار او شروع می‌شود.

در آغاز تنها خواهرش به اتاقش رفت‌وآمد دارد و برایش غذا می‌آورد. خانواده‌اش دچار بحران مالی می‌شوند و ناچار تن به کار می‌دهند. پس از چند ماه امید خانواده برای بهبود گرگور به یأس تبدیل می‌شود و کم‌کم او را موجودی مزاحم و مضر می‌یابند.

یک روز خواهرش تصمیم می‌گیرد با کمک مادرش اسباب اضافی اتاق گرگور را خالی کنند تا او فضای بیشتری برای حرکت داشته باشد. مادر که تنگی نفس دارد با دیدن گرگور (پس از چند ماه نخستین بار است که مادر، گرگور جانور شده را می‌بیند) بی‌هوش می‌شود. پدرش که از همان آغاز نسبت به او رفتاری خصمانه دارد در همین موقع به خانه برمی‌گردد.

گرگور می‌کوشد به کمک مادرش بشتابد. پدر که عمل او را عاملی در بدحال شدن بیشتر مادر می‌یابد، چند سیب به‌سوی گرگور پرتاب می‌کند. یکی از سیب‌ها در پشت گرگور می‌نشیند و پس از مدتی می‌گندد و او را بیمار می‌کند.

خانواده‌اش در پی راهی هستند تا از شرش خلاص شوند، گرگور روزبه‌روز ضعیف‌تر می‌شود تا اینکه در پیکره حیوانی‌اش می‌میرد. پس از مرگش اعضای خانواده با هم به گردش می‌روند. کاری که ماه‌ها انجام نداده بودند.

آنچه داستان بلند مسخ را تا حد یک شاهکار ادبی برمی‌کشد از یک‌سو مسخ یک انسان به حیوان است که خود تبدیل به درون‌مایه داستان می‌شود. از سوی دیگر، زاویه‌های دید گوناگون در این داستان باعث ایجاد موقعیت‌های داستانی متفاوتی می‌شود که ساختار آن را نمایندگی می‌کند.

نکته دیگر اینکه داستان از دیدگاه یک حیوان تصویر می‌شود، حیوانی که حساسیت‌ها و نگرانی‌های انسانی‌اش، انسانی‌تر از بعضی از انسان‌ها بروز می‌کند. زمان داستان سه ماه طول می‌کشد. داستان در اواخر پاییز و اوایل زمستان است و در اوایل بهار به پایان می‌رسد. زمان در این داستان نقش ویژه‌ای در تفسیر داستان ایفا می‌کند.

گرگور زمانی به یک حیوان تبدیل می‌شود که هوا سرد و گرفته است، آنچه با شرایط دردناک او همسانی دارد. رنگ قهوه‌ای پوست او نیز با آن فضای تیره همخوانی دارد. داستان زمانی پایان می‌گیرد که یک روز بهاری آفتابی است که پایان رنج‌های او و همچنین با احساس شادی خانواده‌اش به خاطر خلاص شدن از شر گرگور هماهنگی دارد. داستان در زمان گذشته روایت می‌شود، ماجرای داستان در فصل اول چند ساعت بیشتر طول نمی‌کشد؛ یعنی از ساعت شش و نیم صبح تا حدود ظهر که گرگور دوباره می‌خوابد.

گرگور زمانی به یک حیوان تبدیل می‌شود که هوا سرد و گرفته است، آنچه با شرایط دردناک او همسانی دارد. رنگ قهوه‌ای پوست او نیز با آن فضای تیره همخوانی دارد. داستان زمانی پایان می‌گیرد که یک روز بهاری آفتابی است که پایان رنج‌های او و همچنین با احساس شادی خانواده‌اش به خاطر خلاص شدن از شر گرگور هماهنگی دارد. داستان در زمان گذشته روایت می‌شود، ماجرای داستان در فصل اول چند ساعت بیشتر طول نمی‌کشد؛ یعنی از ساعت شش و نیم صبح تا حدود ظهر که گرگور دوباره می‌خوابد. در این فصل خواننده افزون بر اینکه به موقعیت نابسامان و اندوه‌بار گرگور و تلاش نافرجامش برای لباس پوشیدن و حاضر شدن برای رفتن به سر کار پی می‌برد با خانواده و شرایط کاری‌اش آشنا می‌شود. در فصل دوم، کنش داستانی از غروب همان روز وقتی که گرگور از خواب کابوس مانندش بیدار می‌شود آغاز می‌شود. زمان ماجرا در فصل دوم حدود دو ماه طول می‌کشد که در آن خواننده بیشتر درباره خانواده و به‌ویژه خواهر هفده ساله گرگور بنام گرتِه آگاهی می‌یابد. در این فصل ضمن شرح موقعیت گرگور حیوان شده و ارتباط خواهر با گرگور که تنها انسان رابط گرگور با جهان بیرون است پرداخته می‌شود.

پایان داستان با حادثه مهمی (پرتاب سیب از طرف پدر به طرف گرگور که عامل مهمی در مرگ او محسوب می‌شود) به اتمام می‌رسد. در فصل آخر که ماجرا یک ماه بیشتر طول نمی‌کشد گرگور نه تنها از لحاظ روحی، از زخمی که در پشتش بجا مانده رنج می‌کشد. مرگ گرگور توسط خدمتکار بیوه پیر کشف می‌شود و با گردش رفتن خانواده داستان به اتمام می‌رسد. انسانی که به سوسک تبدیل می‌شود آدم را دچار ترس موهومی می‌کند. در نگاه اول مسخ، جهان تردید و عدم قطعیت است. اهمیت کار کافکا در مسخ به خاطر درهم‌آمیزی رؤیا و واقعیت نیست، چرا که ذهنیت از این دست در قصه‌های قدیم و جدید بسیار است و در افسانه‌ها و قصه‌ها فراوان از تبدیل انسان به حیوان حکایت شده است. تازگی کار کافکا و برجستگی آن نه نمادین است و نه تمثیلی، بلکه هنر کار کافکا در اینجا همسو کردن خواننده نه به‌عنوان خواب و رؤیا که همچون واقعیتی به خواننده القا شده است.

و مغشوش‌نگاری رمان و جان‌پنداری و همذات‌پنداری خواننده با گرگور سوسک شده که خود این عمل، تبدیل به درون‌مایه می‌شود که ساختار داستان را نمایندگی می‌کند. با جابجایی زاویه دید (راوی) و شخصیت اصلی داستان بین باور راوی و ناباوری شخص مسخ‌شده دامن می‌زند تا کنش داستانی را پیش ببرد و ساختار داستان را بسازد و منجر به باور خواننده در حیوان شده گرگور می‌شود و احساس همدردی مخاطب را به همراه دارد دغدغه کار کافکا در این بود که نتواند چنین باوری را به خواننده القا نماید. در غیر این صورت تمام ساخت داستان در هم می‌ریخت و آن وقت بود که نه تنها دیدگاه‌ها بدان‌گونه که در داستان پیش رفته، بلکه هنر نویسنده که می‌کوشد مسخ شدن گرگور را نه به‌عنوان رؤیا که همچون واقعیت به خواننده بیاوراند، عمل نمی‌کرد.

اصلاح است همین‌جا بگویم نوآوری کافکا در ادبیات جهان جایگاه خاص خود را یافته است، و به شکلی از قاعده و چهارچوب‌ها تخطی کرده و پا را از حیطه عادت شده جامعه ادبی خود فراتر نهاده و به قالبی نو و اصول‌مند وفادار باشد و آن را به جامعه ادبی خود پیشنهاد دهد. در اینجا باید گفت فرق بین رمان‌های معروف به رئالیسم جادویی (صد سال تنهایی گارسیا مارکز) و دیگر داستان‌هایی این نویسنده و مسخ وجود دارد و این است که در رئالیسم جادویی عملکرد انتزاعی در بین رؤیا و شخصیت‌های جادویی وجود دارد و رؤیا و واقعیت درهم‌آمیزی شده ولی در مسخ، کنش (تبدیل انسان به حیوان) به قصد بیان رؤیا یا جادو مطرح نشده بلکه خود نقش‌مایه‌ای است که تبدیل به ساختار داستانی می‌شود. در بررسی کلی از مسخ، راوی به عنوان دانای کل از شخصی بنام گرگور زامزا نام می‌برد که یک روز صبح وقتی بیدار می‌شود خود را می‌بیند که تبدیل به حشره عظیمی شده است.

و آن وقت است راوی به شخصیت داستان فرصت می‌دهد از طریق خود گویه موقعیت خود را به پرسش بکشد؟ چه بر سرم آمده؟ با این خود گویه، داستان از زاویه دید یک حشره بیان می‌شود. پس از این جمله پرسش‌آمیز تأکید می‌شود که این خواب یا رؤیا نبود (یعنی گرگور خواب نمی‌دید). چه کسی تأکیدی دارد؟ راوی یا خود گرگور؟ مسلم است راوی به‌عنوان دانای کل بر رؤیا نبودن مسخ گرگور تا کید دارد.

اگر گرگور قبول می‌کرد به جانور تبدیل شده دیگر تلاش نمی‌کرد به دیگران بیاوراند که همه چیز عادی است به همین خاطر می‌کوشد لباس بپوشد و به نماینده شرکت ثابت کند سالم است و به‌زودی برای رفتن به سر کار آماده می‌شود.

زمانی که دچار تزلزل نسبت به موقعیت خود می‌شود با خود می‌گوید: چه می‌شد اگر کمی دیگر می‌خوابیدم و همه این دیوانگی‌ها را فراموش می‌کردم. تناقض‌های فراوان در محتوای رمان نیز هم‌ذات این آشفتگی است.

اما مکان در عین آشنا بودن ناآشناست. جهانی کابوس‌گونه شخصیت داستان را در بر گرفته که هر لحظه آرزوی رهایی از آن را در سر می‌پروراند. (ساعت شش و نیم بود و عقربه‌ها آرام جلو می‌رفتند. از شش و نیم هم گذشته بود به یک ربع به هفت هم نزدیک می‌شد، ممکن بود ساعت زنگ نزده باشد؟ (ص. ۸۹). در اینجا با اینکه جمله‌ها توسط سوم شخص بیان می‌شود و نه به‌وسیله شخصیت داستان، ولی به عینه می‌بینیم که ذهن خود شخصیت است که بازتابانده می‌شود.

راوی که دانای کل است می‌داند که ساعت زنگ زده یا نزده! این تردید و پرسش تنها می‌تواند مربوط به شخصیت داستان باشد که خواننده نگرانی او را عمیق‌تر احساس می‌کند. کنش داستانی در ارتباط با خانواده گرگور با زاویه دید بیرونی پیش می‌رود. به بیان دیگر وقتی سخن از گرگور در میان است راوی کنار او یا در او ایستاده است و بین آن‌ها فاصله کمی وجود دارد.

اما راوی با شخصیت‌های دیگر فاصله‌اش را بشدت حفظ کرده به همین خاطر است که ما به عنوان خواننده اثر از احساس و اندیشه و رفتار گرگور به‌طور قیاس‌ناپذیری بیشتر از خانواده‌اش آگاه می‌شویم. تنها خواهرش گرتی است که از او عاطفی‌تر سخن گفته می‌شود، زیرا رابطه عاطفی‌تری بین آن دو وجود دارد گرچه تا دوسوم داستان خواهر نام مشخصی ندارد از او تنها به‌عنوان خواهر نام برده می‌شود. نام گرتی زمانی بکار می‌رود که با کمک مادر می‌خواهد اتاق گرگور را از اثاثیه خالی کند تا او جای بیشتری برای حرکت داشته باشد.

گرتی تنها کسی است که به اتاق گرگور رفت‌وآمد می‌کند و برایش غذا می‌برد ولی آن زمان که خواهر می‌خواهد وسایل اضافی را خارج کند احساس مخاطب با او یکی می‌شود و این احساس تا زمانی با خواهر است که با حالتی خیرخواهانه می‌خواهد او جای بیشتری برای حرکت داشته باشد، اما کم‌کم متوجه می‌شویم حس قدرت و خودرأی بودن در او تقویت می‌شود تا جایی که پیشنهاد مادر را که خواست گرگور نیز هست نادیده می‌گیرد. مادر از روی دلسوزی می‌گوید:

«آیا این‌طور نیست که انگار ما با دور کردن اثاثیه نشان می‌دهیم که دیگر امیدی به بهبود او نداریم و او را بی‌ملاحظه به حال خود رها کرده‌ایم؟ به نظرم بهتر است که اتاق را به همان صورت قبلی بگذاریم تا وقتی که گرگور دوباره به حالت اولش برگشت همه چیز را همان‌طور دست‌نخورده ببیند و آنچه را که پیش آمده فراموش کند.»

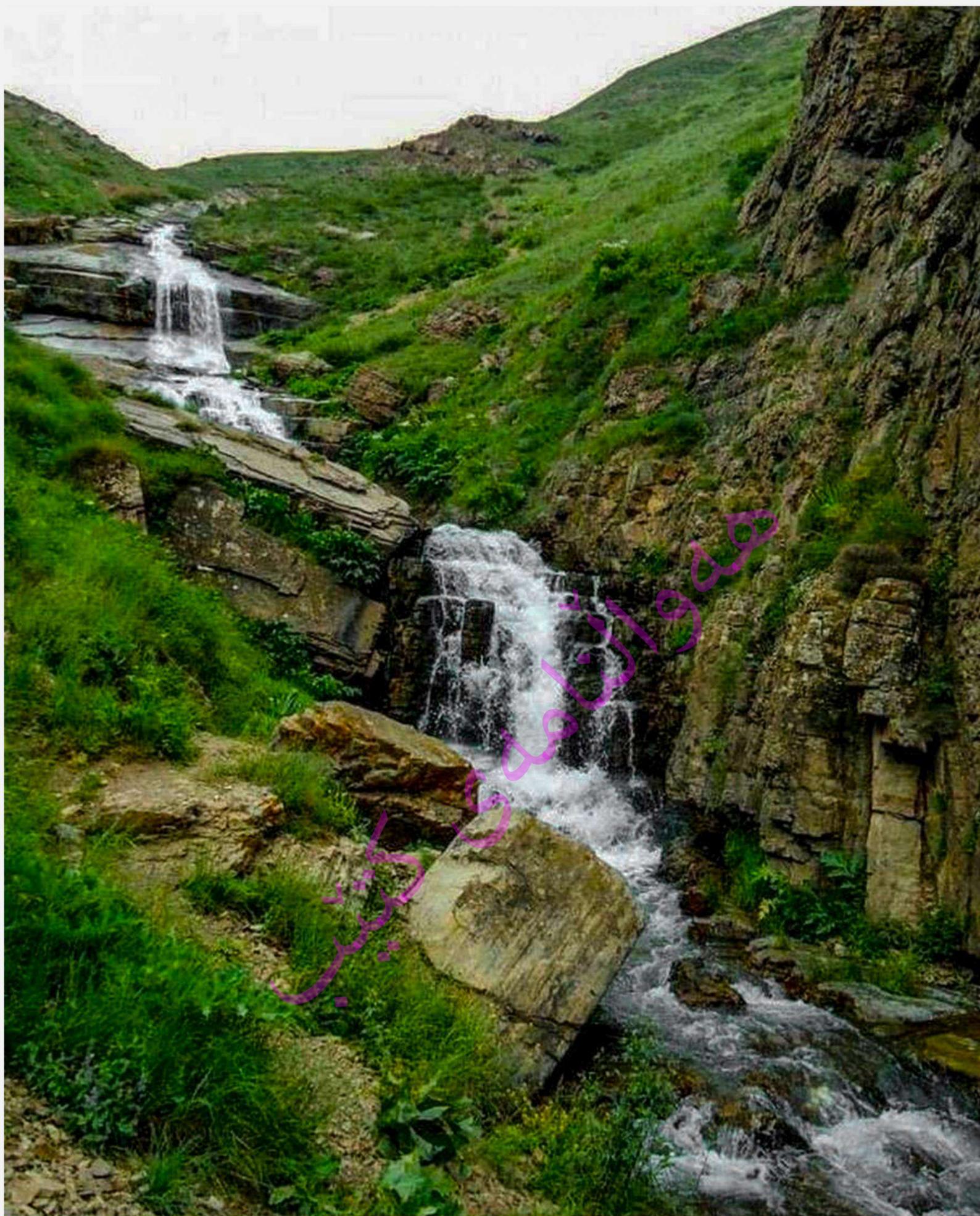
این احساس مادر شکوهمند است. امید بهبودی گرگور برای مادر وجود دارد و تا زمانی ادامه پیدا می‌کند که مادر، گرگور جانور شده را ندیده است. ولی گرتنه با وجود مقاومت گرگور خواست تصویر زنی که با پالتو پوست بر دیوار اتاق آویزان بود به زور از اتاق بیرون ببرد تصویری که تازگی و پیش از مسخ شدن از یک مجله مصور بریده بود و در یک قاب طلایی قاب کرده بود. به نظر می‌رسد که اثاثیه اتاق و به‌ویژه تصویر زن برای گرگور تنها امکان یا انگیزه حفظ رابطه خود با جهان انسانی‌اش بود، زیرا حیوانیت خود را نپذیرفته بود. جدایی از اثاثیه و تصویر زن به شکلی آغاز جدایی از خواهر هم هست که آخرین حلقه رابط بین گرگور و خانواده بود و بدین گونه است که تنهایی واقعی او آغاز می‌شود.

فضای اتاقی که گرگور در آن زندانی است بیشترین فضای داستانی را تنگ کرده به طوری که بیشترین کنش‌های داستانی در آنجا روی می‌دهد. این اتاق و شرایط گرگور تداعی کننده قصر است. قصر تنها برای کافکا وجود دارد، این جهان خیالی فقط مختص کافکا است. کافکا گرگور مسخ‌شده را (حشره یا سوسک) نمی‌نامد بلکه واژه قربانی (حیوان قربانی شده) را به کار می‌برد.

درواقع پاسخ گرگور نقش و جایگاه اشخاص و زاویه دیدها جابجا می‌شود. گرگور قبل از اینکه مسخ شود تمام درآمدش را در عرض پنج سال به خانواده‌اش می‌دهد. آن‌ها جز در خانه نشستن و مکیدن شیره جان او کاری نداشتند و او از همه درآمدش تنها چند پول سیاه برای تأمین نیازهای ضروری برمی‌داشت و تقریباً همه حقوق خود را به خانواده واگذار می‌کرد و حالا به عنوان یک حیوان هنوز هم مانند گذشته به سعادت خانواده‌اش می‌اندیشد. او نه تنها از رفتار ناخوشایند خانواده‌اش شکایتی نمی‌کند از اینکه نمی‌تواند برای آن‌ها کاری انجام دهد به شدت ناراحت است. کافکا با جابجایی موقعیت‌ها، کوله‌بینی و بی‌رحمی انسان‌ها را در برابر موجودی که همانند آن‌ها نیست به تصویر می‌کشد.

نکته مهم دیگری که در داستان حائز اهمیت است نقش شخصیت‌های فرعی است (نماینده شرکت، خدمتکار جوان، خدمتکار پیر و سه مستأجر) که در آخر رمان کم‌رنگ یا به کلی حذف می‌شوند اگر نبودن این شخصیت‌ها را نماد جامعه‌ای دانست که وجود دگرشده را لحظه‌ای نمی‌تواند تحمل کند به جز یکی از شخصیت‌ها، یعنی زن بیوه پیر خدمتکار که از دیدگاه او گرگور تنفرانگیز و وحشتناک نیست او نه تنها از این موجود عجیب و مضمئن‌کننده ترس ندارد بلکه با مهربانی می‌کوشد رابطه معمولی و دوستانه با او برقرار کند. با توجه به تصویری که راوی از این خدمتکار پیر ارائه می‌دهد اگر توجه کنیم یکی از عوامل مشترکی که آن‌ها را به هم نزدیک می‌کند رنج است. شناخت زن از رنج باعث می‌شود تا رنج دیگری را درک کند.

گرگور به خاطر حیوان شدن از سوی خانواده و جامعه طرد می‌شود دوران پیری و بیماری غیرقابل علاج نوعی مسخ‌شدگی در انسان است نیمه ناتوان انسان پیر سربار و مزاحمی است که در جامعه صنعتی به‌ویژه برای خانواده و جامعه پذیرفتنی نیست. این زن با رنجی دوسویه (هم رنج ناشی از زندگی مشقت‌بار و هم رنج بیماری و ناتوانی) به گرگور بسیار شبیه است، او شاید خود را در آینه گرگور می‌بیند همان‌گونه که راوی خود درگیر بیماری سل که در آن زمان بیماری غیرقابل علاج و مردم‌گریزی بوده است و بعد از انتشار مسخ با فاصله ۹ سال متأسفانه فوت می‌کند می‌تواند اشاره‌ای به موقعیت خود نویسنده باشد.

طبیعت زیبای چلچمه

The nature of beauty Chlcheme

درک درست از حق مسکن

فواد شهسواری، کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

سال‌های طولانی است که مسکن، به دلیل اهمیت روزافزون در رأس بحث‌های اجتماعی و اقتصادی جوامع مختلف قرار گرفته است. امروزه مسکن جزء لاینفک زندگی شهرنشینی و ضرورت توسعه اجتماعی و اقتصادی است که دسترسی به آن پیش‌شرطی برای برخورداری از سایر جنبه‌های حقوق بشری، از جمله حق کار بهداشت، امنیت اجتماعی، حفظ حریم خصوصی، آموزش و پرورش و... است. اهمیت مسکن مناسب بر زندگی و رفاه افراد باعث تأکید بر این حق در قالب یکی از ۳۰ ماده حقوق مدنی اعلامیه جهانی سازمان ملل (۱۹۴۸) و سایر معاهدات بین‌المللی شده است.

در تمامی تحقیقات دانشگاهی به بعد روانی و اجتماعی اهمیت مسکن، به دلیل ایمنی، راحتی، ثبات، رفاه و توانمندسازی خانواده‌ها اذعان شده است. مسکن پایگاهی مطمئن و امن برای تأمین نیازهای عاطفی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم است و نقش کلیدی در زندگی افراد و خانواده‌ها ایفا می‌کند که دستیابی مردم به اهداف زندگی بدون آن بسیار دشوار است.

بسیاری از برنامه‌ریزان شهری معتقدند که موفقیت برنامه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی یک کشور بستگی به مسکن کافی و مناسب برای جمعیت آن کشور دارد از سوی دیگر تجربه و شواهد حاکی از آن است که بهترین موقعیت برای توسعه و رشد سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی زمانی است که خانواده‌ها به مسکن مقرون‌به‌صرفه و مناسب همراه با امنیت مالکیت دسترسی داشته باشند.

اندیشمندان شهری بر این اعتقادند که مهم‌ترین عامل تأثیرگذار در میزان رضایت فرد از سکونت در یک شهر و نوع زندگی خویش، مسکن و شرایط محیطی آن است؛ و زندگی در شرایط مسکونی ناهنجار، سلامت جسمی و روانی ساکنین را بسیار متزلزل و نابسامان می‌کند. از سوی دیگر شکاف‌ها و تضادها در جامعه از طریق مسکن ایجاد شده و تداوم می‌یابند.

جایی که یک فرد در آن زندگی می‌کند تا حد زیادی بر سلامت، تحصیلات، شغل و امنیت وی مؤثر است. مسکن نه تنها نابرابری‌های اجتماعی را بازنمایی می‌کند بلکه عامل تداوم و تشدید این نابرابری‌ها نیز هست.

برحسب اهمیت مسکن، حق برخورداری از آن به یک حق جهانی تبدیل شده است که در سطوح بین‌المللی به رسمیت شناخته شده و با وجود این حق افراد زیادی وجود دارند که فاقد مسکن مناسب می‌باشند. با توجه به برآوردهای سازمان ملل متحد، ۳ میلیارد نفر در جهان تا سال ۲۰۵۰ در زاغه‌ها و محلات فقیرنشین سکونت خواهند گرفت که بیشتر این افراد در کشورهای در حال توسعه زندگی خواهند کرد. با وجود این حق در نظام قانون جهانی، خیلی از مردم به مسکن مناسب دسترسی ندارند و هنوز میلیون‌ها نفر در سراسر جهان در شرایط تهدیدآمیز زندگی می‌کنند (در محله‌های فقیرنشین پرجمعیت و اسکان غیررسمی یا در شرایطی که حقوق بشر و کرامت آن‌ها حفظ نمی‌شود).

حق برخورداری از مسکن ابزار مهمی ایجاد می‌کند تا شهروندان با استفاده از روندهای قانونی و سازوکارهای مختلف بتوانند از اجرای قانون برای داشتن مسکن مناسب و دریافت خسارت در هنگام نقض قانون مطمئن گردند. علاوه بر آن، با بررسی مسکن از منظر حقوق بشر، چارچوبی نظام‌مند، مشترک و قابل کاربرد به صورت جهانی برای توسعه اقدامات قانونی به وجود می‌آید که از آن طریق تحقق کامل حقوق مسکن ممکن می‌شود. بیشتر برنامه ریزان این بخش اکنون درک نموده‌اند که تعقیب حق مسکن به عنوان حقوق بشر، ترویج حکمرانی خوب، مسئولیت پذیری دولتی، شفافیت تصمیم‌گیری مشارکتی، مشارکت مردمی و همکاری‌های بین‌المللی است.

حق مسکن از مهم‌ترین و پراهمیت‌ترین حق‌های بشری برای تضمین استمرار معاش و رفاه انسان‌هاست که در بند یک ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸) مندرج شده است و نگاهی حساسیت‌برانگیز بر روی یکی از عوامل رفاهی و توسعه‌یافتگی یک کشور دارد؛ اما دستیابی به این حق نیازمند توجه دولت‌ها به فراهم ساختن زمینه‌های دستیابی به آن برای همه گروه‌های درآمدی، اجتماعی، قومی، سنی و جنسی بدون تبعیض، به‌ویژه برای آن‌هایی است که استطاعت مالی کافی ندارند و نیازمند حمایت می‌باشند.

تصریح ماده ۲۵ اعلامیه حقوق بشر در بند ۱، برای یادآوری «حق مسکن برای همه افراد با استاندارد مناسب زیستی» مخاطب خود را میان دولت‌ها جستجو می‌کند که اشاره به امنیت در مالکیت، دسترسی به خدمات و تسهیلات زیربنایی، دسترسی به خدمات اجتماعی، آموزشی و... دارد. در قوانین ملی ما هم حق مسکن در قانون اساسی کشور به روشنی تصریح شده است.

اصل ۳۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، داشتن مسکن متناسب با نیاز را حق هر فرد و خانوار ایرانی می‌داند و تأکید می‌کند که دولت موظف است با رعایت اولویت، برای آن‌ها که نیازمندترین زمینه اجرای این اصل را فراهم کند و اصل ۴۳ قانون اساسی حتی تأمین استقلال اقتصادی کشور را مشروط به تأمین نیازهای اساسی، مسکن، پوشاک، بهداشت و درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده برای همه دانسته است.

بنابراین، با پذیرش این نقش و وظیفه که طبق پیمان‌نامه‌های بین‌المللی و همچنین قوانین اساسی کشورها بر دوش دولت‌ها نهاده شده است، باید نظام برنامه‌ریزی تمامی کشورها امکان مداخله‌ای درست و مؤثر را برای دولت‌ها در حوزه‌های مربوطه فراهم آورد و از یکسو حق برخورداری از مسکنی متناسب با نیازها و توانایی‌های افراد و از سوی دیگر «زیست در محیطی امن و آرام، با حفظ عزت و کرامت انسانی» را برای فرد فراهم کنند.

ایران از دهه ۴۰-۱۳۳۰ تحت تأثیر جریان‌های جهانی، منطقه‌ای و ملی، به دوران تغییرات سریع و گسترده اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ورود پیدا کرد. تحولات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی همراه با کنترل مرگ‌ومیر و افزایش زاد و ولد و همچنین سیل مهاجرت مناطق کم‌برخوردار و محروم به شهرها، توسعه سریع شهرنشینی بدون توجه به معیارهای اولیه ایجاد شهر و زیرساخت‌های آن باعث برهم خوردن تعادل جمعیت و نیازهای اولیه از جمله مسکن شد. دیری نپایید که مسکن به‌عنوان معضل اجتماعی در تمامی شهرهای کشور سر بیرون زد.

با توجه به مسئله و معضل مسکن از دهه ۴۰ شمسی در ایران این مهم تا به امروز، با وجود اتخاذ سیاست‌های گوناگون و برنامه‌های متنوع با توجه به شرایط زمانی، هنوز برای متصدیان و سیاست‌گذاران این بخش و محافل علمی و دانشگاهی به صورت مسئله‌ای بحث‌برانگیز باقی مانده است.

اگر از تبیین و تشریح سیاست‌های مختلف برای این بخش مهم، در طول نیم قرن گذشته بگذریم، مسکن همواره تحت تأثیر نیاز دوران خود قرار گرفته است. به‌طوری‌که برای مدت‌های مدید تحت تأثیر رشد جمعیت، مهاجرت‌های داخلی، سکونتگاه‌های غیررسمی و فاقد استاندارد، بخش‌های فرسوده و ناکارآمد و غیره بوده است و امروز نیز تحت تأثیر رشد بی‌رویه شهرنشینی بدون قاعده، تغییر در ساختار جمعیت و ظهور گروه‌های جدید آسیب‌پذیر و هدف قرار گرفته است.

بررسی در ساختار جمعیت دو دهه اخیر به خوبی روشن می‌کند که در ساختار جمعیتی کشور، تغییرات و دگرگونی‌های جدیدی به وقوع پیوسته است که برنامه‌ریزان بخش مسکن به دلیل تقلید نام از سیاست‌های مسکن سایر کشورهای دیگر از آن بی‌خبر بوده‌اند.

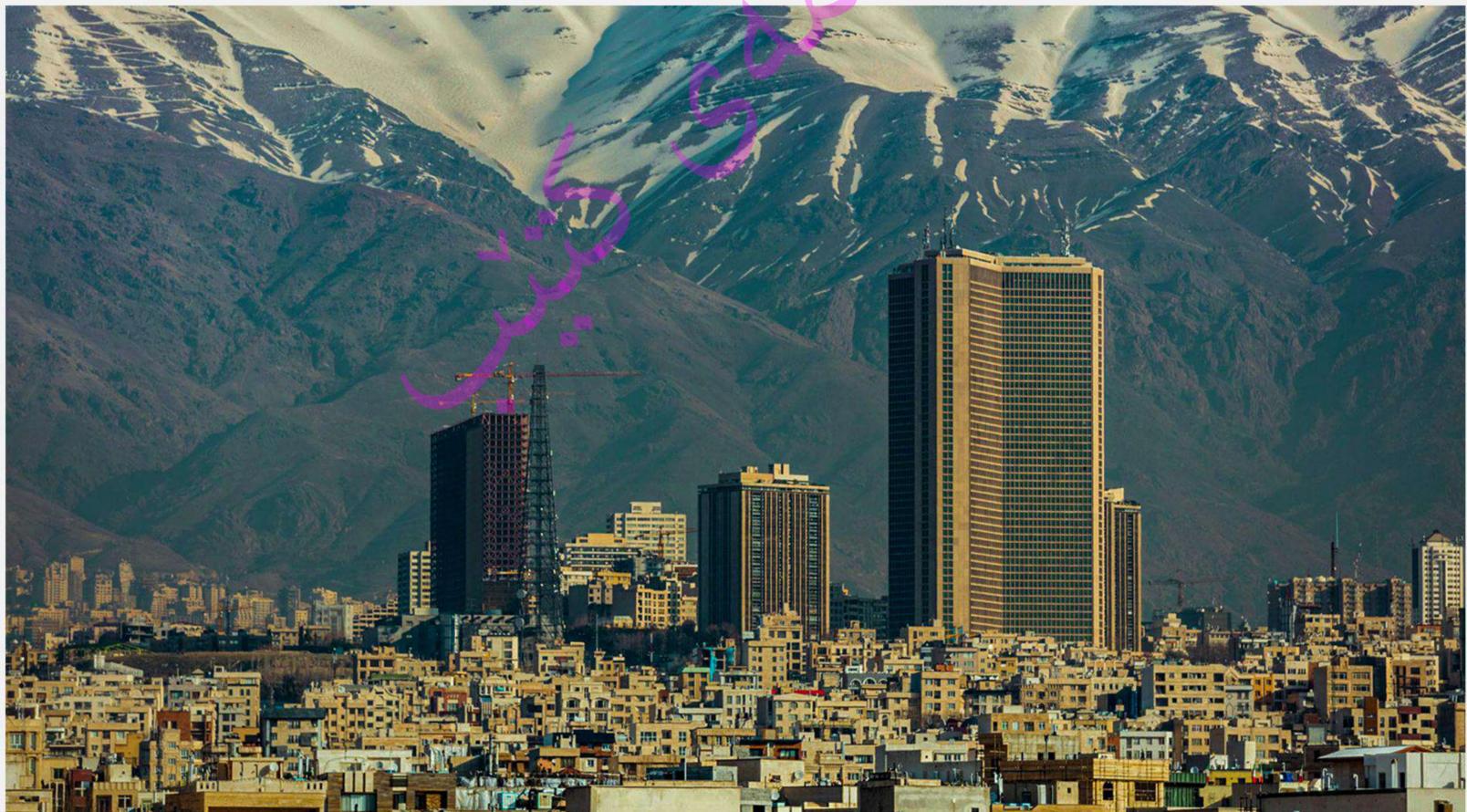
خیزش جمعیت به سمت پیری و سالمندی، افزایش زنان سرپرست خانوار، کاهش ابعاد خانوار و تجردگرایی از پدیده‌های نوظهور ساختار جمعیت ایران محسوب می‌شوند که به‌شدت بر نیاز به مسکن مناسب سایه افکنده است و برنامه‌ریزان بخش مسکن در ایران از آن غافل هستند. زندگی شرافتمندانه سالمندان، زنان سرپرست خانوار، گروه‌های کم‌درآمد شهری و سایر اقشار هدف، به دسترسی به مسکن مناسب گره خورده است که عدم توجه به این مهم پیامدهای اجتماعی بزرگی را در پی خواهد داشت.

بررسی سیاست‌های بخش مسکن در دو دهه اخیر ایران نشان می‌دهد که دست‌اندرکاران این بخش بین دو سیاست عرضه مسکن و تأمین مسکن تفاوتی قائل نبوده و از درک این دو کلمه ناتوان بوده‌اند. به‌طوری‌که عرضه مسکن فاقد کیفیت بدون توجه به کلیه نیازهای اولیه سکونتی و زیرساخت‌های لازم را بر تأمین مسکن مناسب و آبرومندانانه برای خانواده‌ها تقدم دانسته‌اند. نمونه بارز این سیاست را می‌توان به‌وضوح در سیاست‌های مسکن چند سال اخیر مانند مسکن مهر و سیاست‌های مسکن اجتماعی چند سال اخیر مشاهده کرد.

بررسی سیاست‌های بخش مسکن در دو دهه اخیر ایران نشان می‌دهد که دست‌اندرکاران این بخش بین دو سیاست عرضه مسکن و تأمین مسکن تفاوتی قائل نبوده و از درک این دو کلمه ناتوان بوده‌اند. به طوری که عرضه مسکن فاقد کیفیت بدون توجه به کلیه نیازهای اولیه سکونتی و زیرساخت‌های لازم را بر تأمین مسکن مناسب و آبرومندانانه برای خانواده‌ها تقدم دانسته‌اند. نمونه بارز این سیاست را می‌توان به وضوح در سیاست‌های مسکن چند سال اخیر مانند مسکن مهر و سیاست‌های مسکن اجتماعی چند سال اخیر مشاهده کرد.

امروزه همه شهرهای کشور از کوچک تا کلان‌شهرها با مسئله مسکن مواجه هستند، ادامه روند حال در آینده نزدیک باعث تنزل کیفیت زندگی شهروندان و گسترش محلات حاشیه‌نشین در همه شهرها خواهد شد. در شرایط بغرنج اقتصادی امروز، دولت نه تنها در ارائه مسکن مناسب ناتوان است بلکه در مهار اجاره‌بها و کنترل آن نیز ناتوان است.

عدم توان لازم دولت برای تأمین مسکن مناسب و مقرون به صرفه برای اقشار هدف جامعه و از سویی فرار برای توجیه ناتوانی‌ها در این بخش ممکن است سبب شود سیاست‌های اشتباه دهه اخیر مجدداً در قالب طرح مسکن ملی تکرار شود. عدم توجه به ساختار جمعیتی کشور و نیاز گروه‌های آسیب‌پذیر، ناتوانی در مدیریت و اجرا، ورود مافیای مسکن و زمین، استفاده از مصالح فاقد کیفیت، ضعف در ساخت‌وساز و بی‌توجهی به زیرساخت‌های اولیه، بستر و زمینه مفیدی برای زاغه‌نشینی نوین در کشور را فراهم خواهد آورد و این سیاست‌ها نه تنها معضل مسکن را حل نمی‌کند بلکه به گسترش و توسعه آن نیز دامن خواهد زد.

از تأیید طلبی تا بیگانه‌پرستی

دکتر هادی نقدی، روان‌درمانگر و مشاور خانواده

اینجاست که انسان بدون بودن با دیگری معنا ندارد و با حضور دیگری معنا پیدا می‌کند. وجود

گرایان سه نوع بودن یا سه سطح بودن برای بشر متصور هستند. بودن با طبیعت، بودن با دیگران و بودن با خودمان. بودن با طبیعت را میل انسان به گذراندن اوقات در طبیعت دانسته‌اند به گونه‌ای که از بودن در طبیعت لذت ببرد. این سطح از بودن را حیوانات نیز تجربه می‌کنند. بودن با دیگران اما خاص انسان است. بودن غریزی حیوانات با همدیگر از نوع بودن در طبیعت است و یک انتخاب نیست، بلکه امری غریزی است اما بودن انسان با دیگری غریزی نیست.

این سطح از بودن به میزان درگیری انسان با دیگری بر می‌گردد. اینکه فرد چقدر درگیر رابطه با دیگران می‌شود. و بودن با خودمان یعنی اینکه چقدر با خودمان هستیم، چقدر دنیا را از دریچه چشم خویش می‌بینیم، چقدر خودآگاهی داریم و به خودمان نزدیک هستیم. این سه سطح قابل تفکیک نیستند و ما مدام در هر سه سطح بودن را تجربه می‌کنیم. در اینجا یک واقعیت قابل بحث است؛ آن‌هم اینکه بودن با دیگران به تمام بودن ما شکل می‌دهد. ما بودی نداریم مگر آنچه که در رابطه با دیگران و تحت تأثیر دیگری تجربه می‌کنیم.

انسان در رابطه خلق می‌شود. این ادعایی است که مارتین بوبر در رابطه با موجود انسانی دارد. واقعیت این است که انسان تنها در یک جزیره با انسان همراه با یک فرد دیگر، رفتار بسیار متفاوت است.

در واقع رفتار فرد از حضور دیگری به شدت متأثر است. حال پیراستن و خوشرویی و تمایل به نزدیکی باشد یا پنهان شدن، فاصله گرفتن و سعی در تسلط یافتن باشد.

به هر روی انسان ماهیت رفتارهایش با حضور دیگری شکل می‌گیرد یا حضور دیگری، جهت رفتارهای فرد را به گونه‌ای تغییر می‌دهد که انگار با موجود دیگری روبرو هستیم. دلیل این امر در میل به اعمال نفوذ در دیگری نهفته است. ما انسان‌ها شدیداً به نفوذ بر دیگران نیاز داریم. نیاز داریم دیگران را تحت تأثیر خود قرار دهیم. انگیزه‌ی این تأثیر می‌تواند منفی یا مثبت، خیرخواهانه یا بدخواهانه باشد.

اما یک چیز ثابت است؛ آن‌هم میل به متأثر ساختن دیگران و نیاز شدید به تحت تأثیر قرار دادن دیگران. چون انسان در صورت توانایی متأثر ساختن دیگران است که احساس بودن می‌کند.

انسان افسرده به شدت تمایل به تنهایی دارد و از جمع گریزان است. دلیل آن احساس ناتوانی در متأثر ساختن دیگران است. پس حضور دیگران برای احساس بودن ما حیاتی است. اریک فروم معتقد است انسان‌های سادیستیک (دیگرآزار) بیشتر از انسان‌های مازوخیست (خودآزار) به حضور دیگران نیاز دارند.

سادیستیک‌ها نیاز دارند یکی باشد تا او را تحقیر کنند که نیاز به تسلط، سلطه‌گری، خودشیفتگی و احساس خودبترتری آن‌ها ارضاء شود و انسان‌های مازوخیست نیز به شدت به یک آزارگر نیاز دارند؛ کسی که بر آن‌ها مسلط شود تا نیاز به سلطه‌پذیری آن‌ها ارضاء شود.

قدرتمندی که توانایی تحقیر کردن آن‌ها را داشته باشد.

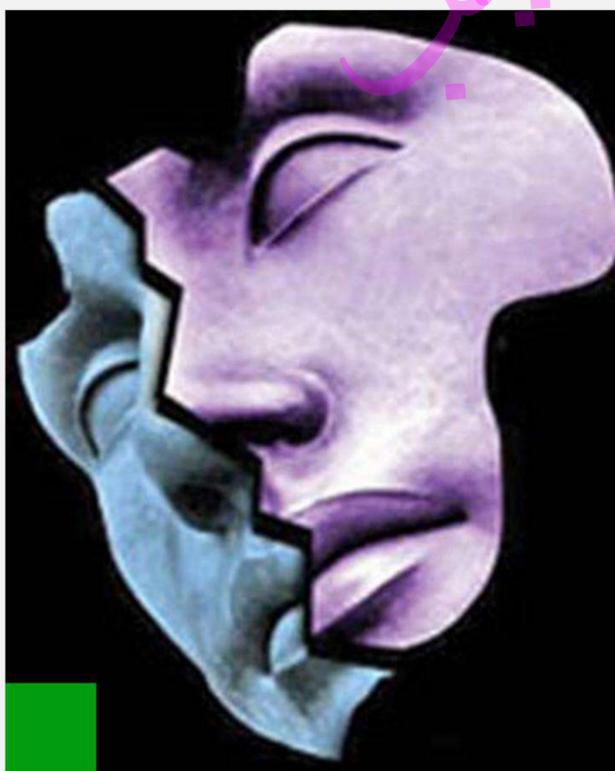
این سطح از آگاهی، آن‌ها را از رفتن به راه اشتباه و از رفتن به راه مطابق انتظار دیگری باز می‌دارد. در مقابل وقتی خودآگاهی کم باشد فرد نمی‌داند که دارد خودش را از دریچه‌ی دیگری می‌بیند و خود را از وجود خویش محروم می‌کند.

جوامع بالغ و نابالغ

انسان‌های بالغ و رشدیافته هر چه رشدیافته‌تر باشند کمتر به نگاه دیگری وابسته هستند. در مقابل انسان نابالغ به شدت دهن‌بین بوده، خویشتن را از نگاه دیگری می‌بیند و قضاوت‌های دیگری ملاک احساس مثبت و منفی او به خویشتن است.

جوامع نابالغ به شدت وابسته به نگاه و قضاوت بیرونی هستند. مدام سخنان بزرگان و کوچکان ملت‌های دیگر را در مورد صلاحیت ارزشمندی، با فرهنگ بودن، با اصالت بودن و ... ملت و جامعه خود، شهر و استان خود در شبکه‌های مجازی دست‌به‌دست می‌کنند.

در پس همه‌ی این رفتارها میل به قدرت و برتری طلبی نهفته است. اما این نوع از میل به قدرت از انگیزه بنیادی‌تری به نام احساس حقارت ریشه می‌گیرد. فرد حقیر و ملت‌های تحقیرشده که احساس حقارت دارند به شدت درصدد ادعای تفوق و برتری هستند.

اینجاست که به سخن اولیه‌ی بحث باز می‌گردیم که انسان در رابطه خلق می‌شود چون نگاه ما به خودمان به طبیعت، به دنیا و به دیگران همه متأثر از تأثیر رابطه با دیگری است و انکارناپذیر است که حضور دیگری ستیز قدرت را برای اثرگذاری برمی‌انگیزد.

حضور دیگری در وهله اول ما را متوجه خودمان می‌کند که من در رابطه با دیگری کیستم؟ در چه جایگاهی هستم؟ و می‌خواهم در چه جایگاهی باشم؟ در پاسخ به همین پرسش‌هاست که ستیز قدرت میان خود و دیگری آغاز می‌شود. ستیزی که از آن گریزی نیست. اما این ستیز الزاماً نمی‌تواند منفی باشد، گاهی ممکن است خیرخواهانه و در جهت کمک به دیگری باشد.

ولی هر رفتاری از انگیزه میل به قدرت نشأت می‌گیرد. سائلی که با عجز و لابه کردن ما را متأثر می‌سازد و ما را وادار به کمک به خویشتن می‌کند به اندازه‌ی یک ورزشکار فیتنس و یک سیاستمدار درصدد کنترل اوضاع است. در رابطه با دیگری مسئله اساسی همیشه کنترل است.

در هر رابطه‌ای ما برای کنترل رابطه برانگیخته می‌شویم. و این برانگیخته شدن را حضور دیگری الزام‌آور می‌کند. ما در نبود دیگری وجود نداریم تا اینکه بخواهیم کنترل کنیم.

فرد افسرده انگیزه‌ای برای کنترل اوضاع ندارد، توانی در خود برای کنترل اوضاع ندارد، از این رو افسرده می‌شود و به تنهایی پناه می‌برد. و گرنه ذات انسان با میل به کنترل عجین است اما میزان این میل می‌تواند مرز سلامت و بیماری باشد.

واقعیت این است که انسان هرچه بالغ‌تر و رشد یافته‌تر باشد از میزان تأثیر دیگری بر خویش بیشتر و بیشتر آگاه می‌شود و میزان آگاهی او از تأثیر حضور دیگری بر خود، میزان تأثیر دیگری بر خودش را کنترل می‌کند.

جوامع رشدیافته نیز خودآگاهی دارند و بر تأثیر دیگران بر خویش آگاه هستند

ضرب‌المثل کوردی به خوبی بیانگر این میل بیمارگون برای دریافت تأیید در رابطه با دیگری است:

**"هتا ئیواره بمکوژن هر پیم بیژن
ئاموژن"**

که نشان می‌دهد مردم جوامع نابالغ نیز به جای انجام کارهای خوب در چارچوب نیازها و ارزش‌های خودشان به انجام کارهای خوب در چارچوب ارزش‌ها و نیازهای مردم جوامع دیگر اقدام می‌کند.

ملت خود را برتر و به اینکه ... هستند افتخار می‌کنند. مردم این گونه جوامع چنان خود را حقیر می‌بینند که برای دریافت کارت تأیید از دیگری از حق خویش گذشت می‌نمایند، ارزش‌های خود را نادیده می‌گیرند، به دیگری خدمت می‌دهند تا آن‌ها را از خودشان خشنود کنند.

مصداق این مسئله مهمانداری شهروندان این جوامع از یک مسافر کاملاً ناشناس در خانه خویش و به زحمت انداختن زن و فرزند فقط به خاطر اینکه از دیگری تأیید خوب بودن دریافت شود.

این نوع از رفتار چنین جوامعی را دچار بیماری تأیید طلبی می‌کند. اوضاع به گونه‌ای پیش می‌رود که به جای اینکه به نگاه خودشان برای احساس خوب بودن وابسته باشند به قضاوت دیگری وابسته می‌شوند. این نوع از رفتار اساساً شکلی از کنترل‌گری در رابطه است که در روابط بین افراد و اجتماعات، اقوام و ملل معمول است.

مشکل میل به کنترل نیست، بلکه مشکل این است که کنترل در رابطه باید فاقد معیارهای رفتار بیمارگون باشد.

به نظر می‌رسد جامعه ما هنوز یک جامعه نابالغ است و به شدت به گرفتن کارت‌های تأیید برای احساس خوب بودن و ارزشمندی نیازمند است. البته احساس ارزشمندی فی نفسه امر بدی نیست.

مشکل آنجاست که این احساس از درون سرچشمه نگیرد و وابسته به منابع بیرونی و دیگری باشد. این نوع از نیاز به تأیید طلبی چنین جوامعی را دچار پس‌رفت و تسلیم شدن به دیگری می‌کند.

چون روزبه‌روز باید خدمت بیشتر و بهتری به دیگران برای دریافت تأیید ارائه دهند که این امر تا جایی پیش می‌رود که آن جامعه از ارزش‌های خویش تهی و تبدیل به فرافکنی خواست دیگری‌ها می‌شود.

در لفظ عامه این رفتار را بیگانه‌پرستی نامیده‌اند. بیگانه‌پرستی در طی فرایندی چندین ساله اگر با یک جنبش خودآگاهی ملی مواجه نشود می‌تواند به اضمحلال ارزش‌های فرهنگی جامعه منجر شود.

کلیتر

له ناودارانی کوردستان، ناوچهی میژوویی دیواندهره

ماموستا رابط بستی (دهه پنجم قرن 13 ه.ق)

ماموستا رابط بستی از اهالی روستای بست بودند، مردی فاضل و شاعری آگاه بوده است. وی با شیخ زین‌العابدین ناظر، شاعر و عارف برجسته قرابت و خویشاوندی داشته و بیشتر تحصیلات وی در محضر ایشان انجام گرفته است. در طریقت نیز قدمی زده و اهل سیر و سلوک و وجد و حال بوده و تا دهه پنجم قرن 13 حیات داشته است.

نمونه اثر ادبی:

قسمتی از اشعار فارسی ایشان، برگرفته از "تاریخ مشاهیر کُرد"، اثر مردوخ روحانی، باهمان نوشتار کتاب. (اشاره مولف به: حدیقه امان‌اللهی، ص 372)

دلیران را پس از مردن دلیری بیشتر گردد که چرم گرگ بعد از خود به پیل افکن سپر گردد

ز تیغ راست باشد تیزی شمشیر کج افزون شود هر چند ظالم تیزتر، بی رحم تر گردد

ز حرف سخت ناصح ظلم ظالم میشود افزون دم شمشیر چون بر سنگ سایید تیزتر گردد

میان خلق از یک حرف بیجا فتنه ها خیزد بلی سرمایه صد خرمن آتش یک شرر گردد

ز بس ترسیده چشم از دم شمشیر ابرویش نگاه از دیده آید تا سوی مژگان و برگردد

کسی را بخت چون برگشت کار از سعی نگشاید کمان هر چند بر خود زور آرد، حلقه تر گردد

ز جور تیره بختی شکوه بیجا مکن "رابط"

که شب هر چند بی پایان بود آخر سحر گردد..

منبع: بخشی از پروژه مشاهیر دیواندهره (تحقیق و گردآوری سردبیر فصل‌نامه‌ی "چل‌چمه"ی دیواندهره)

خوشمذوئی، دووست دیرم، ژ ته حەز دکەم بیرکم، قەفەز	شت، تشت	دار قەزوان چلەریشە دار، شەئەل	کەسبیک کە کاری شیلان دەکا کچ، کچۆ، دوت	ناوی کێفیک و چەمبیکە لە دیواندەرە هۆرنیک چەشت ناینیکی چەورە
	دەرکردن بە سووکایەتی پنچەرنامەری (کراوەی شنگ)			
	وشەیی دەنگدانی بألندە کەپشوری بیتاقتی			شۆخ و شەنگ نەستوور بوون، ماس
		ویست، نیسوو دەشتایی لە نیوان چیادا		
گوننیک و کانیاونیک لە شاری سنە				ناوی کۆنی شاری دیواندەرە لە رەشگەکان
	سپنە، سپنگ پاریزەری لە رەز، باخەوانی		بەرنامەری نیر، مین، مچکە قەتیمان، پچر	
	پاشگری هەوالدەری و ناگاداری جوولەیی هەرا	گنیز و کاس قاتی بالاخانە		بێدەنگ نەشتی (لە زاراوی هەورامیدا)
			سنگ لەداکوتراو کەسبیک کە دەکان بە باشی دەناسن	
			سەختی و دلی پێشانی میشەسی، چیزگ	بەسنت بەسبیک لە قەلاکۆنی ناغەجەری دیواندەرە
مەتەریز، مەتال چەپەر،	لە دەفرەکانی چەشتخانە	کەمترین دەنگ، سریو بۆنەریکە لە تیرەری رێوی		
			فریوی خوارد، خەلتا نادیار، بزر، گۆم	خشوکی ناو میومکان بۆچی، لەبەرچی (لە کورمانجیدا)
سک، زگ				
			خەوونوچکە، خەوونچکە، خەووننەو	هاورێی قەند مەوسنای کورانی فولکلوری کوردی

● دانەری مالبیت؛ ئومید تورکە (رێژەو)

۵۶
تەلەپ

گۆقارى - چل چه مه

